

MMXIV

BROJ 8

ISSN 2217-4958

C I V I T A S

ČASOPIS ZA DRUŠTVENA ISTRAŽIVANJA

USEE

Fakultet za pravne i poslovne studije „Dr Lazar Vrkatić“

Novi Sad

Izdavač
FAKULTET ZA PRAVNE I POSLOVNE STUDIJE
„Dr Lazar Vrkatić“
Bulevar oslobođenja 76, NOVI SAD, Vojvodina – Srbija
www.useens.net

Za izdavača
Mirjana Franceško

Izdavački savet
Željko Bartulović (Rijeka), Zorica Patel (London), Vahidin Preljević
(Sarajevo), Milenko Radoman (Bar), Clemens Ruthner (Dublin),
Roberto Scarciglia (Trieste), Zlatko Stefanović (Beograd), Miodrag
Živanović (Banja Luka)

Glavni i odgovorni urednik
Boris Kršev
krsevboris@sbb.rs

Redakcija
Sanja Đurđić, Duška Franeta, Milan Živković, Slobodan Marković,
Vesna Pilipović, Duško Radosavljević, Zdravko Skakavac, Aleksandar
Vasić, Aleksandar Vasiljević, Isidora Wattles

Sekretar redakcije
Radivoje Jovović

Lektor i korektor
Predrag Rajić

Priprema za štampu
Agencija „Svetionik“, Novi Sad

Štampa
„Tampograf“, Novi Sad

Tiraž: 50

Uz osmi broj ili reč urednika

Poštovani čitaoci, kolege i saradnici,

Pred Vama je osmi broj *Civitas* – časopisa za društvena istraživanja u izdanju *Fakulteta za pravne i poslovne studije „Dr Lazar Vrkatić“*. Raduju nas pohvale koje stižu s različitih strana, da smo – uprkos sve prisutnijoj opštoj društvenoj krizi, uspjeli da očuvamo ne samo kontinuitet i karakter časopisa, nego i kredibilitet njegovog izdavača. *Civitas* je postao prepoznatljiv regionalni časopis, čiji se radovi i njihovi autori citiraju i navode u najraznovrsnijim naučnim i stručnim publikacijama. U ovom broju tematski se izdvajaju radovi iz oblasti prava, bezbednosti i ekonomije. U ime redakcije, zahvaljujem se svim autorima na dostavljenim radovima, uz poziv na dalju saradnju.

U Novom Sadu, 31. decembra 2014.

Boris Kršev

Sadržaj

Članci / Articles

Prof. dr Božidar Jeličić

Neka pitanja međunarodne pravne pomoći u izvođenju dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima sa elementom inostranosti u pravu Srbije i Evropske unije	9
Some Questions of International Legal Aid of Evidence in Civil and Commercial Matters with Foreign Element Right Serbian and the European Union	

Мр Данијела Лакић

Демократски дефицит Европске Уније као последица процеса европских интеграција	34
Democratic Deficit of the European Union as a Consequence of the European Integration Process	

Др Зоран Тодоровић

Кривична дела примање мита и давање мита –доказивање <i>post festum</i>	55
Criminal acts Taking a bribe and Giving a bribe – collection of evidence <i>post festum</i>	

Dr sc. Damir Juras, dipl. iur.

Dokazna sredstva u disciplinskom postupku protiv policijskih službenika u Republici Hrvatskoj	77
Evidence in Disciplinary Proceedings Against Police Officers in the Republic of Croatia	

Мр Сузана Убипариповић	
Однос кривичног дјела злоупотребе службеног положаја или овлашћења и примања мита	93
Criminal Offence of the Abuse of an Official Position or Authority in Relation Accepting Bribes	
Ивана Миловановић, М. А., Ана Величковић, дипл. правник	
Насиље према женама у партнерским односима – криминолошки аспект	114
Violence Against Women in Intimate Relationships – Criminological Aspects	
Марко Крстић, Б. А. – мастер правник	
Тероризам као фактор угрожавања безбедности државе	135
Terrorism as a Factor of Threatening State Security	
Проф. др Љубо Пејановић	
Неке могуће претње еколошкој безбедности	162
Some Possible Threats to Environmental Security	
Проф. др Борис Н. Кршев	
Штедионица Дунавске бановине – покретач и носилац привредног развоја Србије (1932–1941)	187
Savings Danube Banovina – Driver Head of Economic Development (1932–1941)	

Prikazi i prevodi / Reviews and Translations

Доц. др Михаел Антоловић	
Лин Хант о успону и паду парадигме <i>Анала</i>	217

Članci

Articles

Prof. dr Božidar Jeličić
Univerzitet UNION, BEOGRAD
Fakultet za pravne i poslovne studije
„Dr Lazar Vrkatić“, Novi Sad
bozidar.jelivic@gmail.com

UDK 341.44/.45(497.11:4-672EU)

Originalni naučni rad
Primljen 15. 10. 2014.
Odobren: 31. 12. 2014.

NEKA PITANJA MEĐUNARODNE PRAVNE POMOĆI U IZVOĐENJU DOKAZA U GRAĐANSKIM I TRGOVAČKIM STVARIMA SA ELEMENTOM INOSTRANOSTI U PRAVU SRBIJE I EVROPSKE UNIJE

APSTRAKT: Regulativa Saveta (EZ) br. 1206/2001, od 28. maja 2001. godine regulisala je pitanje saradnje između sudova država članica Evropske unije u uzimanju dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima. Ona predstavlja deo napora država članica da pitanje međusobne međunarodne pravne pomoći urede na način koji će korespondirati sa ukupnim integracionim kretanjima EU, kako na ekonomskom tako i na širem društvenom i političkom planu.

Do usvajanja Regulative Saveta 1206/2001 pitanje uzimanja dokaza u građanskim parnicama sa inostranim elementom između država članica bilo je regulisano Haškom konvencijom o pribavljanju u inostranstvu dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima iz 1970. godine ili na bazi bilateralnih sporazuma. Postupak koji su oni predviđali bio je složen i trajao je dugo, te se pokazao neadekvatnim za zahteve Evropske unije kao zajednice sa snažnom integracionom dinamikom.

Pravci, ali i posledice integracionog kretanja zahtevali su uspostavljanje efikasnijih standarda za realizaciju međusobne saradnje država članica u ovoj oblasti. Odgovor na taj zahtev predstavlja Regulativa Saveta br. 1206/2001, kojom su uspostavljeni brži i delotvorniji mehanizmi u ovom segmentu međunarodne

pravne pomoći. Njihova efikasnost se zasniva na pojednostavljenom i direktnom kontaktu između sudova u državama članicama, standardizaciji forme komuniciranja putem uvođenja posebnih obrazaca koji se moraju koristiti, korišćenju modernih komunikacionih tehnologija, te na mogućnosti direktnog uzimanja dokaza na teritoriji druge države članice.

Pravo Srbije svoja rešenja u ovoj oblasti temelji na nacionalnom zakonodavstvu i međunarodnim ugovorima. Sve do 2010. godine, kada je izvršena ratifikacija Konvencije o izvođenju dokaza u inostranstvu u građanskim i trgovačkim stvarima iz 1970. godine, ta rešenja su se uglavnom oslanjala na opšte principe međunarodne pravne pomoći, ne ostavljajući dovoljno prostora specifičnostima ove materije, te činjenici globalnih tokova intenziviranja ekonomsko-pravnog saobraćaja u svetu, posebno onog koji se odnosi na prostore Evropske unije. Ratifikacijom pomenute konvencije stvorene su osnove za pružanje odgovora na ova pitanja uz uvažavanje pomenutih činjenica, naročito onih koje odslikavaju realnost proevropskih perspektiva Srbije u njenom bližem i daljem ekonomsko-političkom kretanju i razvoju.

KLJUČNE REČI: *međunarodna pravna pomoć, izvođenje dokaza u privatno-pravnim stvarima sa elementom inostranosti, saradnja sudova, Regulativa Saveta EZ 1206/2001, haške konvencije i međunarodna pravna pomoć u oblasti MPP, Haška konvencija o pribavljanju u inostranstvu dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima iz 1970.*

Uvodne napomene

Savremeni međunarodni pravni saobraćaj u svetu danas je nezamisliv bez međunarodne pravne pomoći. Ona dobija sve više na značaju u uslovima jačanja komunikacionih veza i odnosa između subjekata različitih država. Tome doprinosi snažan tehnološki razvoj koji je sa sobom doneo, ne samo komunikacijski razvoj

već i povećanje i usložnjavanje pravnih odnosa sa elementom inostranosti. U takvim uslovima povećava se mogućnost i potreba da se određene parnične radnje moraju preduzimati na teritoriji drugih država. Logično je da sudovi, u tim situacijama, ne mogu da deluju na teritorijama stranih suvereniteta, te su upućeni na saradnju sa organima druge države. Imajući to u vidu, međunarodna pravna pomoć je nezaobilazan element savremenog međunarodnog pravnog saobraćaja i predstavlja interes svih država u svetu.

Međunarodna pravna pomoć podrazumeva određene sadržaje saradnje između sudova različitih država koji treba da omoguće brže i efikasnije postupke u rešavanju pravnih odnosa vezanih za dve ili više država. Ona obuhvata različite procesne radnje poput dostavljanja sudskih i vanskudskih akata i izvođenja dokaznih radnji, te pribavljanja različitih vidova obaveštenja (adresa, tekstova zakona, sudske prakse i sl.).

To pitanje ima poseban značaj u Evropskoj uniji, koja kao kontinuirani integracioni proces teži snažnijem povezivanju država članica zasnovanom na ostvarivanju ekonomskih i širih društveno-političkih ciljeva.¹ Njihovo ostvarivanje pretpostavlja, između ostalog, delotvornu i efikasnu saradnju država članica u rešavanju pravnih odnosa koji se vezuju za više pravnih poredaka. Uostalom, ostvarivanje „četiriju velikih sloboda“ Evropske unije, koje se odnose na slobodan promet robe, usluga, kapitala i ljudi, prosto je nezamislivo bez ostvarivanja prethodno pomenutog preduslova. Evropska unija je na tom planu ostvarila određene rezultate, koji se odnose na uredno servisiranje sudskih i vanskudskih dokumenata između država članica i saradnju između sudova država članica u pribavljanju dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima.

¹ Videti: B. Košutić, *Uvod u evropsko pravo*, Zavod za udžbenike, Beograd 2006, 48, 49, 60, 61, 62; R. Vukadinović, *Pravo Evropske unije*, Kragujevac 2006, 12, 13, 14; M. Janjević, *Reformski ugovor iz Lisabona*, Sl. glasnik, Beograd 2008. (član 2 Ugovora).

Saradnja država članica u oblasti pribavljanja dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima regulisana je Regulativom Saveta (EZ) 1206/2001 od 28. maja 2001. godine. Do usvajanja te Regulative, između država članica ta materija je regulisana Konvencijom o pribavljanju u inostranstvu dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima iz 1970. godine i bilateralnim ugovorima.

Gde se Srbija nalazi u ovoj oblasti i koji bi pravci kretanja trebalo da dobiju prioritete u našim budućim rešenjima, pitanje je na koje se odgovori moraju pažljivo tražiti, pre svega u okvirima realnih razvojno-političkih pravaca i opredeljenja naše države. Sadašnji pravni okvir rešenja Srbije u ovoj oblasti kreće se na terenu nacionalnog zakonodavstva i multilateralnih i bilateralnih ugovora. Sve do 2010. godine ta dva pravna izvora svoja rešenja u ovoj oblasti zasnivala su se uglavnom na opštem terenu međunarodne pravne pomoći. Nasuprot tome, intenziviranje pravnog prometa i uopšte jačanje sveopštih pravnih i ekonomskih kontakata između država i njenih stanovnika zahtevalo je određene aspekte posebnosti međunarodne pravne pomoći vezane isključivo za oblast izvođenja dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima. Shvatajući imperATIVE savremenog trenutka, te uvažavajući naše generalno političko opredeljenje za uključivanje u evropske integracione tokove – u EU, Srbija je 2010. godine pristupila Haškoj konvenciji o pribavljanju u inostranstvu dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima iz 1970. godine.

I. Pravo Srbije i međunarodna pravna pomoć u izvođenju dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima sa elementom inostranosti

1. Izvođenje dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima sa elementom inostranosti u pravu Srbije predstavlja pitanje koje se u našem pravnom sistemu nalazi na terenu opšteg režima reguli-

sanja i terenu međunarodnih ugovora.² Drugim rečima, to pitanje je predmet regulisanja unutrašnjih izvora prava i međunarodnih multilateralnih i bilateralnih ugovora. I u jednom i u drugom slučaju pitanje regulisanja izvođenja dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima sa elementom inostranosti predstavljalo je sve do 2010. godine deo opšteg normativnog konteksta međunarodne pravne pomoći u stvarima privatno-pravnog karaktera. Sličan pristup razmatranju tog pitanja, kroz opštu prizmu međunarodne pravne pomoći, srećemo i kod najvećeg broja naših teoretičara međunarodnog privatnog prava. To je otvaralo pitanje, odnosno dilemu, koja se kretala na liniji između shvatanja da je to pitanje dovoljno normativno obuhvaćeno opštim pravnim kontekstom međunarodne pravne pomoći, te da ga posebno i ne treba posmatrati, do utiska da je reč o marginalizaciji značaja ove problematike. Nezavisno od pomenutih dilema, takav se pristup nije mogao uklopiti u zahteve savremenih tokova intenziviranja sveukupne saradnje između država u svetu, opštih globalizacijskih tokova zasnovanih između ostalog i na višedimenzionalnom društvenom i tehnološkom prožimanju savremene civilizacije, te evropskog okvira naše budućnosti. Imajući sve to u vidu, a posmatrano iz ugla normativne prakse EU, takav pristup očigledno nije mogao zaslužiti prelaznu ocenu.

2. Osnovni unutrašnji pravni izvor u oblasti izvođenja dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima sa elementom inostranosti u Srbiji predstavlja Zakon o parničnom postupku.³ Kao što smo već pomenuli, to se pitanje u ZPP-u razmatra u opštem kontekstu međunarodne pravne pomoći. Shodno tome, i temeljni principi

² Saradnja država u oblasti međunarodne pravne pomoći može biti predmet opšteg režima regulisanja unutrašnjim izvorima prava i režima zasnovanog na međunarodnim ugovorima.

Videti: M. Ročkomanović, *Međunarodno privatno pravo*, Pravni fakultet, Niš 1994, 141.

³ Novi Zakon o parničnom postupku stupio je na snagu 1. februara 2012. godine.

na kojima se zasnivaju rešenja u ovoj oblasti su oni koji važe za međunarodnu pravnu pomoć uopšte. To su principi suverenosti, ravnopravnosti i efikasnosti.⁴

Osnove principa suverenosti sadržane su, pre svega, u obavezi poštovanja prava Srbije u pogledu tipa radnji i načina na koji se one preduzimaju u domenu međunarodne pravne pomoći, te poštovanja javnog poretka. Kako to predviđa član 177 ZPP-a, sudovi Srbije te radnje preduzimaju na način propisan domaćim pravom, ostavljajući mogućnost da se one preduzmu i na način kako to zahteva strani sud ukoliko to nije suprotno javnom poretku Srbije.⁵

Princip ravnopravnosti se temelji na uslovu reciprociteta koji je definisan članom 176 ZPP-a, kojim se predviđa sledeće: „Sudovi će da ukazuju pravnu pomoć stranim sudovima u slučajevima predviđenim zakonom, međunarodnim ugovorom, opšte-prihvaćenim pravilima međunarodnog prava, kao i ako postoji uzajamnost u ukazivanju pravne pomoći. U slučaju sumnje o postojanju uzajamnosti obaveštenje daje ministarstvo nadležno za poslove pravosuđa“.

Princip efikasnosti podrazumeva brže i delotvornije oblike i postupke saradnje u izvođenju dokaza u privatno-pravnoj materiji koja je povezana sa dva ili više suvereniteta. Ako to pitanje posmatramo u kontekstu sveukupnih promena izvršenih u oblasti međunarodne pravne pomoći u proteklih nekoliko decenija, možemo se složiti sa konstatacijom da je i u oblasti izvođenja dokaza u privatno-pravnoj materiji sa elementom inostranosti učinjen

⁴ O principima na kojima se zasniva međunarodna pravna pomoć videti: T. Varadi, B. Bordaš, G. Knežević, V. Pavić, *Međunarodno privatno pravo*, Beograd 2012, 528–530.

⁵ Član 177 Zakona o parničnom postupku iz 2012. godine glasi: „Sudovi pružaju pravnu pomoć stranim sudovima na način propisan u domaćem zakonu. Radnja koja je predmet zamolnice stranog suda može da se preduzme i na način koji zahteva strani sud ako takav postupak nije protivan javnom poretku Republike Srbije.“

napredak u pravcu traženja efikasnijih rešenja. Međutim, drugo je pitanje, a time se možda daje i odgovor, da li je to dovoljno i da li to u dovoljnoj meri prati savremene trendove intenziviranja saradnje država u ekonomskoj sferi, te pojačanu prekograničnu cirkulaciju i pokretljivost ljudi. Savremena rešenja koja se primenjuju u svetu, posebno u Evropskoj uniji, ukazuju na to da postoji normativni prostor koji još uvek nismo dosegli a koji predstavlja imperativ sadašnjosti, a naročito budućnosti.

3. Kada je reč o međunarodnim izvorima regulisanja pitanja izvođenja dokaza u privatno-pravnoj materiji sa elementom inostranosti, možemo konstatovati da je Srbija to pitanje sa velikim brojem država regulisala međunarodnim multilateralnim i bilateralnim ugovorima. I u ovom slučaju reč je pravnom tretmanu koji nije iskazivao ambicije posebnosti u tretmanu ovog pitanja sve do 2010. godine, kada je Srbija pristupila Haškoj konvenciji o pribavljanju u inostranstvu dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima iz 1970. godine.

Multilateralne konvencije na kojima je Srbija temeljila međunarodnu pravnu saradnju sa brojnim državama bile su sve do 2010. godine isključivo Haška konvencija o građanskom sudskom postupku iz 1954. i Haška konvencija o olakšavanju međunarodnog pristupa sudovima iz 1980. godine. Te konvencije, jedna od njih ili obe, primenjuju se u odnosima sa 29 država, i to sa: Albanijom, Argentinom, Belorusijom, Estonijom, Danskom, Egiptom, Finskom, Holandijom, Izraelom, Islandom, Japanom, Jermenijom, Kinom, Kirgistanom, Litvanijom, Luksemburgom, Letonijom, Libanom, Marokom, Moldavijom, Norveškom, Nemačkom, Portugalijom, Slovenijom, Surinamom, Svetom Stolicom, Španijom, Švajcarskom i Uzbekistanom.⁶ U odnosima sa 18 država Republika Srbija primenjuje istovremeno jednu ili obe haške konvencije i bilateralne sporazume. Tu spadaju: Austrija, BiH, Belgija, Bugarska, Češka, Francuska, Grčka, Hrvatska, Italija, Kipar, Make-

⁶ Izvor: Ministarstvo pravde Republike Srbije.

donija, Mađarska, Poljska, Rumunija, Rusija, Slovačka, Švedska i Turska.⁷ Naravno, ovde važi pravilo davanja prednosti bilateralnom sporazumu. Bilateralni sporazumi o međunarodnoj pravnoj pomoći na snazi su u odnosima sa 18 država, i to: Alžirom, Irakom, Iranom, Mongolijom, Nigerijom, Sejšelimima, Sent Vincentom, Sijera Leoneom, Somalijom, Svazilendom, Tanzanijom, Togom, Tongom, Trinidad i Tobagom, Ugandom, Ukrajinom, V. Britanijom i Zimbabveom.⁸ Pristupanjem Haškoj konvenciji o pribavljanju u inostranstvu dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima iz 1970. godine Srbija je sa 40-ak država potpisnica te konvencije uspostavila posebne odnose iz okvira materije međunarodne pravne pomoći, a koju tretira taj dokument.

U cilju boljeg sagledavanja pravnog okvira praktičnih aspekata pomenutih multilateralnih konvencija iz ugla izvođenja dokaza u privatnopravnoj materiji sa elementom inostranosti, osvrnućemo se kratko na temeljne elemente tih konvencija. Haška konvencija iz 1954. godine, koja je stupila na snagu 1957. i u odnosima među državama zamenila Hašku konvenciju iz 1905. godine, utvrđuje opšte okvire postupka međunarodne pravne pomoći između država potpisnica. Ona se iscrpljuje, uglavnom, na pitanjima dostavljanja sudskih i vansudskih akata u građanskim i trgovačkim stvarima, u postupku izvršenja zamolnica, slobodi pristupa sudovima druge države ugovornice bez obaveze plaćanja aktorske kaucije, te nacionalnog tretmana državljana država ugovornica u pogledu besplatne sudske pomoći.

Konvencija o olakšanju međunarodnog pristupa sudovima iz 1980, koja je stupila na snagu 1988. godine, predviđa nacionalni tretman stranaca pred domaćim sudovima u pogledu korišćenja sudske pomoći u građanskim i trgovačkim stvarima i ustanovljava reciprocitet između država ugovornica u pogledu oslobađanja od polaganja obezbeđenja za parnične troškove (*cautio iudicatum*

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*

solvi). Države članice Konvencije su se obavezale da imenuju jedan ili više centralnih organa koji će biti zaduženi za prijem molbi za sudsku pomoć, kao i jedan ili više otpremnih organa čiji je zadatak da molbe za sudsku pomoć prosleđuju nadležnom centralnom organu zamoljene države. Zamolnice za sudsku pomoć razmatraju se po hitnom postupku i ne podležu naplati bilo kakvih troškova, sa izuzetkom naknada koje se prema važećoj tarifi plaćaju veštacima i prevodiocima angažovanim u predmetu međunarodne pravne pomoći.

Konvencija o pribavljanju u inostranstvu dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima, koja je usvojena je 18. marta 1970. na Jedanaestom zasedanju Haške konferencije za međunarodno privatno pravo u Hagu, stupila je na snagu 7. oktobra 1972, a ratifikovalo ju je 40 država. Naša država je pristupila toj konvenciji tek 2010. godine, što predstavlja krupan korak u pravcu rešenja međunarodne pravne pomoći, koje ide u susret zahtevima aktuelnog trenutka, u domenu izvođenja dokaza u materiji privatno-pravnog karaktera sa elementom inostranosti.

Osnovni zadatak Konvencije iz 1970. godine usmeren je na olakšavanje dostavljanja i izvršenja zamolnica i snažnijeg približavanja različitih metoda koje pri tome koriste pojedine države. Konvencija se odnosi na izvođenje dokaza i vršenje drugih sudskih radnji, za potrebe tekućih sudskih postupaka pred nadležnim sudovima država ugovornica. Zamolnicu sastavlja sud i dostavlja je centralnom organu koji je za te potrebe imenovala druga država ugovornica. Osim sudskog pribavljanja dokaza putem zamolnice, Konvencija predviđa mogućnost da dokaze pribavljaju i diplomatski ili konzularni predstavnici jedne države. Oni mogu na teritoriji druge države, u okviru svog jurisdikcionog područja i bez primene prinude, izvoditi dokaze za postupke u građanskim i trgovačkim stvarima koji se vode pred sudom države koju oni predstavljaju, ali samo ako su u pitanju državljani te države. Po red toga, moguće je izvođenje dokaza i preko posebno imenova-

nih punomoćnika. Diplomatski ili konzularni predstavnik, kao i imenovani punomoćnik, mogu izvoditi dokaze isključivo uz dozvolu države na čijoj teritoriji dokaze treba izvesti.

II. Međunarodna pravna pomoć u EU u oblasti izvođenja dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima

Aktuelna saradnja država članica EU u oblasti pribavljanja dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima regulisana je Regulativom Saveta (EZ) 1206/2001 od 28. maja 2001. godine. Do usvajanja te Regulative, između jednog broja država članica ova materija je bila regulisana Konvencijom o pribavljanju u inostranstvu dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima iz 1970. godine i bilateralnim ugovorima. Iako je reč o dokumentu koji sa aspekta savremenih odnosa između država članica EU u ovoj sferi predstavlja prošlost, bolje razumevanje rešenja sadržanih u Regulativi Saveta (EZ) 1206/2001 i razloga za njeno donošenje zahteva da se ukratko osvrnemo na neke aspekte vezane za Konvenciju o pribavljanju u inostranstvu dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima iz 1970. godine.

1. Konvencija o pribavljanju u inostranstvu dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima iz 1970. godine

Kao što smo u prethodnom izlaganju videli, Konvencija je usmerena na međunarodnu pravnu pomoć i razrađuje je isključivo u oblasti pribavljanja dokaza u inostranstvu u građanskim i trgovačkom stvarima za potrebe tekućih sudskih postupaka pred nadležnim sudovima država ugovornica. U odnosima između država koje su je ratifikovale, ona zamenjuje članove 8 do 16 haških konvencija iz 1905. i 1954. godine.

Konvencija iz 1970. godine je predstavljala osnov za regulisanje odnosa između država članica EU u ovoj materiji pre stupanja

na snagu Regulative Saveta (EZ) 1206/2001. Međutim, činjenica je da je Konvencija primenjivana samo u odnosima između 11 država članica EU jer ju je samo jedanaest država EU ratifikovalo. Skoro trećina država članica nije bila obuhvaćena tom Konvencijom,⁹ tako da se, u nedostatku jedinstvenog instrumenta za regulisanje pitanja uzimanja dokaza, logično otvaralo pitanje, pa i problem disharmoničnosti u primeni rešenja između država članica. S druge strane, ostvarivanje ciljeva EU, usmerenih na održavanje i razvijanje oblasti slobode, bezbednosti i pravde, zahtevalo je utvrđivanje efikasnijih, bržih i delotvornijih oblika saradnje u ovoj oblasti. Očigledno, Konvencija nije u potpunosti mogla da odgovori tom zahtevu. Postupak koji je ona predviđala bio je uglavnom baziran na diplomatskim kanalima komunikacije sa dugotrajnim procedurama,¹⁰ što je dodatno „motivisalo“ države članice da pristupe izradi i usvajanju adekvatnog propisa sekundarnog prava, koji je dobio konačnu formu u Regulativi Saveta (EZ) 1206/2001.

2. Regulativa Saveta (EZ) 1206/2001

Regulativa Saveta 1206/2001 o saradnji između država članica u uzimanju dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima usvojena je 28. maja 2001. godine, na inicijativu Nemačke. Stupila je na snagu 1. jula 2001, ali je počela da se primenjuje u svim državama članicama, izuzev Danske¹¹, tek od 1. januara 2004. U odno-

⁹ Prijemom Austrije, Finske i Švedske 1995. godine broj država članica EU povećan je na 15.

¹⁰ Formalni dokument (zahtev) iz države odredišta (države porekla suda) upućuje se preko ministarstva inostranih poslova i diplomatskog predstavništva te države u ministarstvo inostranih poslova odredišne države. Ministarstvo inostranih poslova odredišne države primljeni zahtev prosleđuje pravosudnim organima svoje države. Prikupljeni dokazi se istim putem dostavljaju državi koja ih je tražila.

¹¹ Regulativa se primenjuje i u odnosu na V. Britaniju iako je i ona mogla biti izostavljena iz primene te regulative, u skladu sa Protokolom br. 4 koji je

sima između Danske i ostalih država članica primenjuje se Haška konvencija iz 1970. godine, a u skladu sa Protokolom broj 5, koji je pripojen uz Ugovor o Evropskoj uniji i Ugovor o Evropskoj zajednici.

Vremenska razlika između stupanja na snagu i primene Regulative proizvod je potrebe država članica da izvrše pripreme za prilagođavanje proceduralnim pravilima koja su predviđena Regulativom, od određivanja liste sudova nadležnih za uzimanje dokaza i centralnih organa do utvrđivanja jezika za komunikaciju i primenu raznih tehničkih sredstava.

Usvajanje Regulative 1206/2001 usmereno je na ostvarivanje ciljeva koji se odnose na održavanje i razvoj Evropske unije kao prostora slobode, bezbednosti i pravde, u kome je obezbeđeno slobodno kretanje lica.¹² Ostvarivanje tih ciljeva, kako nalaže princip supsidijarnosti, ušao je u domen nadležnosti organa Evropske zajednice, budući da države članice nisu mogle u dovoljnoj meri postići njihovu realizaciju.¹³ Mere koje su sadržane u Regulativi obezbeđuju poboljšanje, ubrzanje i pojednostavljenje postupka pribavljanja (uzimanja) dokaza između država članica. Pravni osnov za usvajanje Regulative i regulisanje ove materije sadržan je u članu 65 Ugovora o Evropskoj zajednici.¹⁴

pripojen uz Ugovor o EU i Ugovor o EZ. V. Britanija je u pisanoj formi iskazala želju da učestvuje u usvajanju i primeni propisa.

¹² Videti član 61 Ugovora o EZ.

¹³ Primena principa supsidijarnosti iz člana 5 Ugovora o EZ.

¹⁴ Član 65 glasi:

„Mere u oblasti pravosudne saradnje u građanskim stvarima koje imaju prekogranične posledice i koje se usvajaju po proceduri predviđenoj u članu 67, u meri koja je neophodna da se osigura dobro funkcionisanje unutrašnjeg tržišta, obuhvataju:

a) poboljšanje i pojednostavljenje:

- sistema pograničnog dostavljanja i notifikovanja sudskih i vansudskih dokumenata;
- saradnju u oblasti dobijanja dokaza;

U svojoj primeni Regulativa ima prednost u odnosu na ranije sklopljene bilateralne sporazume država članica, Hašku konvenciju o parničnom postupku od 1. marta 1954. i Hašku konvenciju o pribavljanju u inostranstvu dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima od 18. marta 1970. godine.¹⁵

Regulativa ne isključuje mogućnost i pravo država članica da međusobno sklapaju sporazume ili aranžmane koji će dodatno olakšati uzimanje dokaza, ali koji moraju biti kompatibilni sa Regulativom. Države članice su obavezne da obaveštavaju Komisiju o sporazumima i aranžmanima koje zaključuju, uključujući i njihove dopune i otkazivanje, počevši od 1. jula 2003. godine.¹⁶

2.1. Postupci uzimanja dokaza

Regulativa Saveta 1206/2001 predviđa dva postupka uzimanja dokaza. Prvi postupak se odnosi na direktan kontakt (direktno upućivanje zahteva) između sudova država članica, a drugi podrazumeva direktno uzimanje dokaza. Oba postupka se sprovode u skladu sa zakonskom procedurom države od koje se uzimaju dokazi.¹⁷

Realizacija predviđenih postupaka predviđa preduzimanje odgovarajućih organizacionih i pripremih radnji država članica. One su dužne da sačine spisak sudova nadležnih za obavljanje tih poslova.¹⁸ Takođe, države potpisnice su obavezne da formiraju

– priznanje i izvršenje presuda u građanskim i komercijalnim stvarima, uključujući i slučajeve vansudskih odluka;

- b) unapređenje usklađenosti pravila država članica koja se primenjuju na sukob zakona i na sukob nadležnosti;
- c) eliminisanje prepreka za dobro funkcionisanje građanskih postupaka, ukoliko je potrebno podsticanjem usklađenosti pravila o građanskom postupku koja važe u državama članicama.“

¹⁵ Član 1, tačka 1 Regulative 1206/2001.

¹⁶ Član 21, stav 3 Regulative.

¹⁷ Član 1, tačka 1 Regulative.

¹⁸ Član 2 Regulative.

„centralno telo“ koje će biti zaduženo za poslove informisanja sudova, rešavanje eventualnih problema i, u izuzetnim situacijama, za prenos upućenih sudskih zahteva. Savezne države, države sa više pravnih sistema i države sa autonomnim teritorijalnim entitetima mogu da formiraju više centralnih tela. Predviđeno je, takođe, formiranje jednog ili više centralnih tela za donošenje odluka u vezi sa zahtevom iz člana 17 Regulative, koji se odnosi na direktno uzimanje dokaza.¹⁹

Direktno upućivanje zahteva između sudova država članica predstavlja postupak koji predviđa mogućnost direktnog kontakta između suda u kome se vodi postupak i suda od kojeg se uzimaju dokazi. To praktično znači da sudovi država članica direktno podnose zahteve, bez nepotrebnog gubljenja vremena uključivanjem posrednika u tom postupku.

Procedura započinje upućivanjem zahteva od strane suda gde je započet postupak nadležnom sudu druge države članice. Zahtev se upućuje u obliku formulara ili u nekom drugom odgovarajućem obliku, a obavezno sadrži sledeće:

- odgovarajuće podatke molioca ili suda (podnosioca zahteva);
- podatke stranaka u postupku ili njihovih predstavnika;
- podatke o predmetu i izjavu o činjenicama;
- opis uzimanja dokaza;
- u slučaju da se zahtev odnosi na ispitivanje lica, onda on treba da sadrži i podatke vezane za ta lica, pitanja koja treba da se postave, ispitivanje ili davanje izjava o činjenicama, pozivanje na pravo da se odbije svedočenje, kao i sve ostale informacije koje sud tražilac smatra neophodnim;
- podatke vezane za druge oblike uzimanja dokaza, dokumenta ili objekata koji se proveravaju.²⁰

¹⁹ Član 3 Regulative.

²⁰ Član 4 Regulative.

Regulativa predviđa da zahtev bude napisan na jeziku koji određuju države članice. To može da bude službeni jezik zamoljene države ili, u slučaju da postoji više zvaničnih jezika, onda se zahtev može napisati na zvaničnom jeziku ili jednom od zvaničnih jezika u mestu gde se zahteva uzimanje dokaza, ili na nekom drugom jeziku koji je zamoljena država odredila da se može koristiti.²¹

Zahtev se prenosi najbržim mogućim načinom, koji određuju države članice. Izabrani način prenosa treba da obezbedi tačnost sadržaja prenetog dokumenta i njegovu čitljivost.²²

Bitni elementi za obezbeđivanje efikasnosti postupka obuhvataju dva aspekta. Prvi se odnosi na rokove vezane za prijem zahteva i otklanjanje eventualnih propusta, odnosno slučajeve nepotpunih zahteva. Drugi obuhvata rokove povezane sa postupanjem po traženjima sadržanim u zahtevima.

Sud države prijema zahteva dužan je da u roku od sedam dana obavesti o prijemu zahteva sud koji je podneo zahtev, koristeći obrazac iz aneksa. U vezi s tim, Regulativa vodi računa i o situacijama nepostojanja nadležnosti prijemnog suda. U tim situacijama sud prijema će zahtev proslediti nadležnom sudu svoje države članice, o čemu će obavestiti sud koji je dostavio zahtev, na osnovu aneksom predviđenih formulara. Na taj način Regulativa obezbeđuje maksimalnu efikasnost, izbegavajući nepotrebno gubljenje vremena, do koga bi došlo ukoliko bi se zahtev vratio sudu podnosiocu radi njegove ispravke.²³

U slučaju nepotpunosti zahteva prijemni sud je dužan da o tome obavesti sud koji je podneo zahtev, i to odmah ili najkasnije 30 dana od prijema. To se odnosi, kako na situaciju da zahtev ne sadrži potrebne informacije u skladu sa članom 4 tako i na situaci-

²¹ Član 5 Regulative.

²² Član 6 Regulative.

²³ Član 7 Regulative.

je obaveze polaganja depozita. Obaveštenja o takvim situacijama dostavljaju se putem obrazaca iz aneksa (formular C).²⁴

Drugi aspekt efikasnosti iskazan je u članu 10, tačka 1 Regulative. Sudu prijema je dat precizan rok od 90 dana za izvršenje primljenog zahteva. U slučaju da zamoljeni sud nije u mogućnosti da izvrši zahtev u predviđenom roku, dužan je da o tome obavesti sud koji je podneo zahtev, sa navođenjem razloga koji su doveli do toga i očekivanog vremena za izvršenje zahteva. Te informacije se dostavljaju putem obrasca G iz aneksa.²⁵

Zamoljeni sud postupa u skladu sa zakonom svoje države.²⁶ Sud koji podnosi zahtev može tražiti da se zahtev izvrši po posebnoj proceduri koju predviđa zakon njegove države. To traženje se može odbiti samo u dva slučaja, i to:

- da je predložena procedura nespojiva sa zakonom države od koje se traži izvršenje zahteva;
- u slučaju velikih praktičnih teškoća.²⁷

Regulativa u članu 10, stav 4 predviđa i mogućnost korišćenja komunikacionih tehnologija – video-konferencija ili telekonferencija, pod uslovom da je to spojivo sa zakonom države suda kome je upućen zahtev i, naravno, ako za to postoje tehničke mogućnosti.

Odrebe Regulative²⁸ utvrđuju pravo stranaka, ili njihovih predstavnika, kao i predstavnika suda tražioca, da prisustvuju i učestvuju u postupku uzimanja dokaza, ako je to predviđeno njenim zakonom. Prisustvo stranaka, ili njihovih predstavnika, utvrđuje se i precizira u direktnoj međusobnoj komunikaciji između suda molioца i suda prijema zahteva, i to putem obrazaca koji su pred-

²⁴ Član 8 Regulative.

²⁵ Član 15 Regulative.

²⁶ Član 10, tačka 2 Regulative.

²⁷ Član 10, tačka 3 Regulative.

²⁸ Član 11 i 12 Regulative.

viđeni aneksom (formular A za sud koji podnosi zahtev i formular F za prijemni sud). U toj komunikaciji se utvrđuju vreme, mesto i uslovi pod kojima stranke mogu da prisustvuju uzimanju dokaza. U slučaju da zakon države suda prijema zahteva predviđa mogućnost da stranke prisustvuju uzimanju dokaza, onda on može tražiti od stranaka ili njihovih predstavnika da budu prisutni tom postupku, nezavisno od toga da li je ta mogućnost predviđena zakonom države suda podnosioca zahteva.

Predstavnici suda koji upućuje zahtev, ili lice koje on odredi, ako je to u skladu sa zakonom njegove države, imaju pravo da prisustvuju u postupku uzimanja dokaza od strane zamoljenog suda, pod uslovima koje utvrdi zamoljeni sud. Njihovo prisustvo, sa preciziranjem mesta, vremena i uslova, sudovi utvrđuju u neposrednoj međusobnoj komunikaciji odgovarajućim obrascima iz aneksa.

Odbijanje zahteva, u slučajevima saslušavanja svedoka, postavljeno je u restriktivne okvire i svedeno je na konkretne razloge, i to:

- odbijanje svedoka da svedoče i zabrana svedočenja, prema zakonima država u pitanju (bilo države koja je uputila, bilo države kojoj je upućen zahtev);
- opšti razlozi.²⁹

Opšti razlozi obuhvataju sledeće situacije: da predmetni zahtev ne ulazi u okvir te regulative (prema članu 1), da izvršenje zahteva ne spada u sudske funkcije po zakonu države prijema zahteva, da u predviđenom roku nije izvršena dopuna zahteva (u smislu člana 8) ili uplata depozita (u smislu člana 18, tačka 3). U slučaju odbijanja zahteva iz opštih razloga država prijema je dužna da o tome obavesti državu molilju u roku od 60 dana od dana prijema zahteva.

²⁹ Član 14 Regulative.

Postupak direktnog uzimanja dokaza sadržan je u članu 17 Regulative. On je utvrđen kao alternativna mogućnost u odnosu na prethodno izloženi postupak. Zainteresovani nadležni sud države članice, u skladu sa Regulativom, može zahtevati direktno uzimanje dokaza u drugoj državi članici. Direktno uzimanje dokaza mora biti na dobrovoljnoj bazi, bez primene mera prinude i isključivo u skladu sa zakonima države na čijoj se teritoriji sprovodi postupak. Uzimanje dokaza vrši član sudskog osoblja ili drugo ovlašćeno stručno lice, koje je određeno u skladu sa zakonom države suda podnosioca zahteva.

U cilju realizacije tog postupka Regulativa predviđa formiranje centralnog organa, ili jednog ili više nadležnih organa u državama članicama, za odlučivanje u skladu sa članom 17 Regulative.³⁰ Ti organi su glavni nosioci aktivnosti u realizaciji postupka direktnog uzimanja dokaza.

Postupak započinje podnošenjem zahteva od strane suda zahtevaoca, centralnom organu ili drugom organu koji je država prijemna za to odredila. Forma zahteva utvrđena je aneksom. Centralnom organu, ili odgovarajućem drugom nadležnom organu zamoljene države članice, određen je rok od 30 dana, u kome je dužan da obavesti zainteresovani sud o prihvatanju zahteva i, ako je to potrebno, o zakonskim uslovima pod kojima se postupak može realizovati. Odgovor se upućuje putem formulara J iz aneksa.³¹

Centralni organ može odrediti sud svoje države koji će prisustvovati uzimanju dokaza, kako bi se obezbedilo poštovanje člana 17 Regulative i uslova realizacije postupka. U slučaju da procedura predviđa ispitivanje svedoka, sud podnosilac zahteva je u obavezi da obavesti svedoka da se postupak sprovodi na dobrovoljnoj osnovi.

³⁰ Član 3, stav 3 Regulative.

³¹ Član 17, tačka 4, stav 1 Regulative.

Regulativa predviđa i mogućnost korišćenja savremenih tehnologija u realizaciji tog postupka. Štaviše, ona predlaže centralnim ili drugim nadležnim organima da podstiču korišćenje savremenih tehnologija, video-konferencija i telekonferencija.³²

Centralni organ, ili drugi nadležni organ, može da odbije zahtev za direktno uzimanje dokaza, ali su razlozi za to ograničeni i precizno navedeni u Regulativi. Oni obuhvataju sledeće situacije:

- da zahtev ne ulazi u okvire Regulative, kako je to navedeno u članu 1;
- da zahtev ne sadrži potrebne informacije u skladu sa članom 4;
- da je direktno uzimanje dokaza u suprotnosti sa osnovnim načelima zakona države članice.³³

U slučaju trećeg navedenog razloga za odbijanje zahteva sud države članice kojoj je upućen zahtev je u obavezi da izvrši zahtev u skladu sa zakonom svoje države.

Troškovi za izvršenje zahteva iz člana 10 Regulative padaju na teret države kojoj je upućen zahtev. Izuzetak od tog pravila predstavljaju situacije koje se navode u Regulativi i obuhvataju:

- troškove eksperata i prevodilaca;
- troškove u vezi sa primenom člana 3, tačke 3 i 4.³⁴

3. Rezultati primene Regulative 1206/2001

Član 23 Regulative predviđa obavezu Komisije da najkasnije do 1. januara 2007. godine, a kasnije svakih pet godina, podnosi izveštaj o primeni tog Pravilnika Evropskom parlamentu, Savetu EU i Ekonomskom i socijalnom komitetu. Postupajući prema utvrđenoj obavezi, Komisija je u više navrata razmatrala rezultate

³² Član 17, tačka 4, stav 3 Regulative.

³³ Tačka 5 člana 17 Regulative.

³⁴ Član 18 Regulative.

primene Regulative na sastancima Evropske mreže sudova u građanskim i trgovačkim stvarima, sastavila je Vodič za primenu Pravilnika,³⁵ koji je je krajem 2006. i početkom 2007. godine distribuiran u 50.000 primeraka državama članicama i inicirala izradu Studije o primeni Regulative 1206/2001. To predstavlja osnovu Izveštaja Komisije o primeni Regulative 1206/2001 iz 2007. godine.³⁶

Poseban značaj za sagledavanje rezultata primene Regulative ima Studija o primeni Regulative, koja zauzima centralno mesto u Izveštaju Komisije. Studija je zasnovana na istraživanju koje je sprovedeno od novembra 2006. do januara 2007. godine i bazirano je na upitniku u vezi sa primenom određenih članova Regulative, koji su popunjavala lica iz administracija država članica, a koja su učestvovala u primeni Regulative.³⁷

Rezultati do kojih je došla Studija ukazuju na sledeće:

- Regulativa je u državama članicama generalno pojednostavila i ubrzala uzimanje dokaza;
- vreme izvršenja zahteva za uzimanje dokaza, u većini slučajeva, je kraće nego u periodu pre stupanja Regulative na snagu. Ono se kreće u predviđenom vremenskom roku od 90 dana, mada je konstatovan i priličan broj slučajeva gde je rok prekoračen, pa je čak trajao i duže od 6 meseci;
- generalna je konstatacija da su centralni organi efikasni u obavljanju svojih dužnosti, ali da efikasnost varira među državama članicama. Problem predstavlja nedovoljno poznavanje Regulative, tako da se centralni organi pojavljuju u ulozi prenosioca zahteva sudu, umesto da se taj postupak

³⁵ Tekst Vodiča je dostupan na: http://ec.europa.eu/civiljustice/evidence/evidence_ec_guide.

³⁶ Tekst Izveštaja Komisije je dostupan na: http://eur-lex.europa.eu/lexUriServ/site/en/com2007/com2007_0789en01.pdf.

³⁷ Studija je dostupna na: http://ec.europa.eu/justice_home/doc_centre/civil/studies/doc.civil_studies_en.htm.

odvija neposredno između sudova. Imajući to u vidu, Studija konstatuje da se Regulativa ne poznaje dovoljno dobro, da je prilagođavanje još u toku i da treba da se učine naponi kako bi se sudovi u Evropskoj uniji bolje upoznali s njom;

- uvođenje standardnih formi (obrazaca) u komunikaciji omogućilo je pojednostavljenje i ubrzavanje uzimanja dokaza. Njihova upotreba ne izaziva probleme, ali zahteva dodatnu obuku, jer ponekad se ne popunjavaju na adekvatan način i u njima nedostaju neophodne informacije za izvršavanje zahteva;
- upotreba komunikacione tehnologije je ubrzala i pojednostavila postupak uzimanja dokaza u drugim državama, ali se još uvek retko koristi. Razlog za takvu situaciju nalazi se u njenoj ograničenoj dostupnosti;
- direktni kontakti između sudova predstavljaju novinu koju je donela Regulativa u odnosu na ranija rešenja (Haška konvencija iz 1970. godine). U takvom načinu komunikacije nije bilo posebnih problema, ali stoji činjenica da se taj način komuniciranja koristio retko, pre svega zbog nedovoljnog poznavanja Regulative;
- direktno uzimanje dokaza koje je predviđeno u članu 17 Regulative koristi se veoma malo, ali tamo gde je korišćeno omogućilo je pojednostavljeno i brzo uzimanje dokaza, bez ikakvih problema.

III. Zaključno razmatranje

Prethodna analiza ističe nekoliko uporišnih tačaka na kojima se, manje ili više, može temeljiti i zaključno razmatranje. Na prvom mestu, to su naša aktuelna normativna rešenja u oblasti izvođenja dokaza u privatno-pravnoj materiji sa elementom inostranosti. Ona su zasnovana na unutrašnjim i međunarodnim pravnim izvorima. Unutrašnji izvori posmatraju ovu problematiku u okvi-

ru šireg konteksta međunarodne pravne pomoći. Takav pristup otvara opasnost marginalizacije specifičnosti ove problematike, te zapostavljanja mogućnosti i potrebe uspostavljanja efikasnije prakse. To naročito dobija na značaju u kontekstu savremenog trenutka i savremenog tempa ekonomske i pravne komunikacije koja se odvija između država, iskazane u intenziviranju prometa ljudi, roba, usluga i kapitala. Takođe, ovde se mora imati u vidu i naše nedvosmisleno političko-ekonomsko opredeljenje za jačanje veza sa EU, koja istovremeno predstavlja i našu konačnu interesnu i integracionu destinaciju, što zahteva, pre svega, i usaglašavanje sa evropskim zakonodavstvom.

Rešenja na kojima se zasnivala naša praksa u okviru međunarodnih pravnih izvora sve do 2010. godine delila su sudbinu unutrašnjih pravnih izvora u ovoj oblasti. Pristupanjem Srbije Konvenciji o pribavljanju u inostranstvu dokaza u građanskim i trgovačkim stvarima iz 1970. godine trasiran je put uvažavanju pomenutih specifičnosti savremenog sveta, te našeg evropskog puta razvoja i integracija. Inače, o značaju tog poteza dovoljno govori i sama činjenica da je pristupanjem toj konvenciji Srbija izašla iz okvira opšteg konteksta rešenja međunarodne pravne pomoći i opredelila se za trasiranje posebnog pristupa u regulisanju pitanja međunarodne pravne saradnje. Na taj način Srbija je izvršila značajan iskorak u pravcu aktuelnih rešenja u EU.

Nasuprot tome nalaze se rešenja EU sadržana u Regulativi 1206/2001. Pre više od decenije EU je učinila veliki iskorak u ovoj oblasti. S jedne strane, rešenja koja su usvojena predstavljaju jasan odgovor na sadašnji i budući trenutak razvoja EU koji je, direktno ili indirektno, vezan za ovu problematiku. S druge strane, prevođenjem normativnih rešenja na teren sekundarnog prava EU je definitivno stavila tačku na disonantnost u primeni rešenja država članica i učvrstila maksimalnu efikasnost postupka primene. O tome najbolje govore rezultati primene Regulative 1206/2001, sadržani u Studiji o njenoj primeni, što, između

ostalog, pokazuje da je došlo do značajnog pojednostavljenja i ubrzanja postupka uzimanja dokaza.

Značaj Regulative 1206/2001 za Srbiju je, pre svega, u sagledavanju razlika koje postoje između nje i država članica Evropske unije. Budući da Srbija čini snažne napore kako bi obezbedila pristupanje Evropskoj uniji, to će jedna od neizbežnih i neposrednih njenih obaveza biti i usvajanje evropskih zakona u ovoj oblasti. Naravno, pitanje evropskog zakonodavstva je pitanje članstva u EU, pa zbog toga vreme do ostvarenja tog cilja treba da obuhvati napore koji će dovesti do rešenja koja su bliska postojećim rešenjima u odnosima između članica EU.

Literatura

- B. Košutić, *Uvod u evropsko pravo*, Zavod za udžbenike, Beograd 2006.
- M. Ročkomanović, *Međunarodno privatno pravo*, Pravni fakultet, Niš 1994.
- R. Vukadinović, *Pravo Evropske unije*, Kragujevac 2006.
- Regulativa Saveta br. 1206/2001*, Source: European Commission.
- M. Janjević, *Reformski ugovor iz Lisabona*, Sl. glasnik, Beograd 2008.
- Studija o primeni Regulative 1206/2001*, Source: European Commission.
- T. Varadi, B. Bordaš, G. Knežević, V. Pavić, *Međunarodno privatno pravo*, Beograd 2012.
- Zakon o parničnom postupku* od 1. februara 2012. godine.

SOME QUESTIONS OF INTERNATIONAL LEGAL AID OF EVIDENCE IN CIVIL AND COMMERCIAL MATTERS WITH FOREIGN ELEMENT RIGHT SERBIAN AND THE EUROPEAN UNION

ABSTRACT: Council Regulation (EC) no. 1206/2001 of 28 May 2001 regulate the issue of cooperation between the courts of the Member States of the European Union in the taking of evidence in civil and commercial matters. It is part of the efforts of Member States to question each other mutual legal assistance offices in a way that will korenspondirati with the overall EU integration developments, both on by the economic and broader social and political level.

Until the adoption of Council Regulation 1206/2001, the issue of taking of evidence in civil cases with a foreign element between the Member States, it is regulated by the Hague Convention on the Taking of Evidence Abroad in Civil or Commercial Matters of 1970 or on the basis of bilateral agreements. The procedure, which they predicted was complex and lasted a long time, and proved to be inadequate for the requirements of the European Union as a community with a strong integration dynamics.

Directions and consequences of the integration movement, demanded the establishment of efficient standards for the implementation of mutual cooperation between Member States in this area. The answer to this request represents a Council Regulation no. 1206/2001, introducing faster and more effective mechanisms in this segment of the international legal assistance. Their effectiveness is based on a simplified and direct contact between the courts of the Member States, the standardization of forms of communication, through the introduction of special forms to be used, the use of modern communication technologies, and the possibility of direct taking of evidence in the territory of another Member State.

The right SRB their solutions in this area is based on is a national legislation and international treaties. Until 2010, when there was a ratification of the Convention on the Taking of Evidence Abroad in Civil or Commercial Stavař from 1970, these solutions mainly relied on the general principles of international legal assistance, leaving enough space specifics of this matter, and the fact of global flows intensifying economic and legal instruments in the world, particularly those relating to the premises of the European Union. By ratifying the Convention is a foundation was laid for providing answers to these questions with respect to the above mentioned facts, especially those that reflect the reality of the pro-European perspective SRB in her closer and economic-political movement and development.

KEYWORDS: *International legal assistance, of evidence in a privately-Aligns the matters with a foreign element, the cooperation of the courts, Council Regulation EC 1206/2001, the Hague Convention and international legal assistance in the field of MPP, the Hague Convention on the Taking of Evidence Abroad in Civil and Commercial Matters out in 1970.*

Мр Данијела Лакић
Правни факултет, Слобомир П
Бијељина, Република Српска
danilalakic@yahoo.com

UDK 321.7(4-672EU)341.176(4-672EU)

Прегледни научни рад
Примљен: 1. 11. 2014.
Одобрен: 31. 12. 2014.

ДЕМОКРАТСКИ ДЕФИЦИТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ КАО ПОСЛЕДИЦА ПРОЦЕСА ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА

РЕЗИМЕ: Демократски дефицит се приписује Европској унији због њене структуре, правне природе и специфичног институционалног система. Ауторка анализира феномен демократског дефицита кроз две његове димензије: прва се бави односом Уније и њених грађана, а друга демократским дефицитом као обележјем институционалног система Европске уније. Фокусирање процеса европских интеграција на политичке циљеве, након краја Хладног рата, посебно је актуелизовало расправе од демократском карактеру Европске уније. Демократски дефицит ЕУ је последица самог начина развоја процеса европских интеграција и карактеристика Европске уније као специфичне наднационалне организације. Раздвојеност економске и политичке интеграције, односно касно покретање политичке интеграције и неусаглашеност око њених коначних циљева произвели су демократски дефицит Европске уније као заједнице.

Кључне речи: *демократски дефицит, процес европских интеграција, Европска унија, национална држава.*

Процес европских интеграција остварује се кроз два основна начина: продубљивање и проширење. Током шест и

по деценија дуге историје тог процеса стално укључивање нових садржаја и нових држава чланица имало је као своју последицу настанак неколико политичких феномена као што су: евроскептицизам, замор од проширења и демократски дефицит Европске уније.

Појам демократски дефицит, у смислу процеса европских интеграција, посебно је актуелан од краја Хладног рата, тј. од интензивирања европске политичке интеграције. Први га је употребио британски политички аналитичар Дејвид Марканд крајем седамдесетих година прошлог века, повезавши га са „јачањем извршне власти на уштрб законодавне у националним политикама као последицом европског интеграционог процеса“ (Magnet, 2007: 70). Британски члан Европског парламента, Бил Њутон Дан, употребио је тај термин у памфлету 1980. године (Siedentop, 2001). Године 1988. тај појам је поново употребљен у извештају европског посланика М. Toussaint-a,¹ у коме он истиче да парламентарни систем представља најбољи начин да се воља народа трансформише у нормативне акте. Тада је само Савет вршио законодавну власт, те је демократски дефицит био у томе што су се национални парламенти одрекли дела својих овлашћења у корист ЕЗ, а то одрицање није било компензовано трансфером тих овлашћења Европском парламенту, парламентарној институцији на комунитарном нивоу.

У политичкој теорији не постоји јединствена дефиниција појма „демократски дефицит ЕУ“. Уопштено, то је мањак демократије и демократске одговорности у Европској унији као заједници. Н. Мисита сматра да је ту „ријеч о одсуству стандардних механизма и поступака контроле и одговорности извршне, парламентарне и административне

¹ *Rapport fait au nom de la Commission institutionnelle sur le déficit démocratique des Communautés européennes*, par Michel Toussaint, European Parliament, Document A 2276/87 од 1. фебруара 1988.

власти које срећемо у модерним демократијама, а то значи и државама чланицама“ (Мисита, 2007: 351). Проблем демократског дефицита означава „бојазан да у ситуацији проширења надлежности једне организације, чији акти имају непосредну примену на сва лица која живе на територијама држава чланица, не постоји одговарајући механизам контроле њеног рада и репрезентативна демократија која је у либералним демократијама услов да би власт могла конституисати обавезе и одговорности за лица над којима врши власт“ (Етински, 2010: 83).

Уобичајено тумачење тог појма јесте да он „означава недовољну демократичност ЕУ, њену недовољну приступачност и неразумљивост грађанима. Демократски дефицит се односи на институционалну организацију ЕУ и начин одлучивања, којим доминирају Савет и Европска комисија, уз размерно слабу улогу Европског парламента, једине институције чије чланове непосредно бирају грађани ЕУ“ (Појмовник европских интеграција, 2010: 47).

Сва та тумачења демократског дефицита ЕУ као феномена подвешћемо под две његове димензије. Прва се бави односом Европске уније и њених грађана, доживљајем грађанина-појединца Уније као заједнице и његовим положајем унутар ње. У ствари, та прва димензија се односи на удаљеност Уније од њених грађана, њихову отуђеност од ње као заједнице (политичка алијенација), непостојање европског идентитета и ограничену партиципацију грађана у процесу одлучивања. Друга димензија је институционалног карактера и односи се на мањак демократског легитимитета институционалног система Европске уније и њеног процеса одлучивања. Она се фокусира на институционални дисбаланс ЕУ и неравнотежу моћи између њених институција.

С. Хикс објашњава тај појам кроз допуњену дефиницију Џ. Вајлера, тзв. стандардну верзију демократског дефицита

ЕУ, према којој његову садржину чине: увећана моћ извршне власти / умањена контрола националних парламената (већину одлука доносе Комисија и министри влада држава чланица, а улога националних парламената је ослабљена јер приликом одлучивања у Бриселу владе могу игнорисати своје националне парламенте); Европски парламент је сувише слаб; нема европских избора (грађани се не изјашњавају о политикама ЕУ, осим на референдумима о чланству у ЕУ или ревизији оснивачких уговора, а ни избори за Европски парламент нису европски у пуном значењу); Европска унија је предалеко (грађани нису у прилици да је разумеју); непринципијелна разноликост у креирању јавних политика (због наведених елемената демократског дефицита Унија усваја јавне политике које не подржава већина грађана па чак ни државе чланице, попут, нпр., позамашних субвенција за фармере у склопу Заједничке пољопривредне политике) (Хикс, 2007: 177–178).

Европска унија је специфична наднационална организација чије су чланице и оснивачи националне државе. Зато се у анализи Европске уније као демократске заједнице уобичајено полази од елемената демократије који су карактеристични за националну државу. Основна формална обележја демократије су: гаранције слобода и права, парламентарно представништво, подела власти и владавина права (Самарџић, 1998: 127). С обзиром на то да је европска национална држава родно место модерне демократије, захтев за изградњом Европске уније као заједнице демократског карактера се подразумевао. Иако су је основале западноевропске либералне демократије, и самим тим од настанка усмериле ка демократском типу уређења, у изградњи Европске уније, заједнице која данас окупља чак 28 држава, није било могуће просто копирати решење примењено у националним државама и имати готову демократску Европску унију. Она нема предиспозиције за

то. Првенствено нема Европљане као политички народ, нема *demos* на европском нивоу, тако да би то била демократија без изворне народне суверености.

Уколико Европску унију анализирамо полазећи од тих критеријума демократије, она има сва четири обележја, али уз мноштво разлика које су са аспекта националне државе неприхватљиве. Основна права и слободе значе и да се Унија темељи на појединцима/грађанима који јој припадају. Уговором уз Маастрихта уведен је појам европског грађанства. Ако га, према учењу Д. Хелда, схватимо као пуно чланство у заједници које обухвата право да се политичком партиципацијом активно суделује у одређивању услова заједнице и осигурању једнаког статуса појединаца и група, онда је оно у Европској унији прилично ограничено (*ibid.*: 236). Оно је везано за држављанство државе чланице, тако да одређена права нису могли уживати, нпр., страни радници из земаља које нису чланице ЕУ, премда су неки и деценијама радили унутар Заједнице. За либералну демократију симбол политичког учешћа и представљања је парламент. Европска заједница је од почетка имала Европски парламент, али он није био главни законодавац. Од почетка процеса европских интеграција кључну улогу у законодавном поступку имају Комисија, као главни предлагач аката ЕЗ/ЕУ, и Савет, као главни орган за одлучивање, а не Европски парламент као институција која представља интересе грађана Уније и коју они бирају. Тек од 1979. године грађани Заједнице имају право да непосредним путем бирају чланове Европског парламента. Непосредним изборима је потврђен демократски легитимитет те институције, али грађани им придају другоразредни значај у односу на националне изборе, што потврђује стални пад излазности на те изборе. Тако је одзив бирача на првим изборима за ЕП био 61,99%, 1984. године 58,98%, 1989. године 58,41%, 1994. године 56,67%, 1999. године 49,51%,

2004. године 45,47%, 2009. године је био 43%, а 2014. године 42,54%,² што нам потврђује да се ЕУ још увек није довољно приближила својим грађанима. Будући да је Европски парламент „једина непосредно изабрана институција ЕУ која представља све народе окупљене у Унији“ (Етински, 2010: 82), јачање његове моћи био је најважнији начин за умањење демократског дефицита. Међу институцијама ЕУ он је највише и добио на значају током развоја процеса европских интеграција. Европски парламент је 1957. године имао само консултативну улогу у поступку доношења аката ЕЗ, а данас равноправно са Саветом носи титулу главног законодавца Уније.³

Увођење поступка сарадње и поступка давања сагласности Јединственим европским актом, те поступка саодлучивања Уговором о ЕУ представљало је прекретницу за ту институцију у увећању њене законодавне моћи. Лисабонски уговор, као последња измена оснивачких уговора, наставио је традицију јачања улоге Европског парламента, а проширење његове надлежности виђено је „као природни наставак развоја европских заједница од економских интеграција ка политичкој унији“ (Peterson, Shackleton, 2006: 105). Тако је тек након пет и по деценија процеса интеграција потврђено да Европски парламент „заједно са Саветом врши законодавну и буџетску надлежност“ (члан 14, став 1 Уговора о ЕУ). Суштински значај је, у ствари, имао „прелазак“ поступка саодлучивања у редован законодавни поступак који ће се примењивати на 40 нових области.⁴ Уговор из Лисабона

² http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/hr/turnout.html_cajr посећен 2. новембра 2014.

³ Европски парламент остварује законодавну надлежност путем: поступка консултација, поступка концилијације, поступка давања сагласности, поступка сарадње и поступка саодлучивања.

⁴ Најзначајнију законодавну улогу Европски парламент има у тој процедури управо због броја правних области у којима се примењује, али и

(члан 14 Уговора о ЕУ) изричито предвиђа да сада Европски парламент „бира председника Европске комисије“, чиме је ојачана његова надзорна надлежност и политички значај. Он се изјашњава да ли је „за“ или „против“ кандидата кога предлаже Европски савет.

Европска унија не функционише по принципу стриктне поделе власти на законодавну, извршну и судску као национална држава. Међу њеним институцијама није извршена јасна, гранска подела власти (Самарџић, 1998: 112). Институције ЕУ на основу неких општих карактеристика можемо поделити по тим гранама власти, али ту нема равнотеже моћи и ниједна није потпуно доминантна у одређеној врсти власти.

Владавина права, четврто обележје демократије, обезбеђена је кроз деловање Европског суда правде, чија је улога да обезбеди да се приликом примене и тумачења оснивачких уговора поштује право. Међутим, Европски суд правде нема контролу над свим областима процеса интеграција (нпр. област Заједничке спољне и безбедносне политике).

Европска унија, дакле, има сва општа обележја демократије која се односе на националну државу, али она су непотпуног и ограниченог карактера. То је очекивано и прихватљиво с обзиром на њену природу и структуру. Зато се расправе о демократском дефициту Уније, у ствари, свode на питање може ли ЕУ бити заједница демократског карактера с обзиром на то да она није држава нити су државе чланице утврдиле који је коначни циљ европске политичке интеграције, при чему се федерација сматра идеалним моделом уређења који би учинио ЕУ демократском заједницом.

због активне улоге у измени предлога и могућности улагања вета приликом тзв. трећег читања. Од ступања на снагу Уговора из Лисабона поступак саодлучивања, односно редовни законодавни поступак, примењује се на 73 области.

Демократски дефицит у институционалном смислу Европској унији се приписивао и због: прекомерне концентрације власти у одређеним институцијама; тајности у раду Савета и његове неефикасности услед законодавне парализе до које је често долазило у првим деценијама интеграција због једногласности као основног начина одлучивања и употребе Луксембуршког компромиса; непримереног начина избора председника Комисије – ранији споразумни избор председника Комисије „кроз једногласност међу шефовима влада сличнији је избору шефа неке међународне агенције него шефа извршне гране власти који ће имати највећи утицај на њен рад“ (Хикс, 2007: 177); вишејезичности у раду Европског парламента; неефикасности у раду Европског суда правде ради дужине трајања решавања предмета и др.

Нетранспарентност институција, посебно Савета као главног законодавца, деценијама је била „симбол“ демократског дефицита Уније. Иако је од настанка европских заједница начело тајности и поверљивости било основно начело у раду Савета, оснивање Европске уније захтевало је транспарентан рад Савета као њене најважније институције у процесу одлучивања како би се сама ЕУ што више приближила грађанима. При усвајању Уговора о ЕУ усвојена је и Декларација бр. 17 о унапређењу приступа информацијама којима располажу институције. Европски савет је у октобру и децембру 1992. године донео декларације о мерама за унапређење рада институција и захтевао да се расправе и гласање у Савету учине јавним, те да се омогући приступ актима ЕУ. Савет је тада увео право доступности информација од значаја за јавност и процедуру за оне који желе да искористе то право (омогућен је приступ одлукама и резултатима гласања, уз одређене изузетке). Са начела тајности на начело јавности у одлучивању Савет је коначно прешао 1997. године када је

„начело транспарентности“ уведено у оснивачке уговоре, тј. у Уговор из Амстердама.⁵

Осим транспарентности, и измене начина гласања у Савету су допринеле умањењу демократског дефицита Уније. Јединственим европским актом, уместо дотадашње једногласности, уведено је гласање квалификованом већином у већем броју области које су биле кључне за успостављање јединственог тржишта. Данас се већина одлука усваја на тај начин. Ипак, општа одлика процеса доношења одлука у ЕУ је да је он веома комплексан, укључује више институција и није исти за све области интеграција.

Процес европских интеграција је по својој суштини од почетка водио ка увећању овлашћења Заједнице и смањењу улоге националних власти. Зато је Уговором из Мاستрихта, као још једна мера ублажавања демократског дефицита, введен принцип супсидијарности (и пропорционалности), којим се контролише и ограничава јачање улоге Заједнице ван надлежности пренетих на њу оснивачким уговорима. Тај принцип се примењује у областима које не спадају у искључиву надлежност ЕУ (данас су то области подељене надлежности), „у којима ће Заједница предузимати мере, у складу са начелом супсидијарности, само ако и уколико државе чланице циљеве предложене акције не могу остварити у потребној мери, односно успешније их може остварити Заједница, имајући у виду величину и учинак предвиђене акције“ (члан 5 Уговора о оснивању Европске заједнице). Принцип супсидијарности је „општи принцип Европске уније према којем она не предузима радње, изузев

⁵ Уговорено је да сваки грађанин ЕУ треба да има приступ документима Комисије, Савета и Европског парламента, уз одређене изузетке. Данас право приступа документима Савета имају сва физичка и правна лица под условима који су наведени у Анексу II уз Правила поступка и Уредби Европског парламента и Савета од 30. маја 2001. године, а који се односе на приступ документима ЕП, Савета и Комисије.

у областима искључивих надлежности, осим ако оне нису делотворније од радњи предузетих на нивоу државе чланице, регије или локалне самоуправе. Циљ тог принципа јесте да осигура ефикасно доношење одлука на нивоу што ближе грађанима“.⁶

Принцип супсидијарности је тако постао критеријум „регулације“ јачања активности ЕУ и дозвољава их, ван оквира додељених надлежности, тек када нижи нивои власти (локални, тј. национални) не могу реализовати одређене циљеве интеграција па је делотворније деловати на вишем, европском нивоу. Новина коју доноси Уговор из Лисабона у вези са начелом супсидијарности је јачање улоге националних парламената у надзору поштовања начела супсидијарности. Сваки национални парламент може у року од осам седмица, рачунајући од датума доставе предлога законског акта на званичним језицима ЕУ, упутити председницима Европског парламента, Савета или Комисије своје мишљење о неусклађености са начелом супсидијарности. Ако та мишљења представљају најмање једну трећину од укупног броја гласова додељених националним парламентима, предлог мора бити преиспитан. Ако је, у оквиру редовног законодавног поступка, „незадовољна“ проста већина гласова додељених националним парламентима, Савет или Европски парламент могу искључити акт из процедуре.⁷ Принципом супсидијарности је, како истиче проф. С. Самарџић, указано на строго нецентралистички карактер Уније са ограниченим и изведеним надлежностима, те да су њени задаци и ак-

⁶ *Принцип супсидијарности*, Дирекција за европске интеграције – Вијеће министара БиХ, <http://www.dei.gov.ba/dokumenti/default.aspx?id=4812&langTag=bs-BA>.

⁷ Чланови 6 и 7 Протокола (бр. 2) о примени начела супсидијарности и пропорционалности уз Уговор из Лисабона. Видети: М. Јањевић, *Консолидовани уговор о Европској унији – од Рима до Лисабона*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 204.

тивности одређени потребама нижих нивоа, пре свега држава чланица, регија и локалних заједница, у складу са начелним опредељењем из уговора да се одлуке доносе што је могуће ближе грађанима (Самарцић, 1998: 55).

Лисабонски уговор је, поред већ поменутих измена у вези са Европским парламентом, посебно допринео умањењу демократског дефицита и приближавању Уније грађанима кроз:

- укључивање националних парламената у процес доношења одлука, док је раније контрола над доношењем одлука ЕУ зависила од индивидуалног односа владе државе чланице и парламента те државе. Према члану 12 Уговора о ЕУ, национални парламенти ће сада бити обавештавани о свим предлозима аката који носе законодавну снагу, и ако трећина парламената буде била против предлога акта, Европска комисија ће морати да га повуче на дораду. На тај начин национални парламенти су „стављени у активни однос према Унији и принуђени су да преузму део одговорности на том плану. Реч је о изванредној одредби која би на дуги рок требало да доведе до промене мишљења и схватања дела европског јавног мњења о Унији као монструозној творевини и свемоћној бриселској администрацији“ (Јањевић, 2009: 22).
- по први пут су у процесу интеграција и грађани Уније добили право да буду укључени у иницирање доношења одлука на нивоу ЕУ кроз тзв. Европску грађанску иницијативу. Према члану 11 Уговора о ЕУ, најмање милион грађана Уније, из већег броја држава чланица, може да покрене иницијативу којом ће од Европске комисије захтевати да, у оквиру својих надлежности, направи одговарајући предлог у вези са питањем за које

грађани сматрају да га је неопходно регулисати правним актом Уније;

- у области основних права и слобода – давањем статуса оснивачког акта Повељи Европске уније о основним правима;
- увођењем у оснивачке уговоре права на иступање из чланства ЕУ.

Уговор из Лисабона донео је као нов, посебан део Уговора о ЕУ поглавље посвећено демократским принципима (наслов II – Одредбе о демократским принципима), којим се истиче да се Европска унија темељи на партиципативној и репрезентативној демократији. У члану 9 тог наслова истиче се да ће Унија у свим својим активностима поштовати принцип једнакости грађана, који ће бити једнако третирани пред њеним институцијама, органима и телима. У члану 10 потврђено је да је „функционисање Уније засновано на демократском представљању“ тј. на представничкој демократији. Потврђено је да су грађани на нивоу Уније директно представљени у Европском парламенту, док државе чланице представљају њихови шефови држава или влада у Европском савету и министри њихових влада у Савету. Међутим, у ставу 2 члана 10 посебно је истакнуто да су ти шефови држава и влада, а с њима и министри, одговорни својим националним парламентима и својим грађанима. Управо у том потенцирању да представници држава чланица који у Европској унији заступају своју земљу буду одговорни баш својим парламентима и својим грађанима, присутно је демократско начело. „Ако тога нема, онда ће се очитовати феномен демократског дефицита, и још горе – политичке алијенације грађана у односу на Европску унију“ (Грубиша, 2012: 58). У члану 11 потврђена је партиципативна демократија као принцип функционисања ЕУ. Осим већ поменуте грађанске иницијативе, у том члану се истиче да ће институције ЕУ дати

могућност грађанима и представничким удружењима да, на одговарајући начин, јавно износе и размењују мишљења о свим областима активности Уније. Зато институције морају одржавати отворен, транспарентан и редован дијалог са представничким удружењима и цивилним друштвом.

Велики допринос умањењу демократског дефицита ЕУ представљало је доношење Повеље Европске уније о основним правима, која данас има статус оснивачког уговора. Кад је реч о заштити људских права у ЕУ, „сматра се да је изузетна карактеристика ширења процеса европских интеграција са економске на социјалну и политичку интеграцију била повећање пажње посвећене људским правима“ (Jovanovic, Vujadinovic, Etinski, 2009: 178). До Уговора из Мاستрихта, Суд правде ЕЗ је штитио људска права признајући њихово постојање у облику општих правних начела. Према ставу 2 члана Ф Уговора о ЕУ, Унија је обавезна да поштује људска права која гарантује Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода. Амстердамским уговором је поштовању људских права и слобода признат статус једног од основних принципа на којима је Унија заснована. Тим уговором су прописане извесне мере које Унија може да предузме против чланице која крши начела демократије, људских права и владавине права. Једна од „заоставштина из Нице за будућност Уније“ (Faupel, 2001: 6), иако званично није била део Уговора из Нице, је Повеља Европске уније о основним правима, коју су у Ници, 7. децембра 2000. године, усвојили Савет, Комисија и Европски парламент. Повеља је усвојена као политичка декларација, те стога није имала правно обавезујући карактер за државе чланице. Повељом Европске уније о основним (људским) правима први пут су у историји процеса европских интеграција у једном документу обједињена грађанска, политичка, економска и социјална права грађана Европске уније, како њених држављана тако и

оних који само бораве на њеној територији. Повеља је имала и правни значај јер је представљала писани израз о људским правима, која су већ обавезивала као општа правна начела, и у том смислу на њу су упућивали судови ЕЗ (Етински, 2010: 52). У строго правном смислу, Повеља није обавезивала чланице, њоме нису уведене било какве обавезе за њих нити је била део комунитарног права.⁸ У члану 51 Повеље истиче се да су одредбе Повеље „адресиране“, односно да важе за институције, тела и чланице ЕУ само када примењују право Уније. Они тада треба да поштују та права и принципе и промовишу њихову примену у складу са својим овлашћењима.

У марту 2001. године Комисија је одлучила да проверава сагласност сваког предложеног легислативног акта са Повељом. Европски парламент је у мају 2005. године донео Резолуцију о промоцији и заштити основних права: улога националних и европских институција, у којој се истиче да је имплементација основних права циљ свих ЕУ политика. Лисабонским уговором (члан 6 Уговора о ЕУ) је Европској повељи о основним правима призната иста правна снага као и Уговору о Европској унији и Уговору о функционисању ЕУ, али уз ограничење да њене одредбе ни на који начин неће проширити овлашћења Европске уније, која остају дефинисана тим уговорима. Повеља, дакле, не може бити основ Европској унији да доноси нове прописе. Једно од начела којима се контролише легислативни процес у ЕУ је обавеза поштовања права гарантованих Повељом. Ако се неким ле-

⁸ Повеља није усвојена у форми међународног уговора нити су чланице морале да је ратификују. Да би добила такав карактер мора бити саставни део оснивачких уговора. Иако је њен назив резервисан за међународне инструменте највишег ранга, она представља само свечану прокламацију схватања и тумачења основних права. Опширније видети у: З. Радивојевић, В. Кнежевић-Предић, *Институције Европске уније*, Свен, Ниш, 2008, стр. 53–54.

гислативним актом крше та права и слободе акт није ваљан и може бити поништен тужбом која се подноси судовима ЕУ.

Европски суд правде није Лисабонским уговором добио надлежност да преиспитује све одредбе националних законодавстава у вези са Повељом јер у самој Повељи стоји да националне власти нису везане њеним одредбама када делују ван оквира права Уније. Повеља није заменила основна права прокламована националним уставима и Европском конвенцијом о људским правима и над њима нема примат.

Све измене које су донеле ревизије оснивачких уговора несумњиво су допринеле умањењу демократског дефицита ЕУ, али ниједна није отклонила најсложенији проблем тог феномена – политичку алијенацију. Њу је произвела сама природа процеса европских интеграција, првенствено раздвојеност економске и политичке интеграције. Под политичком алијенацијом подразумевамо отуђеност грађана у односу на Европску унију као заједницу, на њене циљеве, вредности и конкретну праксу. Најочитија консеквенца политичке алијенације је гласачка апстиненција или протестно гласање (најбољи показатељи су излазност на изборе за ЕП, референдуми о Уговору за устав Европе из 2005. године у Француској и Холандији, те референдум о Лисабонском уговору у Ирској 2007). Четири основна разлога која узрокују и продубљују удаљеност европских грађана од ЕУ су: наднационални карактер ЕУ, начин функционисања Уније, скроман учинак ЕУ на спољнополитичком плану и плурализам центара одлучивања у ЕУ (Грубиша, 2012: 52–53). Процес европских интеграција прво је реализован као економски пројекат, тако да грађани ЕЗ/ЕУ и нису могли да је појме, доживе или учествују у њој као у политичкој заједници попут своје матичне државе, тј. домовине. Питање европског идентитета покренуто је прекасно.

Прелазак на политичку интеграцију у процесу европских интеграција почетком деведесетих година прошлог века, чија је озбиљност најављена оснивањем Европске уније и покретањем заједничке спољне и безбедносне политике, отворила је питање демократског дефицита Уније. Процес европских интеграција је од свог почетка имао политички циљ, „изналажење начина да се обезбеди трајни мир и стабилност у Европи, који би се заснивао на слободи, људским правима и владавини права“ (Етински, 2010: 3), али је он почео искључиво као економски пројекат и на том пољу је доживео највеће успехе. Економија је имала примат у прве три деценије тог процеса и није ни захтевала расправе о демократском карактеру јер економска интеграција не захтева демократску легитимност. Међутим, још у Шумановој декларацији, документу којим је покренут процес интеграција, истакнуто је да „удруживање производње угља и челика треба тренутно да пружи основ за успостављање заједничких темеља за економски развој као први корак ка европској федерацији“.⁹ Ни данас, након шездесет година трајања процеса интеграција, европска федерација није званично утврђена као циљ тог процеса, а не зна се ни крајњи циљ ионако касно покренуте политичке интеграције. (Нео)функционалистички развој процеса интеграција и сама његова природа произвели су демократски дефицит ЕУ. Неофункционализам, заиста, види успостављање европске федерације као крајњи циљ интеграционог процеса. Механизам за остварење тог циља налази се у централном институционализованом систему који има наднационална овлашћења. Интеграциони процес започиње у економском домену, да би се „ефектом преливања“ проширио и на политички домен. Међутим, интеграција није пројекат националних држава већ елита и њихових интереса – оне су

⁹ Шуманова декларација, http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/europe-day/schuman-declaration/index_en.htm.

кључни актери у његовом остварењу (Ракић, 2009: 19–20). Имајући то на уму, тешко је било очекивати да ће заједница, која је требало да настане, бити оличење демократије – више је то била технократска структура. Историја процеса европских интеграција показује нам да је општи, неофункционалистички преносни ефекат изостао. Истина, прешло се са економске на политичку интеграцију, али резултати ове друге нису били ни приближни успеху прве. При томе, преобразити економску заједницу, која је током деведесетих година прошлог века била на врхунцу моћи, у политичку заједницу која по демократским обележјима наликује националној држави било је немогуће без демократског дефицита као очекиване последице.

Највећи критичари данас готово општеприхваћеног става о демократском дефициту Европске уније су Ђ. Мајоне и Е. Моравчик, који сматрају да се ради о погрешној перцепцији њене природе. Мајоне сматра да су расправе о демократском дефициту ЕУ, у ствари, расправе о природи и крајњим циљевима процеса европске интеграције. Они који сматрају да економска интеграција мора водити ка политичкој теже да припишу институцијама ЕУ стандарде легитимитета изведене из теорије и праксе парламентарне демократије. Такви стандарди су ирелевантни у данашњој Европској унији. За Мајонеа, ЕУ је првенствено регулаторна творевина, попут, нпр., неке корпорације, те стога ни процес доношења одлука унутар ње не мора бити демократског карактера. Проблем Уније није у мањку демократије већ у недостатку легитимитета и кризи кредибилитета. Према Мајонеу, решење тих проблема је процедуралног а не суштинског карактера, те предлаже још транспарентнији процес доношења одлука, већи професионализам и стручност службеника ЕУ, правила којима се штите права мањина, *ex post* контролу судова и омбудсмана и др. (Maione, 1998: 5–28).

Према Е. Моравчику, забринутост око демократског дефицита ЕУ је непотребна. Судећи према индустријској (економској) демократији, радије него према плебисцитарној или парламентарној демократији, ЕУ је легитимна. Питање демократског легитимитета Уније постало је актуелно у периоду расправа о уставу Европе. Он истиче да Европска унија није некаква „супер држава“ и не треба се плашити њеног „бирокупатског деспотизма“. С обзиром на јачину критика против ЕУ, могло би се очекивати да она нема никакав облик демократске партципације и уопште одговорности. Ипак, у њој постоје два снажна механизма: директна одговорност преко ЕП и индиректна одговорност преко изабраних националних представника. Највећи победник институционалних реформи у ЕУ је Европски парламент. Процес креирања политика у Унији је транспарентнији него у државама чланицама. Државе чланице контролишу и руководе институцијама ЕУ, а с обзиром на то да државе чланице поседују демократски легитимитет и сама Унија добија легитимитет од њих (Moravcsik, 2002: 603–624).

Демократски дефицит Европске уније је последица самог начина развоја процеса европских интеграција и карактеристика Европске уније као специфичне наднационалне организације. Чињеница да је европски интеграциони пројекат започео као примарно економски подухват коме није претходило успостављање европског демоса објашњава демократски дефицит ЕУ као сасвим очекиван производ процеса интеграција. При анализи тог феномена мора се поћи од чињенице да је Европска унија *sui generis* творевина међународног права, те се зато на њу и не може у потпуности применити класичан модел демократије. Природа ЕУ као економско-политичке заједнице, са више нивоа управљања и сталним јачањем извршне у односу на законодавну власт, чини да она и „није нарочито демократски систем владавине“

(Хикс, 2007: 201), те да „демократија у ЕУ не постоји ни у једном до сада познатом облику“ (*ibid.*: 180). Расправе о умањењу демократског дефицита Европске уније свODE се, у ствари, на расправе о форми њеног уређења. Уколико се жели да ЕУ буде заједница демократског карактера попут државе она мора ићи ка федерацији, докостанак на садашњем нивоу уређења отвара питање да ли је, уопште, у ЕУ као наднационалној организацији могућа демократија. Оба питања нас воде ка питању о будућности европског пројекта и крајњим циљевима европске политичке интеграције.

Литература

- Grubiša, D. (2012). „Konstitucionalizacija demokracije u EU: demokratski defцити i poteškoće prevladanja političke alijencije“, *Politička misao*, Zagreb, god. 49, br. 1/2012.
- Етински, Р. (и др.). (2010). *Основи права Европске уније*, Нови Сад: Правни факултет.
- Јањевић, М. (2009). *Консолидовани уговор о Европској унији – од Рима до Лисабона*, Београд: Службени гласник.
- Jovanovic, M., Vujadinovic, D., Etinski, R. (2009). *Democracy and Human Rights in the European Union*, Maribor/Beograd: University of Belgrade, Faculty of Law; University of Nis, Faculty of Law; University of Novi Sad, Faculty of Law; University of Maribor, Faculty of Law.
- Magnette, P. (2007). “Democratic Deficit”, у: Deloye, Y., Bruter, M. (2007). *Encyclopedia of European Elections*, New York: Palgrave Macmillan.
- Majone, G. (1998). “Europe’s ‘Democratic Deficit’: The Question of Standards”, *European Law Journal*, Vol. 4, No. 1, стр. 5–28.

- Moravcsik, E. (2002). "In Defence of the 'Democratic Deficit': Reassessing Legitimacy in the European Union", *JCMS*, Vol. 40, No. 4.
- Појмовник европских интеграција, (2010). Сарајево: Дирекција за европске интеграције – Вијеће министара БиХ.
- Peterson, J., Shackleton, M. (2006). *Institutions of the European Union*, Oxford University Press.
- Ракић, Б. (2009). *За Европу је потребно време*, Београд: Правни факултет.
- Самарџић, С. (1998). *Европска унија као модел наднационалне заједнице*, Београд: ИЕС.
- Siedentop, L. (2001). *Democracy in Europe*, Columbia University Press.
- Faupel, R. (2001). "The Charter of Fundamental Rights of the EU", *Ревиија за европско право*, Београд, бр. 1/2001.
- Хикс, С. (2007). *Политички систем Европске уније*, Београд: Службени гласник.
- Rapport fait au nom de la Commission institutionnelle sur le déficit démocratique des Communautés européennes*, par Michel Toussaint, European Parliament, Document A 2276/87 од 1. фебруара 1988.
- <http://www.dei.gov.ba/dokumenti/default.aspx?id=4812&langTag=bs-BA>.
- <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/hr/turnout.html>.
- http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/europe-day/schuman-declaration/index_en.htm.

DEMOCRATIC DEFICIT OF THE EUROPEAN UNION AS A CONSEQUENCE OF THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESS

ABSTRACT: Democratic deficit is attributed to the European Union due to its structure, legal nature and a specific institutional system. The author analyzes the democratic deficit phenomenon through its two dimensions: the first one deals with the relationship of the Union and its citizens and the second one deals with the democratic deficit as a characteristic of the European Union's institutional system. The European integration process focusing on political goals after the Cold War, especially actualized discussions about the democratic character of the European Union. Democratic deficit of the European Union is the consequence of the manner of development of the European integration process itself as well as the characteristics of the European Union as a specific supranational organization. The disunion of economic and political integration, that is, the late development of political integration and disagreement about its final goals resulted in the democratic deficit of the European Union as a community.

KEY WORDS: *democratic deficit, European integration process, the European Union, nation state.*

Др Зоран Тодоровић
Министарство унутрашњих послова
Републике Србије
zorantodorovic2609@gmail.com

UDK 3433/7(497.11)
343.85:343.352(497.11)
Оригинални научни рад
Примљен: 15. 10. 2014.
Одобрен: 31. 12. 2014.

КРИВИЧНА ДЕЛА ПРИМАЊЕ МИТА И ДАВАЊЕ МИТА – ДОКАЗИВАЊЕ *POST FESTUM*

АПСТРАКТ: Радом су представљене кривичнопроцесне одредбе важећег Законика о кривичном поступку о условима и примени посебних доказних радњи, посебно у светлу доказивања коруптивних кривичних дела. Ради се о преиспитивању могућности за примену посебних доказних радњи ради прикупљања доказа за кривична дела примања мита, члан 367 КЗ, и давања мита, члан 368 КЗ, за која се сазнало након протекла времена, односно да ли је примена тих мера оправдана и делотворна *post festum*. На примеру који је изложен у кратким цртама показано је да је уз добро планирање и тактичко вођење поступка посебних доказних радњи могуће добити употребљиве доказе о корупцији, који су кредибилни и за суд. У време када је спроведено прикупљање доказа тог типа на снази је био Законик о кривичном поступку из 2009. године, који је за те „специјалне“ доказне радње имао другачије терминолошке описе од важећег Законика о кривичном поступку који је ступио на снагу 2011. године. Но циљ рада није да укаже на њихове разлике већ на њихове истоветности у приступу законском регулисању једне осетљиве тачке доказног поступка за тешка кривична дела, посебно када се за њихово извршење сазна након дужег времена.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *давање мита, подмићивање, примање мита, корупција, посебне доказне радње, тајни надзор комуникације.*

Увод

Неподељена су мишљења стручне јавности – јавнотужилачке, судске и полицијске, да откривање и доказивање кривичних дела примања и давања мита представља најтежи посао у области антикорупцијских активности државних органа. Тежини тог посла доприносе разни чиниоци. Најпре, друштвена средина ствара тешкоће у борби са корупцијом с обзиром на то да српско друштво делимично функционише на коруптивним принципима па се подмићивање често разуме као нормално и легитимно понашање и једне и друге стране: даваоца и примаоца мита. Свест о противправности посебно недостаје код такозване „ситне“ корупције која се јавља у свакодневним односима грађана и носилаца јавних овлашћења или пружаоца услуга у име и за рачун државних органа и установа, те представља културно-историјски феномен српског друштва.¹

Шта чини тешкоће код откривања и доказивања кривичних дела примања и давања мита у преткривичном поступку? Да ли је то немогућност да се правовремено дође до релевантног оперативног податка да ће доћи до подмићивања неког државног службеника, а када се до њега дође – да ли има довољно времена да се тај догађај забележи и фиксира на начин који предвиђају кривичнопроцесно право и оперативно-тактичка правила полицијске службе. Најповољнија ситуација јесте да

¹ О културним и историјским условима коруптивности у српском друштву видети: Тодоровић, З. (2014). Корупција у Србији – историјско-културолошки аспекти, *Безбедност*, бр. 1/2014.

се до податка дође на време како би јавни тужилац и полицијски службеници имали довољно времена да предвиде могуће исходе оперативне акције, као и да је темељно припреме. Међутим, најчешће се до податка долази непосредно пред извршење кривичног дела, па тужиоцу и полицији остаје мало времена да реагују на адекватан начин.² Но шта када се за кривично дело сазна након што је извршено, дакле: од стране примаоца мита поклон је захтеван или примљен, или је примљено обећање поклона или какве друге користи службеном лицу, а од стране даваоца мита поклон је понуђен, обећан или је обећана каква друга корист службеном лицу – како у таквим ситуацијама прикупити употребљиве и корисне доказе? Посебно што у таквим случајевима најчешће отпада могућност примене посебних доказних радњи за откривање и доказивање кривичних дела предвиђених чланом 162 Законика о кривичном поступку (*Службени гласник РС*, бр. 72/2011), јер се догађај већ збио или је пак дуг проток времена од подмићивања до сазнања органа гоњења за кривично дело. Ипак, да ли је ефектно користити те мере *post festum*, дакле

² Године 2009. криминалистичка полиција је дошла до сазнања да лекар-хирург тражи новац од пацијента који је на листи за операцију како би, наводно, медицинска установа набавила неопходна средства за обављање хируршке интервенције. Криминалистичка полиција је најпре оперативним путем утврдила да такви трошкови не падају на терет пацијената, него да је то уобичајен изговор лекара код тражења новца од пацијента. Од сазнања за припрему кривичног дела до критичног догађаја остало је мало времена али је са успехом спроведена процедура законите припреме за доказивање кривичног дела (извештавање тужилаштва, прибављање наредбе надлежног суда за надзор и снимање телефонских и других разговора и комуникације из члана 504е тада важећег прописа [Посебна одредба о поступку за кривична дела организованог криминала, корупције и друга изузетно тешка кривична дела, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 72/2009], оперативнo-техничка припрема спровођења мере итд.) примања мита које је извршио хирург. Лице је правноснажно осуђено на казну затвора.

након извршеног кривичног дела. Овде се пре свега мисли на примену мере тајног надзора комуникације према члану 166 Законика о кривичном поступку, и шта би резултирало њеном применом.

Досадашња пракса је показала да је могуће применити меру тајног надзора комуникације *post festum*, са великим изгледом да се добију резултати који би били корисни у поступку доказивања кривичних дела која предвиђа члан 161 ЗКП-а, ако се пажљиво испланира њихова примена, систематично води поступак такозване „побуде“ извора информација о раније извршеном кривичном делу.³

Да би слика о таквом начину прикупљања материјалних доказа била потпунија неопходно би било извршити и неку врсту компарације сличних кривично-правних предмета и њихових исхода. Међутим, због специфичних услова под којима се ти постуци спроводе тешко је доћи до података које би требало саопштавати јавности тим путем. Уопште, извршиоци коруптивних радњи остављају мало трагова, посебно у пословној документацији која се води на основу законске обавезе, што отежава такозвану форензичку ревизију која има за циљ откривање коруптивних активности. Због тога се за тај поступак каже да је усмерен на потрагу за коруптивним симптомима, а не за доказима (Петковић, 2010: 259).

³ На овом месту биће укратко представљен један такав поступак у коме се применом мера надзора дошло до веродостојних вербалних изјава забележених у облику аудио-записа, који су јасно указивали на биће кривичних дела примања и давања мита, као и на постојање директног умишљаја њихових извршилаца.

Доказивање *post festum*: шта је на располагању тужилаштву и полицији?

Шта је на располагању органима гоњења у доказивању коруптивних кривичних дела која су већ извршена и да ли су садашња законска средства довољна и подобна да омогуће кривични прогон давно извршених кривичних дела примања и давања мита? Но, пре те анализе, најпре треба извршити класификацију коруптивних кривичних дела јер је она сада произвољна и, да будемо искрени, производ свакодневног лачичког спекулисања.

Прво, корупција је као друштвена аномалија везана првенствено за злоупотребу јавнослужбеничког положаја, чиме се руководио и законодавац приликом доношења кривичних одредби. Из тог разлога су у 33. поглавље Кривичног закона Републике Србије (*Службени гласник РС*, бр. 72/2009) – „Кривична дела против службене дужности“ – унета следећа кривична дела: злоупотреба службеног положаја (члан 359), кршење закона од стране судије, јавног тужиоца и његовог заменика (члан 360), несавестан рад у служби, (члан 361), противзаконита наплата и исплата (члан 362), ненаменско коришћење буџетских средстава (члан 362а), превара у служби (члан 363), проневера (члан 364), послуга (члан 365), трговина утицајем (члан 366), примање мита (члан 367), давање мита (члан 368) и одавање службене тајне (члан 369). То је широка класификација коруптивних кривичних дела, која је још проширена, рекло би се, популистичком законодавном активношћу у последњих неколико година. Наиме, законодавац је под више него видљивим утицајем извршне власти у кривично законодавство унео и нека нова кривична дела која се односе на злоупотребу приликом спровођења јавних набавки. У Кривични законик је уведено кривично дело злоупотреба у вези са јавном набавком (члан 234а). Сличну интенцију законодавац је имао и 2002.

године када је у Кривични законик (*Службени гласник РС*, бр. 10/2002 и 11/2002) увео лепезу кривичних дела против корупције (глава 21а): корупција у органима управе (члан 255а), ненаменско располагање средствима буџета (члан 255б), корупција у јавним набавкама (члан 255в), корупција у поступку приватизације (члан 255г), корупција у правосуђу (члан 255д), злоупотреба функције браниоца или пуномоћника (члан 255ђ), корупција у здравству (члан 255е), корупција у просвети (члан 255к) и уговарање исхода такмичења (члан 255з). Међутим, тако широко постављене границе за класификацију коруптивних кривичних дела нису издржале пробу времена, па су мењане неколико пута, чему сигурно није крај. Поред тих класификација, у јавнотужилачкој пракси присутна је и ужа, рестриктивна класификација коруптивних кривичних дела, тзв. „дела праве корупције“, у коју се убрајају злоупотреба службеног положаја, трговина утицајем, примање мита и давање мита, са њиховим различитим облицима, вероватно настала под утиском члана 162 ЗКП-а којим је одређена класификација кривичних дела на која се могу применити посебне доказне радње, међу којима су и наведена четири кривична дела. Опет, Управа криминалистичке полиције, приликом анализе активности на откривању и сузбијању корупције, од августа 2014. године има своју класификацију коруптивних кривичних дела, у коју су уврштена следећа кривична дела: злоупотреба службеног положаја, трговина утицајем, примање мита, давање мита, давање и примање мита у вези са гласањем, злоупотреба монополистичког положаја, злоупотреба положаја одговорног лица, злоупотреба у вези са јавним набавкама, злоупотреба овлашћења у привреди, превара у служби, проневера, кршење закона од стране судије, јавног тужиоца и његовог заменика, омогућавање злоупотребе коришћења права азила у иностраној држави, одавање

службене тајне, противправно ослобођење од војне обавезе и одавање војне тајне.⁴

За доказивање коруптивних кривичних дела важећи Законик о кривичном поступку предвидео је посебне доказне радње као и за друга кривична дела предвиђена чланом 162 ЗКП-а. Законик предвиђа неколико услова за одређивање посебних доказних радњи, али они нису кумулативни. Најпре, посебне доказне радње могу се одредити према лицу (лицима) за које постоје основи сумње да је извршило неко од кривичних дела из члана 162 ЗКП-а, а на други начин се не могу прикупити докази за кривично гоњење, или би прикупљање доказа било знатно отежано.⁵ Изузетно, посебне доказне радње могу се одредити према лицу за које постоје основи сумње да припрема неко од кривичних дела из члана 162 ЗКП-а, а околности указују на то да се оно на други начин не би могло открити, спречити или доказати, или би то изазвало несразмерне тешкоће или велику опасност.⁶ Мора се приметити да оба става везана за услове за одређивање посебних доказних радњи остављају простор за дискрецију тужиоца и судије за претходни поступак приликом одлучивања о примени неке од посебних доказних радњи.⁷ То се може применити

⁴ Деша Министарства унутрашњих послова Републике Србије, Управе криминалистичке полиције свим организационим јединицама надлежним за сузбијање криминалитета, бр. 1256/14 од 5. августа 2014, без означене поверљивости.

⁵ Члан 161, став 1 Законика о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011.

⁶ Члан 161, став 2 Законика.

⁷ Посебне доказне радње које предвиђа важећи Законик о кривичном поступку (*Службени гласник РС*, бр. 72/2011) су: тајни надзор комуникације (члан 166), тајно праћење и снимање (члан 171), симуловани послови (члан 174), рачунарско претраживање података (члан 178), контролисана испорука (члан 181) и прикривени иследник (само ако је за истраживање кривичног дела задужено јавно тужилаштво посебне надлежности; члан 183).

и за одлучивање о времену трајања посебних доказних радњи, јер ће орган поступка (тужилац и судија за претходни поступак) посебно ценити да ли би се исти резултат могао постићи на начин којим се мање ограничавају права грађана⁸ (то се пре свега односи на примену тајног надзора комуникација (члан 166; тзв. „прислушкивање“) и на тајно праћење и снимање (члан 171). С обзиром на „традицију“ злоупотребе тајних мера од стране безбедносних служби Србије, требало би, кад год је то могуће, озбиљно преиспитати законски простор за било какву дискрецију приликом њиховог одређивања. Демократски принципи не би смели трпети било какву злоупотребу људских и грађанских слобода грађана Србије у 21. веку.

Спектар кривичних дела на која се могу применити посебне доказне радње је заиста широк: од тешких кривичних дела које врше организоване криминалне групе и тешких кривичних дела против живота и тела, до кривичних дела против безбедности рачунарских података.

Пре свега, посебне доказне радње могу се применити на откривање и доказивање кривичних дела за која је посебним законом одређена надлежност посебног тужилаштва (члан 162, став 1 Законика о кривичном поступку)⁹ када се ради о кривичним делима организованог криминала, коруптивним кривичним делима изабраних, именованих или постављених лица од стране Народне скупштине, Владе, Високог савета судства или Државног већа тужилаца; у случајевима када је кривичним делом злоупотребе службеног положаја прибављена имовинска корист већа од 200 милиона динара.

⁸ Члан 161, став 3 Законика о кривичном поступку.

⁹ Мисли се на Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела, *Службени гласник РС*, бр. 42/2002, 27/2003, 67/2003, 29/2004, 58/2004, 45/2005, 61/2005 и 72/2009.

Друга кривична дела на која је могуће применити посебне доказне радње, ако се тужиоцу и судији за претходни поступак достави довољно уверљивих чињеница да је само њиховом применом могуће доћи до доказа, су: тешко убиство, отмица, приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију, изнуда, прање новца, фалсификовање новца, неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога, угрожавање независности, угрожавање територијалне целине, напад на уставно уређење, позивање на насилну промену уставног уређења, диверзија, саботажа, шпијунажа, одавање државне тајне, изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости, повреда територијалног суверенитета, удруживање ради противуставне делатности, припремање дела против уставног уређења и безбедности Србије, недозвољена производња, држање, ношење и промет оружја и експлозивних материја, недозвољен прелаз државне границе и кријумчарење људи, злоупотреба службеног положаја, трговина утицајем, примање мита, давање мита, трговина људима, узимање талаца, спречавање и ометање доказивања (само ако је у вези са кривичним делима из члана 162 ЗКП-а), неовлашћено искоришћавање ауторског дела или предмета сродног права, оштећење рачунарских података и програма, рачунарска саботажа, рачунарска превара и неовлашћен приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података. Дакле, спектар кривичних дела на која је могуће применити посебне доказне радње је заиста широк, и проистекао је из разноврсности криминалних делатности, њихове софистицираности и учесталости – дакле изражене друштвене опасности, или се она претпоставља. То је некад производ законодавчеве ирационалне представе о друштвеној угрожености или потребе да

се пренагласи политичко-извршни капацитет државе у одређеном временском периоду, чега смо и сада сведоци.

Но да се вратимо условима, боље речено начелним ставовима законодавца о посебним доказним радњама – члан 161 Законика о кривичном поступку, којим се оне дозвољавају само у изузетним ситуацијама, што никада не треба сметнути с ума: када се на други начин не могу прикупити докази за кривично гоњење или би њихово прикупљање било знатно отежано; или околности случаја указују на то да се на други начин кривично дело не би могло открити, спречити или доказати, или би то изазвало несразмерне тешкоће и велику опасност.

Код доказивања коруптивних кривичних дела постоји неколико специфичности које се морају ценити у односу на опште претпоставке за примену посебних доказних радњи. Најпре, често је кривично дело већ извршено па је потребно трагати за доказима *post festum*; даље, код такозване „високе корупције“ коруптивна активност је прикривена привидно законитим пословним активностима и трансакцијама, што отежава доказивање, па би у таквим случајевима била сврсисходна примена неке од посебних доказних радњи. Но, и када се уваже те специфичности, подаци добијени применом посебних доказних радњи морали би бити поткрепљени и другим доказима, материјалним и нематеријалним. Чак би сврсисходније било да материјални докази буду поткрепљивани подацима добијеним применом посебних доказних радњи.

У доказним поступцима пред српским судовима и у кривично-процесној пракси још је недовољно искристализован начин на који се добија дозвола за примену посебних доказних радњи. То „место“ у кривичним поступцима, гледано из перспективе модерних и уређених правних поредака где се налази под појачаним светлом јавности и

државе, код нас је оно још увек под окриљем дискреције. У великом броју европских правних система примена посебних доказних радњи могућа је тек након исцрпног уверавања тужилаштва и суда да је таква мера оправдана, а када у то ти органи буду уверени – треба се постарати да се прибаве и други докази како би били поткрепљени докази добијени применом посебних доказних радњи. Осим тога, процедура за добијање дозволе за примену посебних доказних радњи је сложенија – вишестепена. Коначна одлука о примени посебних доказних радњи не доноси се на првом степену, већ на другом, а у неким државама чак на трећем хијерархијском нивоу, чиме се смањује обим дискреције и арбитарности. У томе се огледа узрочна веза између законског права државе да у изузетним, законом утврђеним условима, нарушава људска и грађанска права појединца, с једне стране, и њене обавезе да, након примене посебних доказних радњи према извесном лицу, ако против њега није покренут кривични поступак за кривично дело због ког су посебне доказне радње примењене, саопшти том лицу да су према њему оне и коришћене. Због тога је значајно да се, када се тужилац и судија за претходни поступак одлуче за примену посебних доказних радњи, оне примене са добром основом како се не би показале непродуктивним, с обзиром на то да се морају саопштити лицу према којем су примењене. У нашем важећем Законнику о кривичном поступку то је предвиђено чланом 163 – у случају да тужилац не покрене кривични поступак у предвиђеном року, или ако изјави да доказни материјал прикупљен тим путем неће користити у доказном поступку (члан 163, став 1). У ставу другом тог члана опет наступа дискреција у поступку, овог пута дискреција судије за претходни поступак, који може обавестити о томе лице према коме је

спроведена посебна доказна радња из члана 166 ЗКП-а,¹⁰ ако је утврђена његова истоветност (идентификација) и ако то не би угрозило могућност вођења кривичног поступка. У Законику о кривичном поступку који је важио од 2005. године (Сл. гласник РС, бр. 58/2004 и 85/2005), чланом 504н, став 2, предвиђено је да ако јавни тужилац не покрене кривични поступак у року од шест месеци по престанку примене мере из члана 504љ,¹¹ сви прикупљени подаци морају бити уништени, а о примени мере обавестиће се лица на која се ти подаци односе, ако се може утврдити њихов идентитет. Уочљиво је да су ставови о обавези судије за претходни поступак (раније, истражног судије) о обавештавању лица да су била предмет примењених посебних доказних радњи, у оба законска решења недовољно императивна јер им оставља на

¹⁰ Лицу према коме се користи *тајно надзирана комуникација* (жаргонски „прислушкивање“) одређује се тајни надзор и снимање комуникације која се обавља путем телефона или других техничких средстава, надзор електронске или друге адресе осумњиченог, те заплена писама и других поштиљки. Друге посебне доказне радње су тајно праћење и снимање ради откривања контаката или комуникације на јавним местима и местима на којима је приступ ограничен, осим у стану, и ради утврђивања истоветности лица или лоцирања лица и ствари; симуловани послови куповине, продаје, пружања услуга, примања и давања мита; рачунарско претраживање података личних и других података и њихово поређење; контролисана испорука незаконите и сумњиве поштиљке на територији Републике Србије; ангажовање прикривеног иследника.

¹¹ Законодавац се не оглашава декларативно о „посебности“ тих доказних радњи, што није случај и са новим Законом о кривичном поступку, који је на снази. Он их само означава као „мере“, према члановима 232, 234 и 504љ (глава 29а. „Посебне одредбе о поступку за кривична дела организованог криминала“), и предвиђа: тајни надзор и снимање телефонских и других разговора или комуникација другим техничким средствима или оптичко снимање лица; пружање симулованих пословних услуга; склапање симулованих правних послова и ангажовање прикривених иследника.

слободну вољу да ли да лица о томе обавести или не, посебно у важећем законском решењу.

Изменама Законика о кривичном поступку из 2005, које су учињене 2009. године Законом о изменама и допунама Законика о кривичном поступку (*Сл. гласник РС*, бр. 72/2009), и који је важио до ступања на снагу сада важећег Законика о кривичном поступку, у глави 29а предвиђене су посебне одредбе о поступку за кривична дела организованог криминала, корупције и друга изузетно тешка кривична дела, којима су утврђене мере органа гоњења за откривање и доказивање кривичних дела из члана 504а тог законика (кривична дела организованог криминала, кривична дела корупције и друга изузетно тешка кривична дела – таксативно побројана): надзор и снимање телефонских и других разговора или комуникације; пружање симулованих пословних услуга и пружање симулованих правних послова; контролисана испорука и аутоматско рачунарско претраживање личних и других с њима повезаних података. У истој глави предвиђене су посебне мере органа гоњења за откривање и доказивање кривичних дела из члана 504а, став 3 тог законика (кривична дела извршена од стране организоване криминалне групе или њених припадника), и то: прикривени следник и сведок сарадник. Тим посебним одредбама предвиђено је да ће, уколико се јавни тужилац изјасни да неће користити прикупљени материјал применом мере надзора и снимања телефонских и других разговора или комуникације, истражни судија донети решење о уништењу прикупљеног материјала, о чему може обавестити лице према коме су спровођене мере. Исто се односи и на меру пружања симулованих пословних услуга и пружања симулованих правних послова, као и на меру аутоматског рачунарског претраживања личних и других с њима повезаних података. Дакле, и у изменама и допунама ЗКП-а из 2009. године оста-

вљен је простор за дискрецију истражног судије у погледу обавештавања лица да је било предмет неке од посебних мера за прикупљање доказа. Шта руководи истражног судију у одлуци да ли ће грађанина обавестити о томе да су, рецимо, тајно прислушкивани његови телефонски разговори. Можда је, у мукотрпном тражењу разлога да се грађанин о томе обавести, јер се то не подразумева (закон каже да „истражни судија може обавестити лице...“), једноставније и лакше донети одлуку да се грађанин и не обавести о спровођењу такве мере. То би било неприхватљиво решење органа који у сваком трену мора водити рачуна да поступа законито и у духу цивилизацијских стандарда.

Једна реална акција: доказивање кривичних дела примања и давања мита *post festum*

У овом делу рада биће дат кратак преглед активности криминалистичке полиције, тужилаштва и истражног судије приликом примене посебних доказних радњи у предмету истраживања корупције високог владиног службеника, директора јавног предузећа, кога је на ту функцију поставила Влада Републике Србије 2004. године.¹²

Иницијални подаци о томе да је једно лице, високи функционер парламентарне странке, током мандата директора јавног предузећа чији је оснивач Република Србија, примио мито у виду једне стамбене јединице од неколико десетина

¹² С обзиром на специфичност посебних доказних радњи, неопходности да оне буду заштићене и након протеча времена од спроведеног и окончаног судског поступка, као и неопходности да лица из поступка буду поштеђена било какве дискредитације, овај део рада неће садржати податке који ће откривати идентификационе елементе спроведеног поступка, нити персоналне податке физичких и правних лица учесника у поступку.

квадрата од власника приватног предузећа како би његово предузеће, без спровођења поступка јавних набавки на нивоу министарства, добило јавне грађевинске послове у Републици Србији, потекли су од криминалистичке полиције. О њима је обавештено тужилаштво за организовани криминал и Служба за сузбијање организованог криминала Министарства унутрашњих послова.¹³

Подаци су указивали на то да је привредно друштво (регистровано у Агенцији за привредне регистре само месец дана пре него што су обезбеђена финансијска средства за јавне радове), без учешћа на јавном надметању на нивоу Републике, добило јавне грађевинске послове и да је у време потписивања уговора имало само једно запослено лице, без ранијих пословних активности, без грађевинске оперативе и средстава за извођење грађевинских радова.¹⁴

Почетни став тужилаштва о доказивању коруптивних радњи те врсте био је уздржан, с обзиром на време које је

¹³ Према члану 11 Закона о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела (*Службени гласник РС*, бр. 42/2002 и 72/2009/) полиција је обавезна да уколико у преткривичном поступку дође до података да се припрема или да је учињено кривично дело организованог криминала, кривично дело против уставног уређења и безбедности Републике или кривично дело против службене дужности (злоупотреба службеног положаја, примање мита, давање мита и трговина утицајем), када је окривљени, односно лице којем се даје мито, службено лице или одговорно лице које врши јавну функцију на основу избора, именовања или постављења од стране Народне скупштине, Владе, Високог савета судства или Државног већа тужилаца, о томе одмах обавести Службу за сузбијање организованог криминала или Тужилаштво за организовани криминал.

¹⁴ Такође, подаци су указивали на то да је власник привредног друштва уједно и финансијер локалног одбора једне парламентарне странке. Иницијални акт је садржао податке о локацији некретнине, стварном и формалном власнику стана, тј. владином званичнику и његовом сроднику као формалном власнику стана.

протекло од извршења кривичног дела до сазнања о његовом извршењу (око четири године). Осим тога, тужилац је најпре оправдано инсистирао на доказима материјалне природе који би се прикупили кроз поступак преиспитивања пословних активности привредног друштва и надлежног министарства које је и доделило јавне послове. Као други докази могли би послужити подаци добијени мером надзора и снимања телефонских и других разговора или комуникације (по тада важећем Законику о кривичном поступку, члан 504е), али је било неопходно „освежити“ и „побудити“ актере догађаја да о тим коруптивним активностима говоре након неколико година, и то телефоном (преко фиксне или мобилне мреже) или другим средствима комуникације (слањем електронске поште итд.) како би та комуникација могла бити тајно забележена по процедурама које је налагао тадашњи Законик о кривичном поступку.

Код прикупљања доказа такве врсте тужилаштво најпре мора захтевати од криминалистичке полиције да изврши проверу пословне документације, а у овом случају и утврди тачну улогу владиног службеника у поступку доделе јавних послова, након чега је тужилац сматрао да су докази о умешаности у корупцију владиног службеника уверљиви, али да треба све учинити како би се доказао његов директан умишљај у кривичном делу примања мита из члана 367. Кривичног законика, чином примања поклона у виду стамбене јединице као награде за незаконито додељене грађевинске послове. У том циљу, тужилаштво је сматрало оправданим да се покушају добити корисни подаци и применом мере надзора и снимања телефонских разговора, што је предлогом и образложено истражном судији, који је то усвојио и издао наредбу за спровођење мере надзора и снимања телефонских и других разговора или комуникације над неколико лица за која је

постојала сумња да су имала значајну улогу у коруптивним радњама приликом нетранспарентне доделе јавних послова.¹⁵ Као кључни моменат у добијању података о подмићивању применом мера надзора и снимања телефонске комуникације тужилац је проценио да је то информативни разговор који ће, по његовом налогу, обавити криминалистичка полиција са тим лицима након што мере надзора буду активирани, тј. када њихови телефонски бројеви буду „на мерама“.¹⁶

Поступак јавног тужиоца и криминалистичке полиције, усмерен на доказивање коруптивних активности владиног службеника након дужег протока времена од извршених криминалних радњи, дакле *post festum*, у овом случају је донео употребљиве чињенице за спровођење истраге и подизање

¹⁵ Судијска наредба мора да садржи тачан временски период у ком ће се мера надзора примењивати, према ком лицу, над којим телефонским бројем или телефонским апаратом (који има јединствен идентификациони број, тзв. ИМЕИ). Треба знати да приликом надзора мобилне комуникације остаје забележена идентификација телефонског броја, тзв. картице, и идентификација мобилног телефонског апарата. Уколико се има један од та два елемента увек се може идентификовати други. Обично се у исти телефонски апарат стављају различите картице са циљем да се завара комуникација, али она се са сигурношћу идентификује преко апарата који је употребљен.

¹⁶ У тој фази поступка лица су имала статус „грађанина“, дакле не „осумњичених“, и с њима је обављен информативни разговор о томе какве су процедуре спроведене приликом доделе јавних послова, да ли су испоштовани рокови око плаћања изведених радова итд. Двојици „грађана“ постављена су конкретна питања: Да ли вам је познато привредно друштво Х? Да ли познајете власника привредног друштва Х? На та питања оба лица су се изјаснила негативно, што је забележено у њиховим изјавама. Реакција саслушаних уследила је одмах по напуштању полицијских просторија. У току дана лица су обавила десетак међусобних телефонских разговора и разговора са трећим лицима, у којима је спомињан стан у месту Х, његова површина, износ новца који је посредник исплатио готовином владином службенику, уговор о купопродаји стана који је потписао службеников сродник долазећи у место Х пет година раније итд.

оптужнице. Осим тога, применом мере надзора сазнало се за нове чињенице у погледу коруптивних активности владиног службеника у другим поступцима приликом доделе јавних послова које је спроводило јавно предузеће на чијем је челу био, као и о имовинском стању владиног службеника.¹⁷ На основу тих података покренута је финансијска истрага против неколико лица за која се сумњало да поседују знатну имовину проистеклу из кривичног дела.¹⁸ Истрага је покренута након што је извршена прелиминарна процена њихових законитих прихода и упоређење са проценом вредности њихове непокретне имовине. Процена је показала очигледну несразмеру између вредности имовине стечене у периоду док су лица обављала јавне функције и законитих прихода које су

¹⁷ Анализом примењених мера утврђено је да је то лице у периоду свог мандата на који га је именovala Влада Републике Србије на незаконит начин дошло у посед више некретнина на подручју Републике Србије.

¹⁸ На снази је био први српски Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела (*Службени гласник РС*, бр. 97/2008), којим су уређени услови, поступак и надлежност органа за откривање, одузимање и управљање имовином која је стечена кривичним делом. Одредбе Закона односиле су се на одузимање имовине проистекле из кривичних дела: организованих криминалних група, приказивања порнографског материјала и искоришћавање деце за порнографију, против привреде, неовлашћене производње, држања и стављања у промет опојних дрога, против јавног реда и мира, против човечности и других добара заштићених међународним правом и против службене дужности. У кривична дела против службене дужности убројана су злоупотреба службеног положаја (члан 359 КЗ-а), превара у служби (члан 363 КЗ-а), проневера (члан 364 КЗ-а), трговина утицајем (члан 366 КЗ-а), примање мита (члан 367 КЗ-а) и давање мита (члан 368 КЗ-а). За нека кривична дела из те номенклатуре, као што су трговина утицајем, примање мита, давање мита, предвиђено је да се одредбе Закона могу применити само ако имовинска корист прибављена извршењем тих кривичних дела прелази милион и петсто хиљада динара. Закон предвиђа најпре привремено одузимање имовине, такозвано „замрзавање“, и трајно одузимање након спроведене истраге и доношења решења о трајном одузимању имовине.

имала у истом том периоду. То је био кључни разлог због ког се тужилац одлучио на покретање финансијске истраге.

Настојање тужилаштва да истражи и друге криминалне активности за време трајања јавнослужбеничког мандата захтевало је даље активности криминалистичке полиције на пољу прикупљања докумената о спорним јавним пословима у привредном субјекту где је осумњичени био руководиоца у време свог мандата, што је допринело да та истрага у том домену постане јавна и да осумњиченом постане јасно да је уперена против њега. Из тог разлога он је систематски настојао да се „ослободи“ баласта имовине коју је стекао у време мандата.¹⁹

Закључак

Могли бисмо закључити да је садашњи законски оквир којим је уређена примена посебних доказних радњи у кривичном поступку доста широк. Пре само петнаестак година српски кривично-правни оквир није познавао посебне дока-

¹⁹ Заједно са другим лицима покушавао је да прода неколико некретнина веће вредности, чак испод сваке тржишне цене. Осим тога, „мере“ су донеле податке о томе како се финансирала политичка странка којој су припадала осумњичена лица. Интригантни подаци су се односили на везе Српске православне цркве и високих политичких личности у потпуно нелегитимном финансирању њених грађевинских пројеката. Применом „мера“ забележен је већи број телефонских комуникација, које директно указују на незакониту умешаност високог владиног службеника у поступке избора извођача јавних радова финансираних од стране Владе, за шта је као поклон добио већи број непокретности, које махом нису биле укњижене у катастру непокретности или евиденцијама које воде судови. Сви поклони те врсте заоденути су фиктивним купопродајним уговорима између осумњиченог или неког од његових сродника са продавцем непокретности у неком граду у Србији. Те податке тужилац је уврстио у доказни материјал који је и коришћен приликом доказивања коруптивних кривичних дела која су стављана на терет владином службенику.

зне радње са данашњим нивоом легитимитета. Оне су биле заоденуте велом тајности и лошим педигреом о злоупотреби моћи државе према појединцу и без јасних правила за њихово коришћење. Данас постоји јаснији правни оквир, бар се зна шта држава све може када су у питању посебне доказне радње (па макар и када их потенцијално злоупотребљава), што је битно са становишта грађанских слобода.

У погледу доказивања најтежих кривичних дела организованог криминала и коруптивних кривичних дела, посебне доказне радње морају остати супсидијарна средства за прикупљање доказа, како то сада кривичнопроцесна правила налажу. Но, за доказивање коруптивних кривичних дела тешко је прикупити доказе у облику пословних докумената који се воде на основу закона, односно која би се могла пронаћи у класичној књиговодственој форми. Лекар, полицајац, политичар, судија и друга службена лица, најчешће након коруптивних радњи, посебно у кривичним делима примања и давања мита, не остављају трагове те врсте, али истражним органима кривичнопроцесне норме стављају на располагање специфичне поступке за прикупљање доказа. Домаће процесно законодавство предвиђа такозване „посебне доказне радње“ ради прикупљања доказа за спектар кривичних дела, па и за коруптивна, и налаже да је њихова примена ограничена, односно да се могу применити ако се на други начин не може доћи до доказа или би прикупљање доказа изазвало несразмерне тешкоће или опасност.

Доказивање коруптивних кривичних дела представља тежи посао у тужилачкој активности у прикупљању доказа, посебно у вези са типичним коруптивним кривичним делима – примања и давања мита, јер се до сазнања о њима најчешће долази након њиховог извршења – *post festum*. У таквим приликама истрага је обавезна да у преткривичном поступку најпре исцрпи све „класичне“ процедуре прикупљања доказа

о извршењу таквих кривичних дела, а након тога, ако она не дају, или не дају довољно доказа, тужилац треба да покуша са прикупљањем доказа применом посебних доказних радњи. Како смо видели у кратком и ограниченом приказу једног реалног догађаја у којем је описана примена посебних доказних радњи *post festum*, ако се њихова примена добро испланира и тактички добро води, са поузданошћу се могу очекивати употребљиви докази за гоњење учинилаца коруптивних кривичних дела. Но, пре него што се истрага одлучи за њихову примену, увек треба имати на уму и негативан исход њихове примене, односно могућност да оне не дају очекивани резултат, наспрам законске обавезе (мада дискреционо постављене), да се лицу према коме су неке посебне доказне радње биле усмерене саопшти та чињеница.

Литература

Законик о кривичном поступку, *Службени лист СРЈ*, бр. 70/2001.

Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2009.

Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011.

Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела, *Службени гласник РС*, бр. 97/2008.

Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела, *Службени гласник РС*, бр. 42/2002, 27/2003, 39/2003, 67/2003, 29/2004, 58/2004, 45/2005, 61/2005 и 72/2009.

Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 10/2002.

- Петковић, А. (2010). *Форензичка ревизија*, Нови Сад.
- Тодоровић, З. (2014). Корупција у Србији – историјско-културолошки аспекти, *Безбедност*, бр. 1/2014.

CRIMINAL ACTS TAKING A BRIBE AND GIVING A BRIBE – COLLECTION OF EVIDENCE *POST FESTUM*

ABSTRACT: The paper presents criminal proceedings provisions of the valid Criminal Code, regarding the conditions and application of special acts of collecting evidence, especially in the light of presentation of evidence for criminal acts of corruption. It deals with the review of possibilities for the application of special acts of collecting evidence for the purpose of collecting evidence for criminal acts of Taking a bribe, Article 367 of the Criminal Code and Giving a bribe, Article 368 of the Criminal Code, which were discovered after some time, i.e. whether the application of these measures is justified and productive *post festum*. In the example presented briefly, it has been shown that it is possible to collect useful evidence of corruption, credible for the court, with good planning and tactical leading of the procedure of special acts of collecting evidence. At the time when collecting of evidence of this type has been conducted, the Criminal Code from the year 2009 was valid. This Criminal Code had different terminological descriptions for these “special” acts of collecting evidence from the valid Criminal Code, the one which entered into force in 2011. However, the aim of this paper is not to point out to their differences, but their sameness in the approach of legal regulation of one very sensitive issue in the taking of evidence for serious criminal offences, especially when the commitment of the same has been discovered after a long period of time.

KEY WORDS: *giving a bribe, bribing, taking a bribe, corruption, special acts of collecting evidence, covert surveillance of communication.*

Dr sc. Damir Juras, dipl. iur.
Ministarstvo unutarnjih poslova
Republike Hrvatske
znanstveni suradnik, policijski savjetnik
Damir.Juras@xnet.hr

UDK 349.2:351.74/.76(497.5)

Originalni naučni rad

Primljen: 1. 11. 2014.

Odobren: 31. 12. 2014.

DOKAZNA SREDSTVA U DISCIPLINSKOM POSTUPKU PROTIV POLICIJSKIH SLUŽBENIKA U REPUBLICI HRVATSKOJ

SAŽETAK: U radu se, uz citiranje stajališta pravne teorije i sudske prakse, opisuju dokazna sredstva u disciplinskim postupcima protiv policijskih službenika u Republici Hrvatskoj. Ističući da prijavljenom policijskom službeniku uvijek mora biti pružena mogućnost očitovanja o svim izvedenim dokazima, autor detaljno opisuje razloge i posljedice stajališta da se pisani iskazi svjedoka i transkripti zakonito snimljenih razgovora smatraju valjanim dokaznim sredstvima. Zaključak je autora da, u slučaju sumnje u postojanje odlučne činjenice, u korist prijavljenog treba primijeniti načelo „*in dubio pro reo*“.

KLJUČNE RIJEČI: *disciplinski postupak, dokaz, dokazni postupak, policijski službenik, upravni postupak.*

Uvod

Policija je središnja služba Ministarstva unutarnjih poslova (dalje: MUP) koja obavlja poslove određene zakonom i drugim propisima. Policija građanima pruža zaštitu njihovih temeljnih ustavnih prava i sloboda i zaštitu drugih Ustavom Republike Hrvatske zaštićenih vrijednosti (čl. 2, st.1 i 2 Zakona o policiji [da-

lje: ZP], *Narodne novine* [dalje: *NN*], 34/11, 130/12)¹. Policijski službenik je službenik MUP-a, kao i službenik strane policijske službe, koji je prema međunarodnom ugovoru ili zakonu ovlašten da obavlja policijske poslove primjenom policijskih ovlasti (čl. 2, st. 1, t. 3 Zakona o policijskim poslovima i ovlastima [*NN*, 76/09, 92/14]).

Bez sposobnih, profesionalnih, učinkovitih i moralnih policijskih službenika nije moguće ostvariti zadaće koje policiji postavljaju zakon i društvena zajednica, pri čemu treba imati u vidu da se na policijske službenike, kao i na službenike u cjelini, gleda kao na zaštitnike javnog interesa. Policijski službenik odgovara za povredu službene dužnosti ako povjerene poslove i zadatke ne obavlja savjesno, stručno i u predviđenim rokovima, ako se ne pridržava ustava, zakona², drugih propisa i pravila o ponašanju za vrijeme službe ili izvan službe kada šteti ugledu službe. Policijski službenik odgovara za povrede službene dužnosti ako je povredu učinio namjerno ili iz krajnje nepažnje (čl. 93, st. 1 i 2 ZP-a).

Disciplinski postupak³ protiv policijskih službenika vodi se po odredbama ZP-a i Pravilnika o disciplinskoj odgovornosti policijskih službenika (dalje: Pravilnik [*NN*, 141/11]), a u onim pitanjima koja nisu regulirana navedenim propisima primjenjuju se

¹ „Policija (*engl. Police, njem. Polizei, franc. Police*), izvor je latinski – *politia* – koji označava upravu grada, državu ili ustav, predstavlja formaciju lako naoružanih pokretnih i posebno obučених оружаніх снага државе, odnosno naoružani odjel državne uprave. Temeljni zadatak policije je da neposredno održava javni red i mir, osigurava državni poredak, sprečava društveno nedopuštena ponašanja, sudjeluje u otkrivanju počinitelja prekršaja i kaznenih djela, te da kao aparat prinude stoji na raspolaganju organima vlasti radi osiguravanja i ostvarivanja poštivanja njihovih odluka primjenom prinude u manjem obujmu. Kako policija otkriva i otklanja ugrožavanje sigurnosti određenog poretka ona na taj način ostvaruje i osobnu i imovinsku sigurnost građana“ (Šegvić, 2000: 34).

² „Izvorište policijskih moći je zakon i ništa više“ (Janssens, 1997: 328).

³ U pravnoj teoriji i zakonodavstvu, kao sinonim za disciplinski postupak, koristi se izraz postupak zbog povrede službene dužnosti.

odredbe zakona kojim se uređuje opći upravni postupak (čl. 100, st. 1 ZP-a)⁴. Dakle, disciplinski postupak protiv policijskih službenika je upravni postupak, koji završava donošenjem rješenja (upravnog akta) o odgovornosti policijskog službenika.

Kako u ZP-u nema odredbi o dokaznim sredstvima, to se na dokazivanje u disciplinskom postupku primjenjuju odredbe Zakona o općem upravnom postupku (dalje: ZUP [NN, 47/09]).

Dokazivanje u upravnom postupku

Rješavanju upravnih stvari uvijek prethodi utvrđivanje pravno relevantnih činjenica u upravnom postupku koje se odnose na neko stanje, događaj, pravo i sl., što je bitno (odlučno) za rješavanje upravne stvari. Procesne radnje koje se poduzimaju radi utvrđivanja pravno relevantnih činjenica u upravnom postupku nazivaju se dokazivanje. Dokazi su činjenice kojima se utvrđuje predmet dokaza, dok su dokazna sredstva izvori dokaza, tj. forme u kojima su sadržani činjenični podaci koji se koriste kao dokazi u postupku. Vrijednost dokaza je velika jer se pomoću njih utvrđuju pravno relevantne činjenice, no kakvu će vrijednost imati pojedini dokaz to ovisi od njegovog odnosa prema činjenici koja se utvrđuje. Činjenice koje nisu pravno relevantne za rješa-

⁴ Obrazlažući određivanje Zakona o općem upravnom postupku kao postupovnog propisa u disciplinskim postupcima protiv državnih službenika, Pičuljan je istaknuo da se time „otklanja nelogičnost da se upravni akt o odgovornosti službenika, čiju zakonitost ispituje upravni sud, donosi po pravilima kaznenog postupka“ (Pičuljan, 2006: 40. „Zakon o općem upravnom postupku je procesni zakon sa vrlo razrađenim procesnim odredbama, koji pruža dobru supsidijarnu procesnu osnovu za disciplinski postupak, jer sadrži odredbe koje osiguravaju pravilno i zakonito postupanje uz uvažavanje pravnih maksima zaštite prava i interesa stranke u postupku, utvrđivanje činjeničnog stanja procesno pravilnim izvođenjem dokaza. kao i činjenično-pravnog zaključka, i stvaranja kvalitetne podloge za pravilnu primjenu materijalnog propisa“ (Marinković, 2009: 344).

vanje upravne stvari ne utvrđuju se, niti se uzimaju u obzir ako su u postupku izvedene.

Bit dokaznog postupka jeste da se utvrdi materijalna istina. Načelo materijalne istine (čl. 8 ZUP-a) znači obvezu tijela koje vodi upravni postupak da u tom postupku utvrdi stvarnu istinu, koja u činjeničnom smislu odražava pravo stanje stvari, jer je to bitno za pravilnu primjenu materijalnog propisa na temelju kojeg se rješava upravna stvar. Službena osoba samostalno i po načelu slobodne ocjene dokaza utvrđuje činjenice (čl. 9 ZUP-a). „Načelo ocjene dokaza u vezi je sa načelom materijalne istine. U upravnom postupku nisu propisana pravila i uvjeti prema kojima ili pod kojima tijelo koje vodi postupak mora smatrati neku činjenicu istinitom. Isto tako, u upravnom postupku se, po pravilu, ne traži da se svaka činjenica mora dokazati unaprijed određenim dokaznim sredstvima (npr. iskazom dva svjedoka, javnom ispravom, očevitom i sl.). Pravo primjene tog načela pripada službenoj osobi koja rješava upravnu stvar i koja donosi rješenje“ (Lilić, 2010: 415). Načelo samostalnosti se temelji na načelu zakonitosti (čl. 5 ZUP-a), prema kojem je službena osoba dužna prilikom rješavanja upravne stvari pridržavati se zakona i podzakonskih akata, a ne smije uvažavati intervencije i naloge nadređenih koji nisu utemeljeni na zakonu.⁵

Službena osoba u postupku utvrđuje činjenično stanje svim sredstvima prikladnim za dokazivanje, te u tu svrhu može pribi-

⁵ „Ipak, načelo samostalnosti, međutim, podrazumijeva mogućnost utjecaja viših instanci na niže instance koje rješavaju u upravnim stvarima, ali samo na temelju općih akata (npr. obveznih uputa ili stručnih uputa). Prema tome, načelo samostalnosti isključuje mogućnost utjecaja u konkretnom slučaju, ali dopušta mogućnost utjecaja u općim situacijama (npr. vlada zauzme stav da treba odbiti sve zahtjeve za izdavanje dozvole za nošenje oružja osobama ispod 25 godina starosti zbog porasta kriminaliteta)“ (Lilić, 2010: 416).

viti isprave, saslušati svjedoke, pribaviti nalaze i mišljenje vještaka i obaviti očevid (čl. 58, st. 1 ZUP-a).⁶

Zakon samo primjerice navodi dokazna sredstva koja se najčešće koriste u upravnom postupku.⁷ Svi dokazi načelno imaju

⁶ „8.1. Odgovarajući na navode podnositelja o uporabi nezakonito pribavljenih dokaza u disciplinskom postupku, Ustavni sud podsjeća da ZUP omogućuje dokazivanje svim dokaznim sredstvima prikladnim za dokazivanje, pri čemu službena osoba samostalno i po načelu slobodne ocjene dokaza utvrđuje činjenice. Disciplinski je postupak po svojoj prirodi hitan, u upravnim stvarima se postupa što je moguće jednostavnije, bez odgode i uz što manje troškova. U disciplinskom postupku u pravilu ne dolazi do opasnosti kršenja ljudskih prava u opsegu u kojem je to moguće u kaznenom postupku, a i same posljedice disciplinskog postupka bitno su drugačije nego posljedice kaznenog postupka. Disciplinski postupak protiv policijskih službenika je upravni postupak, čija je svrha uredno i učinkovito obavljanje službe, uz zaštitu časti i ugleda policijskih službenika i službe unutarnjih poslova u cjelini, te se stoga u disciplinskom postupku primjenjuju i različiti dokazni standardi nego u kaznenom postupku. Ustavni sud u tom smislu podsjeća da je u predmetu Šikić protiv Hrvatske (presuda, 15. srpnja 2010, zahtjev br. 9143/08, § 53) ESLJP prihvatio stav Ustavnog suda da postoji „različit standard dokaza koji se traži u stegovnom postupku od onoga koji se traži za osuđujuću odluku u kaznenom postupku“, Ustavni sud, Odluka U-III-4798/2010 od 12. 06. 2014, www.usud.hr; „U upravnom postupku, načelno, svi su dokazi (dokazna sredstva) izjednačeni i svaka se činjenica može dokazivati svim dokaznim sredstvima, s tim što dokazno sredstvo mora po formi i sadržaju biti podobno za utvrđivanje stanja stvari i mora odgovarati pojedinom slučaju“ (Krijan, 2006: 280).

⁷ „Dašto, upravni postupnik naznačuje samo najvažnije vrsti dokaznih sredstava, ona za koja bi se moglo tvrditi da su tipična, te ponajčešće porabljena, i s razloga takvoga podesna da ih se u Zakonu izrijekom naznači. To znači da je službena osoba koja postupak vodi, glasom one iste dokazne maxime, vlasna porabiti i kakva druga, moglo bi se reći, atipična dokazna sredstva – kada smatra da su podesna za utvrđivanje pravoga stanja stvari ili da odgovaraju pojedinomu slučaju” (Babac, 2004: 885); „Zakonodavac je Zakonom o općem upravnom postupku javnopravnom tijelu otvorio mogućnost utvrđivanja činjeničnog stanja svakim sredstvom prikladnim za dokazivanje. Međutim, i izričito je naveo neka dokazna sredstva, i to: isprave, saslušanje svjedoka, nalaz i mišljenje vještaka te očevid. Može se ustvrditi kako su izričito navedena samo u praksi najkorištenija dokazna sredstva među kojima će se za doka-

jednaku dokaznu snagu, odnosno u disciplinskom (upravnom) postupku nema stupnjevanja dokaza.⁸ Nije potrebno dokazivati činjenice o kojima javnopravno tijelo vodi službenu evidenciju, općepoznate činjenice, činjenice koje su poznate službenoj osobi, ni činjenice koje propis pretpostavlja ali je dopušteno dokazivati nepostojanje tih činjenica. Službena osoba koja vodi postupak nije ograničena samo na činjenice koje iznosi stranka niti na dokaze koje stranka podnosi ili predlaže. Službena osoba može po službenoj dužnosti u tijeku cijelog postupka izvesti svaki dokaz ako smatra da je to potrebno radi razjašnjenja stvari (čl. 51, st. 2 i 58, st. 2 ZUP-a).

Izvođenje dokaza ispravama, saslušanjem svjedoka, vještačenjem i očevidom je jasno zakonski regulirano (čl. 60–69 ZUP-a) i ne izaziva značajnije dvojbe odnosno prijepore u upravnoj i sudskoj praksi, odnosno pravnoj teoriji (Krijan, 2006; Lilić, 2010). Isprava je pismeno kojim se potvrđuje neka činjenica ili drugo svojstvo. Dokazivanje se izvodi javnim ili privatnim ispravama. Razlikovanje javnih od privatnih isprava posljedica je njihove različite dokazne snage. Javne isprave dokazuju ono što se u njima utvrđuje ili potvrđuje. Ako postoji sumnja u vjerodostojnost isprave službena osoba će po službenoj dužnosti ili na zahtjev stranke provjeriti vjerodostojnost takve isprave kod suda, odnosno javnopravnog tijela koji su takvu ispravu izdali (čl. 60 ZUP-a).

zivanje neke činjenice odabrati u svakom konkretnom slučaju najpogodnije sredstvo. Stoga, tijelo koje izvodi i ocjenjuje dokaze ne može neko dokazno sredstvo vrednovati kao sredstvo s jačom ili slabijom dokaznom snagom u odnosu na druga, jer su sva dokazna sredstva prema pravnoj snazi izjednačena“ (Đerđa, 2010: 151); Bukljaš navodi da „u upravnom postupku dokaz može biti sve što u konkretnom slučaju može razjasniti određenu činjenicu“ (Bukljaš, 1974: 445).

⁸ „(...) o činjenicama koje će se uzeti kao dokazane odlučuje ovlaštena službena osoba po svom uvjerenju, na temelju savjesne i brižljive ocjene svakog dokaza zajedno, te na temelju rezultata cjelokupnog postupka. U upravnom postupku nema stupnjevanja dokaza“ (Upravni sud Republike Hrvatske, Us-13900/2009-4 od 18. 2. 2010).

Svjedok može biti svaka osoba za koju se smatra da ima saznanja o određenim činjenicama i koja svoja saznanja može priopćiti (čl. 62 ZUP-a). Svjedoku se ne smiju postavljati sugestivna pitanja, tj. pitanja u kojima je već u samom pitanju sadržana uputa kako treba na njega odgovoriti, niti kaptiozna pitanja, tj. pitanja koja sadrže prešutnu pretpostavku da je prijavljeni službenik iskazao nešto što nije iskazao. Svjedoka treba, u pravilu, ispitati na način da se prijavljenom službeniku omogući da se sučeli s njim i da mu postavlja pitanja, bilo u fazi istrage povrede službene dužnosti, bilo na usmenoj raspravi u disciplinskom postupku ili u nekom drugom postupku, npr. kaznenom ili prekršajnom postupku koji se vodi povodom istog životnog događaja (Marković, 2011). Sva-ka osoba pozvana kao svjedok dužna je da svjedoči (čl. 63, st. 1 ZUP-a). Ako svjedok ili vještak bez opravdanog razloga izostane sa usmene rasprave ili odbije da svjedoči službena osoba može da ga rješenjem novčano kazni u iznosu do 50% prosječne godišnje bruto plaće ostvarene u Republici Hrvatskoj (čl. 67 ZUP-a). Privođenje svjedoka nije moguće. Kad je za utvrđivanje ili ocjenu određene činjenice koja je bitna za rješavanje upravne stvari potrebno posebno stručno znanje kojim službena osoba ne raspo-laže, dokaz se može izvesti vještačenjem (čl. 65, st. 1 ZUP-a). U vezi sa vještačenjem treba razlikovati nalaz vještaka (objektivne činjenice i okolnosti) od mišljenja vještaka (subjektivna stručna ocjena utvrđenih činjenica i okolnosti). Očevid se provodi kad je za utvrđivanje neke činjenice ili za razjašnjenje bitnih okolnosti potrebno neposredno opažanje službene osobe (čl. 68, st. 1 ZUP-a).

Sporna dokazna sredstva u disciplinskom postupku

Najčešće osporavana dokazna sredstva u disciplinskom postupku su službene bilješke i zapisnici sačinjeni u policiji i pred drugim nadležnim tijelima, te transkripti razgovora snimljenih

provedbom posebnih dokaznih radnji (temeljem sudbenog naloga).

Službene bilješke i zapisnici sačinjeni u policiji i pred drugim nadležnim tijelima

Službenici protiv kojih se vode disciplinski postupci često traže da se iz dokazne građe izdvoji službena bilješka o razgovoru s određenom osobom ili pak zapisnik o uzimanju izjave prijavljenog ili svjedoka koji je sačinjen od strane policijskih službenika, suca istrage, na raspravi u drugom upravnom ili sudskom postupku, a na okolnosti (činjenice) koje su pravno relevantne za rješavanje upravne stvari. Upravna i sudska praksa imaju jedinstven stav, utemeljen na čl. 58 ZUP-a (u prijašnjem Zakonu o općem upravnom postupku [dalje ZUP/91], NN, 53/91, 103/96, dokazna sredstva su bila propisana čl. 159, st. 2) i neprijepornom stavu pravne teorije⁹, da su to valjana dokazna sredstva.¹⁰

⁹ Uzimajući u obzir odredbu čl. 159 ZUP-a/91 i dotadašnju ustavnu sudsku praksu, Rajko navodi kako „nema zapreka za korištenje službenih bilješki ni u stegovno pravnom okviru uređenom Zakonom o državnim službenicima i Zakonom o općem upravnom postupku“ (Rajko, 2005: 13).

¹⁰ „... službene bilješke u fazi njihova nastanka nisu nezakonito pribavljeni materijali ni s aspekta potencijalnog budućeg kaznenog postupka, niti s aspekta disciplinskog postupka. Oni postaju nezakonit dokaz tek ako se koriste u kaznenom postupku. Njihovo korištenje u druge (zakonite) svrhe nije zabranjeno“ (Ustavni sud, U-III-691/2001 od 16. 2. 2005. godine), www.usud.hr; „Upotreba iskaza dobivenih tijekom policijskih izvida i sudske istrage u svrhu dokazivanja sama po sebi nije protivna stavicima 1. i 3. (d) članka 6., uz uvjet da je poštivano pravo na obranu“ (presuda Europskog suda za ljudska prava u predmetu Vanjak protiv Hrvatske od 14. siječnja 2010), Zahtjev br. 29889/04, www.pravosudje.hr; „10. Ustavni sud ističe da izvođenje dokaza u disciplinskom postupku čitanjem pisanih zabilješki o obavljenim obavijesnim razgovorima sa svjedocima (tijekom policijskih izvida) ne uzrokuje samo po sebi povredu prava na pravično suđenje, pod uvjetom da je, u konkretnom slučaju, policijskom službeniku protiv kojeg se postupak vodio bilo omogućeno upo-

***Transkripti razgovora snimljenih provedbom
posebnih dokaznih radnji***

Ako se kaznena istraga ne može provesti na drugi način ili bi to bilo moguće samo uz nerazmjerne teškoće, na pisani obrazloženi zahtjev državnog odvjetnika, sudac istrage može protiv osobe za koju postoje osnove sumnje da je sama počinila ili zajedno s drugim osobama sudjelovala u kaznenom djelu iz čl. 334 Zakona o kaznenom postupku (dalje ZKP [NN, 152/08, 76/09, 80/11, 91/12 – Odluka i Rješenje USRH, 143/12 i 56/13, 145/13]), pisanim obrazloženim nalogom odrediti posebne dokazne radnje (Veić, 1996; Krapac, 2003; Pavišić, 2005)¹¹ kojima se privremeno ograničavaju određena ustavna prava građana (čl. 332, st. 1 ZKP-a). Kao jednu od osam posebnih dokaznih radnji zakon propisuje „nadzor i tehničko snimanje telefonskih razgovora i drugih komunikacija na daljinu“. Ta mjera se sastoji u „presretanju“ komunikacijskih poruka, a ono se pak sastoji u tajnom nadzoru i/ili snimanju razgovora koji se vode sredstvima komunikacije na daljinu. Snimke, isprave i predmeti pribavljeni provedbom posebnih dokaznih radnji mogu se upotrijebiti kao dokaz u kaznenom postupku (čl. 333, st. 1 ZKP-a). Ako bi snimka bila bazirana na nezakonitom sudskom nalogu, odnosno nalogu koji nije detaljno obrazložen i ne ukazuje na to kako se cilj nije mogao postići drugim mjerama, tada bi njegovo korištenje bilo nezakonito.¹²

znati se sa sadržajem službenih zabilješki i iznijeti svoje primjedbe“ (Ustavni sud, U-III-2114/2009 od 14. 2. 2013, www.usud.hr).

¹¹ Zakon o kaznenom postupku (NN, 110/97, 27/98, 58/99, 112/99, 58/02, 143/02, 115/06 [dalje: ZKP/97]) je u čl. 180–183 za taj institut koristio termin „posebni izvidi kaznenih djela“.

¹² „Zakon o kaznenom postupku nadovezuje nedopuštenost uporabe u kaznenom postupku dokaza pribavljenih nezakonito određenim posebnim izvidnim mjerama i time zaštićuje spomenuta ustavna prava građana u inače dopuštenoj primjeni posebnih izvidnih mjera“ (Ustavni sud, U-III-857/2008 od 1. listopada 2008, www.usud.hr.)

Posebne dokazne radnje mogu biti, a u praksi su i bile, određene prema policijskim službenicima ili pak sadržaj razgovora policijskog službenika može biti evidentiran zbog njegove komunikacije s osobom prema kojoj su te radnje određene, odnosno nadzirana komunikacija drugih osoba može upućivati na nezakonito postupanje policijskog službenika. Dok je na snazi bio ZKP/97 Upravni sud Republike Hrvatske je prihvatio stav upravne prakse da se transkripti (prijepisi) snimljenih razgovora mogu koristiti kao dokaz u disciplinskom postupku.¹³ Prema sadašnjoj regulativi, te stajalištu državnih odvjetništava i sudova, u postupku zbog povrede službene dužnosti nije moguće koristiti dokaze pribavljene posebnim dokaznim radnjama (u kaznenom postupku dokaz je snimka razgovora pribavljena posebnom dokaznom radnjom). Rezultati takvih dokaznih radnji mogu se koristiti samo u kaznenom postupku, a cjelovita snimka, zapis i dokumentacija se čuvaju zapečaćeni u državnom odvjetništvu. Iz toga proizlazi da se rezultati posebnih dokaznih radnji ne mogu koristiti u nekom drugom, pa tako ni u disciplinskom postupku (čl. 332, 331, st. 1, 335, st. 6 i 338, st. 1 ZKP-a).

Međutim, transkripti (pisani sažeci nadzirane komunikacije), koje policija sastavlja za operativne potrebe tijekom provedbe po-

¹³ „Što se tiče prigovora tužitelja da korištenje podataka prikupljenih tajnim izvidima nije dozvoljeno u disciplinskom postupku, valja reći da je isti neosnovan i da ga je pravilno otklonilo tuženo tijelo navodeći da se sukladno članku 159. Zakona o općem upravnom postupku (*Narodne novine*, br. 53/91) činjenice u upravnom postupku utvrđuju svim raspoloživim dokaznim sredstvima“ (Upravni sud, Us-3144/2010-6 od 8. rujna 2010). Pozitivan stav o uporabi transkripata u disciplinskom postupku Upravni sud Republike Hrvatske iskazao je i u presudama: Us-876/2007-4 od 5. 1. 2007, Us-4778/2007-6 od 12. 9. 2007, Us-13900/2009-4 od 19. 10. 2010, Us-13685/2009-4 od 13. 4. 2011, Us-1091/2010-6 od 19. 5. 2010, Us-4242/2010-4 od 10. 6. 2010, dok je pozitivan stav o tome Ustavni sud Republike Hrvatske iskazao u odlukama: U-III-2601/2004 od 23. 11. 2006. i U-III-2220/2002 od 15. 9. 2004, www.usud.hr, u Odluci U-III-247/2009 od 30. 6. 2009, te u Odluci U-III-4798/2010 od 12. 6. 2014. (točka 8 Odluke), www.usud.hr.

sebnih dokaznih radnji (čl. 337, st. 1 ZKP-a, čl. 5 i 35 Pravilnika o načinu provođenja posebnih dokaznih radnji, *NN*, 102/09), mogu se koristiti kao valjano dokazno sredstvo u disciplinskom postupku nakon što se sa transkripata odlukom MUP-a, kao vlasnika dokumenta, skine oznaka tajnosti (čl. 2, 11, 12, st. 1, 16, st. 1 Zakona o tajnosti podataka, *NN*, 79/07, 86/12).

Ako se prilikom provedbe posebnih dokaznih radnji zabilježe podaci i obavijesti koji upućuju na kazneno djelo počinjeno od strane policijskog službenika, tada će transkripti o tome moći biti dokaz u disciplinskom postupku povodom istog životnog događaja, s obzirom na to da je članom 93, st. 3 i 4 ZP-a propisano da postoji usporednost (paralelnost) i odvojenost disciplinske i kaznene odgovornosti, pa za isto (činjenično) djelo, ako su njime ostvarena obilježja povrede službene dužnosti i kaznenog djela, policijski službenici odgovaraju po obje navedene osnove (Juras, 2013).

Ako se prilikom provedbe posebnih dokaznih radnji zabilježe podaci koji ne upućuju na kazneno djelo navedeno u čl. 334 ZKP-a, ali upućuju na povredu službene dužnosti, tada se taj dio transkripata može upotrijebiti u disciplinskom postupku protiv policijskog službenika jer se radi o valjanom dokaznom sredstvu u disciplinskom postupku. Naime, Vrhovni sud Republike Hrvatske je zauzeo stajalište da je moguće korištenje saznanja prikupljenih posebnim izvidima, odnosno posebnim dokaznim radnjama, za kaznena djela za koja se progoni po službenoj dužnosti izvan kataloga djela za koja se posebne dokazne radnje mogu odrediti, tj. da se otkrića o tim djelima ne izdvajaju iz spisa i da se mogu upotrijebiti pri ispitivanju osumnjičenika, kao i druge obavijesti, odnosno kao rezultati općih izvida (presuda Kzz-3/2004 od 17. 8. 2004).¹⁴ Dakle, navedeni nalazi ne mogu biti dokaz u kaznenom

¹⁴ Očitujući se o dokaznoj snazi podataka i obavijesti koje upućuju na neko drugo kazneno djelo navedeno u čl. 181 ZKP-a/97 (sada čl. 334 ZKP-a), a ne ono koje je obuhvaćeno nalogom, Vrhovni sud je u presudi IV Kž-109/03-3

postupku, ali su transkripti u tim slučajevima nositelji „policijskih“ (neformalnih) dokaza (kao i službene bilješke policijskih službenika o obavljenim razgovorima tijekom kriminalističkog istraživanja), pa je nesporno da bi se oni mogli koristiti u disciplinskom postupku kako se koriste službene bilješke i zapisnici o uzimanju izjava u postupku koji prethodi ili se vodi usporedo sa disciplinskim postupkom.

Zaključak

ZUP omogućuje dokazivanje svim sredstvima prikladnim za dokazivanje, i to znatno olakšava i ubrzava rad disciplinskih sudova koji odlučuju o disciplinskoj odgovornosti policijskih službenika. U tom kontekstu važno je ponoviti da je Europski sud za ljudska prava u predmetu *Šikić protiv Hrvatske* potvrdio stajalište Ustavnog suda Republike Hrvatske da postoje različiti dokazni standardi u disciplinskom i kaznenom postupku, te da je Europski sud za ljudska prava u presudi *Vanjak protiv Hrvatske*, kao i u presudi *Trubić protiv Hrvatske* (zahtjev broj 44887/19, odluka od 2. 10. 2012, točka 29, www.usud.hr), potvrdio stajališta hrvatskih sudova da izjava svjedoka ne mora uvijek biti data pred disciplinskim sudom, odnosno da je bitno osigurati mogućnost prijavljenom policijskom službeniku da se upozna sa dokumentima, osporava ih i komentira.

Na taj način disciplinski sudovi mogu poštivati načelo hitnosti (čl. 101 ZP-a) i načelo učinkovitosti i ekonomičnosti (čl. 10 ZUP-a).

Pružanjem mogućnosti policijskom službeniku protiv kojeg se vodi disciplinski postupak da se očituje o svim izvedenim doka-

od 28. 10. 2004. naveo: „Ovim načinom prikupljeni podaci i obavijesti mogu imati jedino spoznajnu vrijednost i to samo prilikom ocjene postoje li osnove sumnje temeljem kojih će državni odvjetnik zatražiti izdavanje naloga za primjenu mjere iz čl. 180. ZKP-a, sada za novootkrivena djela predviđena katalogom kaznenih djela iz čl. 181. ZKP-a (...)“.

zima, pa i onima čiju valjanost prijavljeni policijski službenici često osporavaju, njima se osigurava poštivanje prava na pravično suđenje (čl. 29 Ustava Republike Hrvatske, *NN*, 56/90, 135/97, 113/00, 28/01, 76/10, 5/14; čl. 6 Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, *NN – Međunarodni ugovori*, 18/97, 6/99, 8/99, 14/02, 1/06, 2/10).

Korištenjem službenih bilješki policijskih službenika i zapisnika o uzimanju izjava svjedoka omogućava se utvrđivanje materijalne istine i u onim predmetima u kojima svjedoci odbijaju da se odazovu pozivu disciplinskog suda ili je slučaj da su svjedoci strani državljanima koji ne prebivaju u Hrvatskoj (npr. u slučajevima prijave da su policijski službenici uzeli mito ili su naplatili kaznu u prometu a nisu za to izdali potvrdu nego su novac protupravno zadržali za sebe). Navedeni dokazi su bitni i iz razloga što se oni sačinjavaju neposredno po inkriminiranom događaju, kada svjedoci ne znaju u koje sve svrhe njihovi iskazi mogu poslužiti, odnosno da postoji mogućnost da će biti izvedeni i u disciplinskom postupku protiv policijskog službenika, pa govore bez većeg promišljanja (kalkuliranja) o posljedicama iskaza. Također, neposredno po događaju policijski službenici, protiv kojih će možda biti pokrenut disciplinski postupak, nisu u mogućnosti da utječu na iskazivanje tih svjedoka.

Pisani iskazi svjedoka iz nekog drugog postupka mogu koristiti i radi sprečavanja dodatnog traumatiziranja posebno osjetljivih („ranjivih“) svjedoka (Pajčić, 2005), koji su već više puta ispitivani o svojim izuzetno negativnim iskustvima (slučajevi nasilja u obitelji, seksualnog napastvovanja, djela na štetu djece i maloljetnika, ozbiljnih prijetnji i sl.).

Transkripti su od velike važnosti jer se koruptivna djelatnost odvija u tajnosti, pa se dokazi o koruptivnom djelovanju policijskih službenika često mogu prikupiti jedino provedbom posebnih dokaznih radnji.

Osim što se omogućavanjem prijavljenom policijskom službeniku da sudjeluje u disciplinskom postupku osigurava poštivanje prava na pravično suđenje, disciplinski sud uvijek mora voditi računa da, ukoliko odlučna činjenica nije utvrđena sa potpunom izvjesnošću, u korist prijavljenog policijskog službenika treba primijeniti načelo „*in dubio pro reo*“.

Literatura

- Babac, B. (2004). *Upravno pravo*, Osijek: Pravni fakultet u Osijeku.
- Bukljaš, I. (1974). *Privredno pravo sa osnovama prava*, Zagreb: Školska knjiga.
- Đerđa, D. (2010). *Opći upravni postupak u Republici Hrvatskoj*, Zagreb: Inženjerski biro.
- Janssens, E. (1997). Policijska etika i kontrola policije u demokratskom društvu. *Izbor članaka iz stranih časopisa*, br. 4, Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova, str. 324–334.
- Juras, D. (2013). Odvojenost disciplinske i kaznene, odnosno prekršajne odgovornosti policijskih službenika. *Policija i sigurnost*, br. 2, Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova, str. 268–283.
- Krapac, D. (2003). *Zakon o kaznenom postupku i drugi izvori hrvatskog postupovnog prava*, Zagreb: Narodne novine.
- Krijan, P. (2006). *Komentar Zakona o općem upravnom postupku*, Zagreb: Novi informator.
- Lilić, S. (2010). *Upravno pravo, Upravno procesno pravo*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Marinković, R. (2009). Supsidijarna primena opštih procesnih zakona u postupku utvrđivanja disciplinske odgovornosti državnih službenika, *Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije*, br. 3, Beograd: Službeni glasnik, str. 335–348.

- Marković, S. (2011). Još o povredi prava na pravično suđenje u odnosu na nemogućnost neposrednog saslušanja svjedoka, *Informator*, br. 5445, Zagreb: Novi informator, str. 15–16.
- Pajčić, M. (2005). Ugroženi svjedoci u kaznenom postupku. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, br. 1, Zagreb: Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu, str. 33–62.
- Pavišić, B. (2005). *Komentar Zakona o kaznenom postupku*, Rijeka: Žagar.
- Pičuljan, Z. (2006). Temeljni instituti novoga službeničkog zakonodavstva, u: *Europeizacija uprave i primjena Zakona o državnim službenicima* (ur. Foretić, D.), Zagreb: Novi informator, str. 11–43.
- Rajko, A. (2005). Još o promjenama u postupku zbog teške povrede službene dužnosti, *Informator*, br. 5440–5441, Zagreb: Novi informator, str. 13.
- Šegvić, S. (2000). *Obrana i unutarnji poslovi u ustavnopravnom sustavu Republike Hrvatske*, Split: Veleučilište u Splitu.
- Veić, P. (1996). Kaznenopravne mogućnosti suzbijanja organiziranog kriminaliteta, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, br. 2, Zagreb: Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu, str. 669–685.
- www.pravosudje.hr.
- www.usud.hr.

EVIDENCE IN DISCIPLINARY PROCEEDINGS AGAINST POLICE OFFICERS IN THE REPUBLIC OF CROATIA

SUMMARY: Along with the quoted opinions from legal theory and jurisprudence, this paper describes the evidence in the disciplinary proceedings against police officers in the Republic of Croatia.

By emphasizing that a reported police officer always has to be given the opportunity to respond to all the evidence presented, the author describes in detail the reasons and consequences of the view that written statements of witnesses and transcripts of lawfully recorded conversations are considered valid evidence. The author concludes that in the case of suspicion in the existence of relevant facts, in favour of the reported officer, the principle *in dubio pro reo* should be applied.

KEY WORDS: *disciplinary proceedings, evidence, evidentiary proceedings, police officer, administrative proceedings.*

Мр Сузана Убипариповић
Правни факултет, Слобомир П
Универзитет, Светог Саве бр. 1
74000 Добој, Република Српска
suzanamalesic@gmail.com

UDK 343.3/.7(497.11)
343.85:343.352(497.11)
Прегледни научни рад
Примљен: 15. 10. 2014.
Одобрен: 31. 12. 2014.

ОДНОС КРИВИЧНОГ ДЈЕЛА ЗЛОУПОТРЕБЕ СЛУЖБЕНОГ ПОЛОЖАЈА ИЛИ ОВЛАШЋЕЊА И ПРИМАЊА МИТА

АПСТРАКТ: Аутор у раду анализира међусобни однос кривичног дјела злоупотребе службеног положаја или овлашћења са кривичним дјелом примања мита, у односу на могућност стицаја, што је праћено ставовима релевантне судске праксе и ауторовим личним ставовима.

Кључне ријечи: *злоупотреба службеног положаја или овлашћења, примање мита, стицај.*

Увод

Кривично дјело злоупотребе службеног положаја или овлашћења као посебан, специфичан облик корупције познато је још од најстаријих времена у историји кривичног права и присутно у свим кривичноправним системима данас. Наиме, службена и одговорна лица су дужна да у вршењу својих овлашћења поступају у складу са циљевима и интересима службе.

Дјело обухвата она незаконита поступања службених лица у вршењу службе која се предузимају у намјери прибављања

за себе или другога неке користи, односно наношење штете другоме. Кривично дјело примања мита повезано је и испреплиће се са кривичним дјелом злоупотребе службеног положаја или овлашћења. Субјект кривичног дјела примања мита је службено или одговорно лице, што је одређено као и код кривичног дјела злоупотребе службеног положаја или овлашћења. И у једном и другом случају злоупотребава се повјерење које је дато службеним лицима у служби, чиме се крши закон или други прописи и на тај начин се чини једна или више незаконитих радњи за које се прима поклон или обећање поклона.

Усљед тога, у првом дијелу раду је анализиран законски опис кривичног дјела злоупотребе службеног положаја или овлашћења, као и радња извршења тог кривичног дјела. Средишњи дио рада посвећен је законском опису тог кривичног дјела, док је његов међусобни однос са кривичним дјелом примања мита, с посебним освртом на могућност стицаја, који је праћен стативима релевантне судске праксе, обрађен у завршном дијелу рада.

1. Законски опис кривичног дјела

1.1. Основни облик испољавања дјела

Ово дјело инкриминисано је чланом 347 КЗ-а Републике Српске у групи кривичних дјела против службене дужности. Под њим се подразумијева неовлашћено и незаконито коришћење службене позиције и службених овлашћења, коришћење могућности које учиниоцу службени положај омогућава да поступа на недопуштен начин и супротно интересима и циљевима службе. Основни облик дјела постоји када службено или одговорно лице, у намјери да себи или другоме прибави какву неимовинску корист или да другоме нанесе

какву штету, искористи свој службени положај или овлашћење, прекорачи границе свог овлашћења или не изврши службену дужност. Објект заштите је службена дужност, њено исправно, цјелисходно и законито вршење. Радња извршења је одређена алтернативно и дјело се може појавити у три облика:

- искоришћавање службеног положаја или овлашћења;
- прекорачење граница службеног овлашћења; и
- невршење службене дужности.

1.1.1. Искоришћавање службеног положаја или овлашћења

Искоришћавање службеног положаја или овлашћења постоји када службено лице предузме радње које су формално у границама његовог овлашћења али су противправне у материјалном смислу јер су супротне интересима и задацима службе.¹ У свом поступању извршилац занемарује интересе и циљеве службе и замјењује их својим или интересима неког другог лица.² Уобичајено је да се тај облик сматра злоупотребом службеног положаја или овлашћења у субјективном смислу.³ Типичан примјер таквих злоупотреба службеног положаја представљају злоупотребе у вези са тзв. дискреционим овлашћењима, када је службено лице при доношењу неког акта или рјешавању неког случаја овлашћено да између више рјешења бира оно које је најцјелисходније. Ради се, дакле,

¹ Примјера ради, службено лице – овлашћено лице за вршење техничког прегледа моторних возила искористи свој службени положај у намјери да другом прибави какву корист па свом познанику овјери регистрациони лист иако није обавио технички преглед возила.

² Бабић, М., Марковић, И. (2007). *Кривично право, посебни дио*, друго измијењено издање, Правни факултет, Бањалука, стр. 245,

³ Стојановић, З., Перић, О. (2007). *Кривично право, посебни дио*, тринаесто издање, Правна књига, Београд, стр. 313.

о овлашћењима која њему неспорно припадају, али не да би њиховим коришћењем постигао себи или другом какву корист, другоме наносио штету или му теже повриједио права, већ да би тако остваривао интересе службе у чијем оквирима иначе дјелује.

1.1.2. Прекорачење граница службеног положаја

Прекорачење граница службеног положаја службено лице остварује када поступа изван својих овлашћења, изван своје стварне надлежности. Извршилац практично прелази границе својих овлашћења и задире у надлежност неког другог службеног лица или врши радње које не спадају у надлежност његове службе.⁴ Такво дјело чини службено лице које изда наредбу за предузимање одређене службене радње за коју није имало овлашћење (нпр. претрес службених просторија). За прекорачење службеног овлашћења неопходно је да службено лице предузима службене радње, дјелатности које саме по себи нису законите и на чије је вршење неко овлашћен, али није овлашћено оно лице које их и предузима.⁵

1.1.3. Невршење службене дужности

Трећи облик извршења кривичног дјела злоупотребе службеног положаја или овлашћења јесте невршење службене дужности. То дјело постоји када службено лице пропушта да врши своју службену дужност, да предузима службену радњу коју је обавезан предузети или када ту радњу чини тако да се

⁴ Примјера ради, када полицајци напусте службени задатак чувања моста па на ауто-путу зауставе возила стране регистрације и без овлашћења због непостојећег прекршаја наплате казну и не издају признаницу оштећенима.

⁵ Ђурић, Ж., Јовашевић Д., Ракић, М. (2007). *Корупција изазов демократији*, Београд, Институт за политичке студије, стр. 144.

не може постићи циљ који њеним предузимањем треба да се оствари. Дакле, ради се о нечињењу, односно пропуштању радње коју је дужан извршити, као и о предузимању радње у вријеме када она не може постићи свој циљ. На примјер, када службено лице не донесе акт који је било дужно донијети или га донесе у вријеме и на начин да он више не може бити сврсисходан.

1.2. Квалификовани облици дјела

Законодавац је, поред основног облика, прописао и три тежа облика. Тежи облик дјела који је одређен ставом 2 постоји ако је дјелом из првог става нанесена знатна штета или је дошло до теже повреде права другог, који може бити физичко, али и правно лице. Ту се ради о специфичном облику кривичног дјела са тежом посљедицом, код кога у односу на ту посљедицу може постојати нехат, али и умишљај. Тежа повреда права другог ће постојати онда када ради злоупотребе службеног положаја од стране службеног или одговорног лица то друго лице није остварило одређено неимовинско право које му припада.⁶

Ставом 3 тог члана предвиђена је злоупотреба службеног положаја ради прибављања материјалне користи, која постоји када је учинилац једну од три претходно описане радње код дјела из става 1 предузео у намјери прибављања имовинске користи. Иако то у законском опису кривичног дјела није изричито истакнуто, подразумијева се да имовинска корист треба да буде противправна. Противправна имовинска корист коју учинилац жели да оствари представља ону корист коју извршилац или друго лице не би остварило правилним вршењем службене дужности од стране службеног или одговорног лица.

⁶ Бабић, М.. Марковић, И., *op. cit.*, стр. 249.

Ставом 4 предвиђен је још један тежи облик, који постоји ако је дјелом из става 3, односно ако је вршењем једне од алтернативно одређених радњи извршења, прибавио имовинску корист која прелази износ од 10.000 конвертибилних марака, док је најтежи облик ако је прибављена имовинска корист која прелази износ од 50.000 конвертибилних марака.

1.3. Остали елементи кривичног дјела

Посљедица кривичног дјела може се јавити у једном од три облика. Она се састоји у прибављању себи или другом физичком или правном лицу какве користи, или у наношењу какве штете другом, или у тежој повреди права другог. Појам користи код тог дјела треба тумачити тако да она обухвата и имовинску и неимовинску корист, нпр. примање новца, ствари, отписивање дуга и сл.⁷ Под остваривањем користи за другог подразумијева се и корист која се остварује за предузеће, установу или орган у којем службено лице ради. Штета коју би учинилац нанио другоме може бити материјална и нематеријална. Може се радити о било ком облику штете схваћене као одређеног губитка или пропуштања неког изгледног и вјероватног добитка. Имовинска штета није изричито предвиђена као обиљежје тзв. користољубиве злоупотребе, с обзиром на то да се у законском опису дјела говори само о прибављању имовинске користи. Тежа повреда права другог постоји када је неко лице, извршењем неке од алтернативно прописаних радњи злоупотребе службеног положаја, ускраћено за одређена права која му већ припадају, али би се ту могло подвести и елиминисање могућности да

⁷ Бабић, М., et al. (2005). *Коментари кривичних/казнених закона у Босни и Херцеговини*, књига I. Сарајево: Савјет/Вијеће Европе, Европска комисија, стр. 722.

стекне права која би извјесно стекао да та радња извршења није остварена.⁸

Дјело је довршено када наступи посљедица, тј. када је прибављена каква корист, другом нанијета каква штета или су теже повријеђена права другог. У противном, радиће се о покушају, који је код тог дјела кажњив. Субјективна страна дјела, поред умишљаја, укључује и намјеру прибављања, за себе или другога, неке неимовинске користи, која се може изражавати у различитим облицима. Кривично дјело злоупотребе службеног положаја или овлашћења спада у тзв. специјалне деликте које могу вршити само лица која имају својство службеног или одговорног лица (*delictum proprium*).⁹

⁸ Игњатовић, Ђ., Шкулић, М. (2010). *Организовани криминалитет*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, стр. 233.

⁹ Појам службеног, односно одговорног лица, одређен је у чл. 147, ст. 3, 4 и 5, укључујући и страног службено лице у ст. 6 КЗ РС. Према тим одредбама: (3) службено лице је изабран или именован функционер у органима законодавне, извршне и судске власти Републике Српске и у другим државним и управним установама или службама које врше одређене управне, стручне и друге послове у оквиру права и дужности власти која их је основала; лице које стално или повремено врши службену дужност у наведеним управним органима или установама; овлашћено лице у привредном друштву или у другом правном лицу којем је законом или другим прописом донесеним на основу закона повјерено вршење јавних овлашћења, а које у оквиру тих овлашћења врши одређену дужност, те друго лице које врши одређену службену дужност на основу овлашћења из закона или другог прописа донесеног на основу закона. (4) Под појмом одговорног лица подразумијева се сљедеће: одговорно лице подразумијева лице коме је у предузећу или другом правном лицу, с обзиром на његову функцију или на основу посебног овлашћења, повјерен одређен круг послова који се односи на извршавање закона, прописа донесених на основу закона или општих аката предузећа или другог правног лица у управљању имовином или у руковођењу производним или неким другим привредним процесом или надзором над њима. Одговорним лицем сматра се и службено лице кад су у питању кривична дјела код којих је као учинилац означено одговорно лице, а нису предвиђена у глави о кривичним дјелима против службене дужности овог закона, односно

За то дјело законодавац је прописао различите казне зависно од облика дјела, и то: за основни облик дјела предвиђен је затвор од шест мјесеци до пет година, док је за теже облике предвиђена казна затвора до једне до осам, односно од двије до десет година.

2. Кривично дјело примања мита

2.1. Појам кривичног дјела примања мита

Кривично дјело примања мита (члан 351 КЗ Републике Српске)¹⁰ законодавац је предвидио у глави двадесет седам, у групи кривичних дјела против службене дужности. То дјело представља основно и најзначајније дјело из категорије корупцијских кривичних дјела.

Према законској формулацији, дјело чини службено или одговорно лице које захтијева или прими поклон или какву другу корист или које прими обећање поклона или какве друге користи да у оквиру свог овлашћења изврши радњу коју не би смјело извршити или да не изврши радњу коју би морало или могло извршити (став 1), или да изврши радњу коју би морало или могло извршити или да не изврши радњу коју

као кривична дјела против службеног лица у некој другој глави овог закона. (5) Кад је као извршилац одређених кривичних дјела одређено само службено, односно одговорно лице, или војно лице, сва та лицу могу бити извршиоци тих дјела, ако из обиљежја појединог дјела и појединог прописа не произилази да извршилац може бити само неко од тих лица. (6) Страно службено лице је члан законодавног, извршног, управног или судског органа стране државе, јавни функционер међународне организације и њених органа, судија или друго службено лице међународног суда на служби у Републици Српској.

¹⁰ Кривични закон Републике Српске, *Службени гласник РС*, бр. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12.

не би смјело извршити (став 2), или које послије извршења, односно неизвршења радње наведене у ставовима 1 и 2 тог члана, а у вези с њом, захтијева или прими поклон или какву другу корист (ст. 3). Анализирајући то дјело у кривичним законима који се примјењују на територији БиХ, као и у Кривичном закону Републике Србије,¹¹ у погледу радње извршења, као и својства извршиоца, инкриминације су готово идентичне у свим наведеним законима. Уочене разлике су термиолошке природе, као и у погледу запријеђених казни. Заштитни објект кривичног дјела примања мита је службена дужност, односно служба. Потребно је да то буде јавна служба, односно службена дужност у државној управи у ширем смислу. Службена дужност се повређује од стране носилаца те дужности, тј. од стране службених лица.¹²

2.2. Радња извршења

Радња извршења код кривичног дјела примања мита одређена је алтернативно и постоје следећи облици:

- право пасивно подмићивање;
- неправо пасивно подмићивање; и
- накнадно пасивно подмићивање.

2.2.1. Радња извршења код правог пасивног подмићивања

Ставом 1 предвиђено је право пасивно подмићивање, које постоји када службено или одговорно лице захтијева или прими поклон или какву другу корист, или прими обећање поклона или какве користи, да у оквиру свог овлашћења

¹¹ Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12.

¹² Стојановић, З., Перић, О., *оп. cit*, стр. 311.

изврши радњу коју не би смјело извршити или да не изврши радњу коју би морало или могло извршити.

Радња извршења код тог облика примања мита одређена је алтернативно и састоји се у захтијевању или примању поклона, примању какве друге користи, примању обећања поклона, те примању обећања какве друге користи. За постојање дјела ирелевантно је од кога је потекла иницијатива за подмићивање – да ли од даваоца или примаоца мита. *Захтијевање* је тражење, јасно и недвосмислено исказивање жеље за поклоном или другом коришћу. Та се радња може састојати у сваком поступању из којег се може закључити да службено лице тражи наведену противуслугу за предузимање или непредузимање службене радње. Те радње могу бити усмена изјава, писмена изјава, конкluentне радње, изражавање спремности да се прихвата мито, што може бити учињено и прећутно.

Примање је узимање поклона или користи физички, било непосредно или посредно, при чему је без значаја колико је било посредника, као и да ли се прималац и давалац лично познају. Оно постоји када се поклон или каква друга корист преузимају, прихватају са циљем да се потом изврши службена радња која се не би смјела извршити или да се не изврши службена радња која се мора извршити, без обзира на то да ли је поклон, или корист уопште, захтијеван или понуђен од неког лица. *Примање обећања поклона* или какве користи је прихватање обећања поклона или какве користи да би се извршила службена радња која се не би смјела извршити, односно да се не изврши службена радња која би се морала извршити.¹³ *Примање обећања поклона* може се састојати и у обећању отписа дуга који учинилац има

¹³ *Ibid.*, стр. 324.

према даваоцу поклона,¹⁴ као и у саглашавању са понудом да слиједи поклон.¹⁵

Начин на који је остварена радња извршења показује и судска пракса, у пресуди Окружног суда у Бањој Луци,¹⁶ који је донио одлуку којом су службена лица оглашена кривим јер су, обављајући дужност полицајаца ЦЈБ Бања Лука, радећи у служби обиласка, након уочених саобраћајних прекршаја зауставили возило марке „фијат уно“ и извршили контролу возача, при чему су постигли договор да му не издају прекршајни налог, примили новац у износу од 40,00 КМ и захтијевали и примили обећање да им тај возач наредних дана поклони један пакет прехранбених производа. На сличан начин је поступио и суд у пресуди Окружног суда у Бањој Луци.¹⁷

Мишљења смо да је суд заузео правилан став да се у том случају, као и у претходном, ради о правом пасивном подмићивању јер је службено лице примило новац како не би извршило службену радњу коју је било дужно извршити. За тај облик кривичног дјела законодавац је прописао најстрожу казну од поменута три облика, и то затвор од једне до осам година.

¹⁴ Симић, И. (1998). *Збирка судских одлука из кривичноправне материје, 500 одлука*, друга књига, Службени гласник, Београд – Пресуда Врховног суда Србије Кж. 47/96 од 23. марта 1996. године и пресуда Окружног суда у Београду 108/90 од 13. марта 1995. године.

¹⁵ Петровић, Б., Јовашевић, Д. (2005). *Кривично право II, посебни дио*, Сарајево, Правни факултет Универзитета у Сарајеву, стр. 97.

¹⁶ Пресуда Окружног суда у Бањој Луци, бр. 71 0 К 012689 09 Кжк од 13. априла 2009.

¹⁷ Пресуда Окружног суда у Бањој Луци, бр. 71 0 К 011112 08 Кжк од 24. фебруара 2008.

2.2.2. Неправо пасивно подмићивање

У ставу 2 члана 351 КЗ Републике Српске предвиђено је неправо пасивно подмићивање, које се састоји у томе да службено лице захтијева или прими мито или обећање мита да би извршило службену радњу коју би и иначе морало или могло извршити, односно да не би извршило службену радњу коју не би ни смјело извршити, што значи да се захтијевање, примање мита или обећање мита врши да би службено лице дјеловало у оквиру свог службеног овлашћења, у смислу обављања радних задатака.¹⁸ Тај облик се по радњи извршења не разликује од радње извршења код правог пасивног подмићивања него само у службеној радњи поводом које се захтијева или прима мито. За разлику од правог пасивног подмићивања, спорно је да ли је ту без значаја вриједност поклона. То питање треба ријешити тако што се у неким случајевима може узети да то не може бити радња кривичног дјела ако се ради о социјално адекватном понашању.¹⁹ За тај облик дјела, који се сматра лакшим, законодавац је предвидио казну затвора од једне до пет година.

2.2.3. Накнадно пасивно подмићивање

Накнадно пасивно подмићивање (став 3 КЗ РС) постоји када службено или одговорно лице захтијева или прими мито после извршене или неизвршене службене радње, а примање мита је учињено у вези са тим радњама. Сврха те инкриминације је спречавање службених лица да своју службену дужност злоупотребљавају ради прибављања

¹⁸ Примјера ради, гинеколог је примио мито како би обавио лијечење пацијентике, што је дио његових радних дужности (*БН телевизија*, 15. фебруар 2012).

¹⁹ Стојановић, З. (2006). *Коментар Кривичног закона Републике Србије*, Службени гласник, Београд, стр. 776.

одређених користи које им не припадају. Радња извршења је и ту одређена као захтијевање или примање мита, које се захтијева или прима за службену радњу која је извршена или није извршена, било да је она законита или незаконита. Накнадно пасивно подмићивање односи се и на право и неправо пасивно подмићивање.

Дакле, ту су сједињена оба претходна облика, што значи да ће то дјело постојати ако је учињена незаконита или законита службена радња последице које је примљен или захтијеван поклон или нека друга награда.²⁰ Временски размак између учињене службене радње и захтијевања и примања мита је ирелевантан за постојање дјела. Битно је да постоји одређена узрочна веза. Стојановић сматра да би у начелу требало узети у обзир да није од значаја, али сувише дуг временски размак води томе да се губи веза између предузете службене радње и давања поклона, односно користи, чиме се у таквом случају доводи у питање криминално-политички смисао инкриминације. Субјективну страну дјела чини директни умишљај, док покушај кривичног дјела није могућ. У погледу санкције, за то кривично дјело прописана је најблажа казна, тј. затвор до три године. Као што се може закључити, то је најлакши облик пасивног подмићивања јер се ту подмићивање не јавља као узрок извршења или неизвршења радње службеног или одговорног лица.²¹

2.3. *Остали елементи кривичног дјела*

Заштитни објект кривичног дјела примања мита је службена дужност, односно служба. Потребно је да то буде јавна служба, односно службена дужност у државној управи у ширем смислу. Службену дужност повређују носиоци те

²⁰ Петровић, Б., Јовашевић, Д., *op. cit.*, стр. 98.

²¹ Стојановић, З. (2001). *Кривично право, посебни дио*, Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву, стр. 141.

дужности, тј. службена лица.²² Објект радње кривичног дјела примања мита је поклон или каква друга корист. У смислу те инкриминације, под поклоном се сматра свака имовинска вриједност која се примаоцу даје без накнаде. Према томе, предмет поклона могу бити покретне и непокретне ствари, нпр. хартије од вриједности, новац, шума, стан, земљиште итд. Поред тога, предмет поклона могу бити и права која се могу преносити на другог, а када је ријеч о примању обећања поклона онда се као предмет поклона могу јавити и ствари које ће настати у будућности, нпр. плодови.

Кривично дјело примања мита може се учинити само са умишљајем као обликом кривице, што значи да код учиниоца кривичног дјела мора постојати и свијест о захтијевању или примању поклона или друге користи, као и свијест о природи извршене или неизвршене службене радње поводом које се мито захтијева или прима.

Посљедица кривичног дјела примања мита састоји се у угрожавању службене дужности, односно службе. То је посљедица на заштитном објекту, а не посљедица у ужем смислу, јер она није ни обухваћена законским описом тог кривичног дјела. Због тога ни покушај тог кривичног дјела није могућ. То је схватање прихваћено и у судској пракси. Као што је наведено, покушај тог кривичног дјела није могућ јер је дјело довршено предузимањем ма које дјелатности управљене на захтијевање или примање поклона или неке друге користи. Тако, нпр., службено или одговорно лице које прими мито, па потом добровољно одустане од извршења радње или суздржавања од извршења радње због које је примило мито, не може бити ослобођено од казне ради добровољног одустанка, јер је већ у тренутку примања мита или друге користи, примања обећања поклона или захтијевања поклона довршено кривично дјело примања мита. Такво ста-

²² Стојановић, З., Перић, О., *op. cit.*, стр. 311.

јалиште заузела је и судска пракса,²³ према којој кривично дјело примања мита постоји и у случају када службено лице не изврши или не може да изврши радњу коју је било дужно извршити, ако је за њено извршење захтијевало или примило поклон. Из законског описа тог кривичног дјела произилази да дјело спада у права службена кривична дјела јер се као њихов извршилац може јавити само службено лице, и то својство службеног лица је посебно конститутивно обиљежје законских бића таквих дјела. Наиме, *за постојање кривичног дјела примања мита неопходно је да се утврди да ли онај ко прима или захтијева поклон има својство службеног лица.*²⁴ Поред службеног лица, као извршилац тог кривичног дјела може се појавити и одговорно лице.

Посебном одредбом у ставу 4 законодавац је предвидио да ће се новац или имовинска корист прибављени на наведени начин одузети. Ради се о прописивању обавезног изрицања мјере безбједности одузимања предмета.

3. Однос кривичног дјела злоупотребе службеног положаја или овлашћења (члан 347) и кривичног дјела примања мита (члан 351)

У теорији, али и у пракси, доста се расправљало о томе да ли између та два кривична дјела може да постоји стицај. Судска пракса нема јединствен став да ли је реални стицај могућ између та два дјела, а и мишљења теоретичара су по-

²³ Билтен судске праксе Врховног суда Босне и Херцеговине, Службени лист СРБиХ, бр. 1, Сарајево, 1988. Врховни суд БиХ, бр. Квлп-5/88 од 17. марта 1988.

²⁴ Симић, И., Трешњев, А. (2006). *Збирка судских одлука из кривичноправне материје, 500 одлука*, седма књига, Службени гласник, Београд, рјешење Врховног суда Србије Кж. 2015/03 од 13. маја 2004. и пресуда Окружног суда у Панчеву К. 38/02 од 17. јуна. 2003.

дијељена. У кривичноправној теорији искристалисала су се два опречна схватања о могућности стицаја та два дјела.

По присталицама схватања да стицај није могућ, полази се од чињенице да је код кривичног дјела злоупотребе службеног положаја потребно постојање намјере за прибављањем користи. Отуда, ако корист представља оно што је примљено као мито, ради се само о реализацији намјере с којом је и вршена злоупотреба, те је поклон или каква друга корист конзумирана у претходном кривичном дјелу (и представља некажњиво претходно дјело), те нема стицаја. У обрнутој ситуацији, тј. када се прво прими мито и у вези с њим врши злоупотреба службеног положаја, ситуација је аналогна – службено лице само реализује службену радњу вршењем или невршењем, поводом које је захтијевао или примио мито, тако да накнадна злоупотреба представља некажњиво накнадно кривично дјело јер је конзумирана кривичним дјелом примања мита.²⁵

Присталице схватања да је стицај могућ полазе од суштинске кривичног дјела примања мита, тј. да је оно у захтијевању или примању поклона или какве друге користи. Штавише, кажу они, за постојање тог дјела довољно је и обећање мита. Тиме је, на што се своди суштина, кривично дјело свршено. Према томе, свако даље чињење или нечињење службеног лица представља засебан облик и вид друштвено опасног понашања.²⁶ Наиме, ако је службено или одговорно лице извршило само радње које представљају примање мита, онда те дјелатности по принципу специјалитета представљају само кривично дјело примања мита.

Према Шкулићевом мишљењу, реални стицај би могао постојати само ако је таквом радњом, или њеним пропушта-

²⁵ Томановић, М. (1990). *Кривична дела корупције*, Култура, Београд, стр. 252.

²⁶ *Ibidem*.

њем, учинилац – прималац мита прибавио себи лично, или неком другом лицу које није давалац мита, какву другу корист или другом нанио какву штету, односно теже му повриједио права, а што није било директно повезано с давањем мита, односно оним што је давалац мита намјеравао да постигне. Уколико је извршењем или неизвршењем одређене службене радње прималац мита обезбиједио корист за даваоца мита, а која је и била циљ примања и давања мита, без обзира на то што стицање користи за даваоца мита није елеменат кривичних дјела примања и давања мита, онда, према томе, нема стицаја између примања мита и злоупотребе службеног положаја, јер се мито давао у циљу обезбјеђења одређене користи за даваоца, па би била вјештачка конструкција да ту постоји реални стицај, зато што није оправдано да та једна те иста корист у таквом случају буде истовремено елемент два кривична дјела.²⁷

Судови су у појединим случајевима одлучивали да постоји стицај између кривичног дјела злоупотребе службеног положаја или овлашћења и примања мита, када је противправна имовинска корист остварена, осим за извршиоца, и за неку другу особу.

Тако је Основни суд у Добоју²⁸ својом пресудом огласио оптуженог кривим јер је користећи свој службени положај као предсједник тендерске комисије, у намјери да себи прибави противправну имовинску корист, од власника предузећа затражио износ од 10.000 конвертибилних марака како би његово предузеће прошло на тендеру. Наиме, поменуто предузеће би се само формално пријавило а првооптужени би као предсједник тендерске комисије тендер одобрио том предузећу. У свему томе је посредовао другооптужени, који

²⁷ Игњатовић, Ђ., Шкулић, М., *op. cit.*, стр. 243.

²⁸ Пресуда Основног суда у Добоју, бр. 085-0-К-06-000 079 од 26. априла 2006.

је користећи свој положај и утицај упознао и успоставио контакт између првооптуженог и власника предузећа. Дакле, првооптужени је као службено лице, у намјери да себи прибави противправну имовинску корист, искористио свој службени положај, те као службено лице захтијевао и примио поклон у новцу да у оквиру свог службеног овлашћења изврши радњу коју не би смио извршити. Првооптуженог је суд огласио кривим за стицај кривичног дјела злоупотребе службеног положаја или овлашћења из члана 347, став 3 КЗ РС и кривичног дјела примања мита из члана 351, став 1, а другооптуженог за стицај кривичног дјела противзаконитог посредовања из члана 353, став 4, у а вези са ставом 2 истог члана КЗ РС и кривичног дјела примања мита у помагању из члана 351, став 1, а у вези са чланом 25 КЗ РС. Наиме, оптужени је као предсједник тендерске комисије, поред остваривања противправне имовинске користи за себе, остварио противправну имовинску корист и за другога, односно власника предузећа.

Суд у образложењу те одлуке наводи да су оптужени стекли обиљежја оба кривична дјела, да су били свјесни својих дјела и хтјели су њихови извршење ради стицања имовинске користи. Према Шкулићевом мишљењу, у том случају није могућ стицај та два кривична дјела јер се мито давао у циљу обезбјеђења одређене користи за даваоца.

На крају треба рећи да приликом разматрања могућности стицаја између та два кривична дјела увијек морамо имати на уму да се не може радити о кривичном дјелу примања мита из става 2 јер ту службено лице захтијева или прима мито или обећање мита да би извршило службену радњу коју би и иначе морало или могло извршити, односно да не би извршило службену радњу коју не би ни смјело извршити, што значи да захтијевање, примање мита или обећања мита врши да би службено лице дјеловало у оквиру свог службеног

овлашћења, у смислу обављања радних задатака, па стицај тог облика примања мита и злоупотребе службеног положаја не долази у обзир.

Закључак

Кривично дјело злоупотребе службеног положаја или овлашћења спада у опште службене деликте и супсидијарно је у односу на друга кривична дјела против службене дужности. Наиме, то дјело постоји само у оним случајевима када у конкретним околностима извршеног дјела нема основа за квалификацију чињеничног описа као неког другог посебног или примарног службеног кривичног дјела. Управо због тога су различита схватања односа кривичног дјела злоупотребе службеног положаја или овлашћења и кривичног дјела примања мита, да ли постоји или не постоји стицај та два кривична дјела, али свакако га не треба искључити јер она не искључују нити конзумирају једно друго.

Теоретичари се слажу да није могућ идеални стицај између примања мита и злоупотребе службеног положаја или овлашћења, јер се примање мита јавља као посебан облик кривичног дјела злоупотребе службеног положаја, док је реални стицај иначе могућ када се након свршене радње једног кривичног дјела, неком другом предузетом радњом, оствари биће неког другог кривичног дјела.

Сматрамо да би у појединим случајевима, када се ради о злоупотребама које су већег интензитета, било мјеста стицају тог кривичног дјела са кривичним дјелом примања мита, а уколико се утврди супротно – кривично дјело злоупотребе службеног положаја или овлашћења било би инклудирано кривичним дјелом примања мита.

Литература

- Бабић М., Марковић И. (2007). *Кривично право, посебни дио*, друго измијењено издање, Правни факултет Бањалука, Бањалука.
- Бабић, М. et al. (2005). *Коментари кривичних/казнених закона у Босни и Херцеговини*, књига I. Сарајево, Савјет/Вијеће Европе, Европска комисија.
- Билтен судске праксе Врховног суда Босне и Херцеговине* (1988), Сарајево, Службени лист СРБиХ, бр. 1.
- Ђурић, Ж., Јовашевић Д., Ракић, М. (2007). *Корупција изазов демократији*, Београд, Институт за политичке студије.
- Игњатовић, Ђ., Шкулић М. (2010). *Организовани криминалитет*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, Центар за издаваштво и информисање, Јавно предузеће Службени гласник.
- Петровић, Б., Јовашевић, Д. (2005). *Кривично / Казнено право Босне и Херцеговине, опћи дио*, Правни факултет Универзитета у Сарајеву.
- Симић, И., Трешњев, А. (2006). *Збирка судских одлука из кривичноправне материје, 500 одлука*, седма књига, Београд, Службени гласник.
- Симић, И. (1998). *Збирка судских одлука из кривичноправне материје, 500 одлука*, друга књига, Београд, Службени гласник.
- Стојановић, З., Перић, О. (2007). *Кривично право, посебни дио*, тринаесто издање, Београд, Правна књига.
- Стојановић, З. (2007). *Кривично право, општи дио*, четрнаесто издање, Београд, Правни факултет.
- Стојановић, З. (2001). *Кривично право, посебни дио*, Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву.

Стојановић, З. (2006). *Коментар Кривичног закона Републике Србије*, Београд, Службени гласник.

Томановић, М. (1990). *Кривична дела корупције*, Београд, Култура.

CRIMINAL OFFENCE OF THE ABUSE OF AN OFFICIAL POSITION OR AUTHORITY IN RELATION ACCEPTING BRIBES

ABSTRACT: The paper discusses the interrelationship of the criminal offense of abuse of official position or authorization with the criminal offense of receiving bribery, with regard to the possibility of coincidence, which is accompanied by the attitudes of relevant common law and the author's personal attitudes.

KEY WORDS: *abuse of official position or authorization, receiving bribery, coincidence.*

Ивана Миловановић
М. А., сарадник у настави
Универзитет УНИОН, Београд
Факултет за правне и пословне
студије „Др Лазар Вркатић“
Ана Величковић, дипл. правник
Републички фонд за здравствено осигурање

УДК: 343.85:343.54/.55-055.2(497.11)
Прегледни научни рад
Примљен: 15. 10. 2014.
Одобрен: 31. 12. 2014.

НАСИЉЕ ПРЕМА ЖЕНАМА У ПАРТНЕРСКИМ ОДНОСИМА – криминолошки аспект –

САЖЕТАК: У раду је проблем насиља над женама у партнерским односима сагледан кроз насиље у породици уопште, будући да је оно један од облика насиља у породици. Издвојене су одређене специфичности тог облика насиља, како у погледу узрочности тако и у погледу обима и распрострањености. Указано је на чињенице којима је доказано да је насиље у браку, односно партнерским односима, заправо насиље над женама. У том циљу, у раду су изложени резултати бројних истраживања којима је потврђен наведени став. Поред тога, приказани су и подаци прикупљени у Основном суду у Нишу којима је потврђена теза да су извршиоци насиља у породици углавном мушкарци. Насиље над женама је сагледано и у контексту заштите основних људских права зајемчених највишим правним актима на међународном нивоу, али и у нашој земљи. Међутим, и поред бројних позитивних корака, како у законодавству тако и у пракси, до смањења стопе насиља над женама није дошло те је потребно предузимати и додатне мере.

Кључне речи: *насиље, родна равноправност, жена жртва.*

Увод

Насиље над женама је тема о којој се последњих година све више говори и оно је данас предмет проучавања већег броја наука: права, социологије, психологије, медицине, психијатрије. Иако се насиље над женама може посматрати кроз све сфере друштвеног живота, ипак се по учесталости и степену опасности издваја насиље над женама у партнерским односима. Са криминолошког аспекта посматрано, насиље над женама спада у криминалитет насиља, а у оквиру њега конкретно у насиље у породици. Као облици насиља у породици издвајају се насиље у браку, насиље над децом и насиље над члановима заједничког домаћинства.¹ Међутим, доказано је да су најчешће жртве насиља у браку жене а мушкарци су најчешће извршиоци тог облика насиља, те је стога правилније говорити о насиљу над женама у партнерским односима а не о насиљу у браку.

Као што је претходно наведено, насиље над женама у браку је облик насиља у породици, па га је потребно у том контексту и разматрати. Насиље у породици подразумева примену физичке и психичке силе према члановима породице уз угрожавање и повређивање домена сигурности и односа поверења, те испољавање контроле и моћи над члановима породице, без обзира на то да ли је у домаћем законодавству предвиђено као кривично дело и да ли је извршилац насиља пријављен органима гоњења (Константиновић Вилић, Костић и Николић Ристановић, 2012: 116). Наведена дефиниција насиља у породици говори да оно представља један од најопаснијих видова насиља. Пре свега, оно се одиграва у породици, месту

¹ Најчешће се класификација насиља у породици врши с обзиром на то ко је жртва насиља. Тако се насиље у породици дели на: насиље у браку, насиље према деци и насиље према члановима заједничког домаћинства, од којих су најчешће жртве насиља у породици старе особе, те је правилније говорити о насиљу над старима у породици.

које за сваку особу треба да представља уточиште, да пружа сигурност и безбедност. Значај породице огледа се и у томе што се ту врши прва социјализација личности, усвајају први вредносни ставови, представљајући место где живе особе које су најповезаније. Вршењем насиља у породици нарушава се тај домен сигурности, нестаје поверење и испољава се моћ и контрола, што доводи до бројних негативних импликација, како у развоју и животу самих чланова породице тако и до проблема у осталим друштвеним односима. Све то доводи до тога да место које треба сваком човеку да пружа „уточиште“ постаје највећи извор несигурности и опасности. Наведени закључак се односи и на насиље над женама у браку и партнерским односима. Уколико у одређеној породици постоји насиље мушкарца над женом аутоматски се оно посредно односи и на остале чланове породице, а нарочито на децу. Неспорно је да деца која посматрају насиље оца над мајком трпе психичко насиље.

Битно је навести да насиље према женама није одувек било схваћено као друштвени већ као индивидуални, приватни проблем чланова породице. То је имало за последицу да се нико не бави проналажењем решења и спречавањем те врсте насиља. Највећа заслуга за схватање насиља у браку као друштвеног проблема припада бројним женским, феминистичким покретима. Деценијама су се они борили да укажу на неповољан положај жена у друштву и породици, да докажу како наведена понашања имају за последицу кршење најосновнијих људских права жена, те да је потребно донети правне акте којима ће се забранити таква понашања и жене ставити у равноправан положај са мушкарцима. Захваљујући тим напорима, насиље над женама у партнерским односима је добило свој правни епилог и схваћено је као проблем који мора да решава шира друштвена заједница. Поред тога, све дефиниције насиља над женама у партнерским односима

термин насиље схватају веома широко. Најприхватљивија дефиниција насиља над женама дата је у Декларацији УН о елиминацији насиља над женама, у којој је прописано да насиље над женама подразумева сваки акт насиља базиран на припадности полу који резултира или је подобан да резултира у физичкој, психичкој или сексуалној повреди и патњи жене, укључујући и претње таквим радњама, принуду и арбитрарно лишење слободе без обзира да ли се то дешава у јавном или приватном животу (Декларација о елиминацији насиља над женама, www.ured-ravnopravnost.hr). Из наведене дефиниције произилази да насиље над женама није само физичко злостављање, односно насиље које оставља видљиве трагове, већ се односи на све поступке које код жене изазивају и психички бол и страх.

Међутим, и поред неспорног напретка, који се првенствено огледа у законској регулативи, савремена истраживања и статистика показују да је насиље у браку и даље веома распрострањено и да државна реакција, односно реакције надлежних органа, нису сасвим адекватне, те је потребно даље развијати постојеће мере да би се насиље над женама искоренило.

Правни оквир за заштиту жена од насиља у партнерским односима

Савремено друштво заузело је став да су мушкарци и жене потпуно равноправни у свим сферама друштвеног живота и да имају једнака права, као и да су сви без икакве разлике заштићени од било какве врсте насиља. Постоји читав низ међународних докумената којима се штите универзална људска права и слободе а која се, наравно, односе и на мушкарце и на жене. Тако, Универзална декларација о људским правима, коју су усвојиле Уједињене нације 1948. године, а

која је неспорно најзначајнији правни акт који прокламује основна људска права, приликом прописивања појединачних права користи термин „свако“, што управо указује на то да сва права припадају и мушкарцима и женама под истим условима. Посебно је у чл. 7 Декларације истакнуто да свако има право на заштиту од дискриминације по било ком основу. Најзначајнији правни акт којима се јемче основна људска права, на тлу Европе, је Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода, која је усвојена у Риму 1950. године под окриљем Савета Европе. Више чланова наведене Конвенције усмерено је на заштиту права жена и њихову заштиту од насиља.² Члан 8 Конвенције односи се на заштиту права на поштовање приватног или породичног живота. Међутим, у ставу 2 тог члана стављена је резерва, па је, између осталог, предвиђено да се јавне власти могу мешати у вршење тог права уколико је то потребно ради заштите здравља, морала или заштите права и слобода других. У чл. 14 наведене конвенције забрањена је дискриминација по било ком основу, па и по основу пола. Поред тога, у Протоколу 7 уз Конвенцију изричито је прописано да су супружници у вези са браком, у току брака или по његовом раскиду равноправни (видети: Јакшић, 2006).

Поред тих општих аката којима се права жена штите на општи, универзални начин, донет је значајан број међународних аката који се односе искључиво на заштиту жена. Најзначајнији су: Конвенција УН о елиминацији свих облика дискриминације жена из 1979. године, Декларација о елиминацији насиља према женама из 1993. године, Пе-

² Чл. 3 Конвенције прописује да нико не сме бити подвргнут мучењу или нечовечном и понижавајућем поступању. Та забрана се не односи, дакле, само на мучење, нечовечно и понижавајуће поступање у јавној сфери, већ се може применити и на приватну сферу. Тако да је јасно да жена у партнерском односу никако не може бити мучена или да се на било који начин према њој нечовечно поступа.

киншка декларација и платформа за акцију из 1995. године, Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици из 2011. године.

У Конвенције УН о елиминацији свих облика дискриминације жена истакнуто је да су жене дискриминисане, чији се значај огледа у томе што је у једном правном акту коначно потврђен став да жене нису у истом положају са мушкарцима. Наведено је и то да свака дискриминација доводи до кршења основних начела равноправности и људског достојанства. Конвенцијом је наложено државама потписницама да морају предузети све мере у различитим сферама друштвеног живота како би се у потпуности постигла равноправност полова, а пре свега да омогуће елиминацију традиционалних схватања о друштвеним улогама мушкараца и жена на свим пољима (Тодоровић, 2000: 237).

Огроман је значај и Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици. У њој је наведено да она своју основу има пре свега у другим међународним документима којима се гарантују основна права човека. Истакнуто је да државе имају обавезу да, поред прописивања мера за заштиту од насиља, обезбеде да оне буду делотворне и свеобухватне. Државама је наложено да спроводе редовна истраживања у вези са распрострањеношћу насиља, обимом и структуром. Конвенција потврђује да је најзначајнији фактор који доприноси насиљу над женама традиционална организација друштва, постојећи обичаји, предрасуде и разне културе које доприносе неравноправности мушкараца и жена. У том смислу предвиђено је да државе треба да предузимају мере које ће допринети подизању свести о положају жена у друштву, односно о потреби обезбеђења равноправности међу половима (видети: Лакићевић, 2012).

Што се тиче законодавства Републике Србије, она је потписница наведених међународних конвенција, али је и у

домаћем законодавству учинила бројне и значајне кораке. Судска заштита од насиља над женама обезбеђена је кроз заштиту од насиља у породици, и то на два нивоа: кроз кривичноправну заштиту и породичноправну заштиту (видети: Костић, 2012: 227).

Када говоримо о кривичноправној заштити, најзначајнији помак учињен је 2002. године доношењем Закона о изменама и допунама Кривичног законика. Тада је кривично дело насиља у породици први пут инкриминисано у правном систему Републике Србије. До тог момента извршилац насиља у породици могао је једино да одговара за прекршај, по прописима који се односе на заштиту јавног реда и мира. Кривичноправна заштита могла се пружити једино уколико је остварено биће кривичног дела, лака или тешка телесна повреда или неки облик убиства. Захваљујући првенствено женским покретима, уведено је посебно кривично дело насиља у породици, што је показало да се свест друштва полако мења, у смислу да се насиље у породици не може сматрати породичном ствари. Кривично дело насиља у породици данас је прописано у чл. 194 КЗ-а и има пет облика (*Сл. гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012: Кривични законик, чл. 194). Том инкриминацијом штите се чланови породице од психичког и физичког насиља, али је и као посебан облик предвиђено убиство члана породице кога је учинилац претходно злостављао, као и кажњавање за кршење мера за заштиту од насиља у породици, прописаних Породичним законом.

Породично-правна заштита обезбеђена је кроз одредбе Породичног закона. У делу тог закона, који и носи назив „заштита од насиља у породици“, одређено је да насиље у породици постоји када један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице (*Сл. гласник*, бр. 18/2005 и 72/2011: Породични

закон, чл. 197). Значај закона огледа се и у прописивању мера за заштиту од насиља у породици, јер предвиђа и мере које се могу изрећи за заштиту од насиља у породици, а то су: издавање налога за исељење из породичног стана или куће, без обзира на право својине односно закупа непокретности, издавање налога за усељење у породични стан или кућу, без обзира на право својине односно закупа непокретности, забрана приближавања члану породице на одређену удаљеност, забрана приступа у простор око места становања или места рада члана породице и забрана даљег узнемиравања члана породице (*ibid.*, чл. 198, ст. 2).

Поред наведена два закона, неопходно је истаћи да је у Републици Србији усвојен Закон о равноправности полова, који на врло прецизан и директан начин уређује питања равноправности мушкараца и жена. Изричито је прописано да сви чланови породице имају једнако право на заштиту од насиља у породици (*Сл. гласник*, бр. 104/2009, Закон о равноправности полова).

У циљу боље разраде и примене наведених домаћих и међународних правних аката, у Републици Србији усвојене су и стратегије и протоколи којима се детаљније прецизирају мере и механизми за њихово спровођење. Најзначајније су: Национална стратегија за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима, Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређење родне равноправности.

Облици насиља у партнерским односима

Насиље у партнерским односима може се класификовати по више критеријума, као што су, на пример, карактеристике жртве, особине насилника, њихов међусобни однос. Најцелесходније је сагледати тај облик насиља кроз врсту

примењеног насиља. С обзиром на наведени критеријум, разликује се психичко, физичко, сексуално и економско насиље.

Психичко насиље је примена психичке принуде на друго лице, са циљем испољавања моћи и контроле над њим. Оно подразумева емотивно угрожавање или повређивање кроз претње, изазивање страха, ограничавање слободе кретања или комуницирања са трећим лицима (Петровић, Мршевић, Петрушић, 2012: 41). Физичко насиље је примена физичке снаге или силе према другом лицу или наношење или покушај наношења телесних повреда, као што је ударање рукама, ногама, чврстим предметима, чупање за косу, стезање за врат, гурање (*ibid.*). Сексуално насиље је свака врста сексуалне и друге присиле и нежељеног понашања против воље жене (Ђукић, Лутовац, 2012: 5). То је заправо свако присиљавање или навођење на сексуални однос, као што је, нпр., силовање, инцест, нежељено додиривање, принуђивање на одређене полне радње или порнографију, понижавајући полни однос. Економско насиље је економско потчињавање жртве насилнику. То се може учинити на различите начине, нпр. контролом приступа новцу, неједнаком доступношћу заједничким средствима, контролом и ускраћивањем приступа новцу.

У литератури се могу наћи и још неки облици насиља, као што је, нпр., духовно (напад на духовне и верске ставове жртве) или вербално насиље (псовање, викање итд.). Међутим, наведени облици испољавања насиља су заправо психичко насиље, односно различити видови испољавања психичког насиља.

Узроци насиља према женама у партнерским односима

Најзначајније питање, када се говори о насиљу над женама, је питање шта доводи до тог облика насиља. У теорији су се развила два водећа правца, и то она која насиље над женама објашњавају индивидуалним узроцима и она која узроке насиља у браку објашњавају друштвеним узроцима. Међу индивидуалним узроцима аутори су истицали углавном оне који се односе на психолошке црте личности насилника, односно на неке патолошке промене личности. Зато се такве теорије називају и психолошким, односно психијатријским теоријама. Најчешћи узроци насиља, по тим теоријама, су импулсивност, неразвијен его, несигурност, стрес, слаба комуникативност. Неки аутори су истицали алкохолизам као приоритетни узрок насилног понашања. У том контексту, јавила су се два правца: први, по коме је алкохол узрок насиља, и други, по коме алкохол само поспешује примену насиља као начина за решавање конфликта или несугласица.

Према становишту супротног правца, узроке насиља над женама треба тражити у самим женама, дакле истицане су индивидуалне предиспозиције жртве да трпе насиље. Насиље према жени је правдано мазохизмом жене, тачније предодређеношћу жена да буду жртве насиља. Главни аргумент тих теоретичара јесте да жена не напушта насилника јер она жели да буде мучена. Наведене теорије нису имале никакву научну потпору јер се насиље никако не може објаснити тиме да жене желе насиље. То је и демантовано касније, између осталог и феминистичким теоријама, које су објасниле из којих разлога жене не напуштају насилнике (теорија научене беспомоћности, теорија преживљавања и социолошке теорије). Ноторна је чињеница да су жене најтеже облике насиља преживљавале управо онда када су хтеле да се одвоје од насилника, тзв. „насиље приликом одвајања“.

Насупрот психолошким теоријама, јавиле су се и теорије које су узроке насиља тражиле у друштвеним условима. Оне се сврставају у неколико категорија: економске, социолошке и системске теорије. Економске теорије пошле су од претпоставке да на појаву насиља углавном утиче материјална ситуација породице. Дакле, појава насиља је знатно израженија у материјално угроженијим породицама, где су присутни незапосленост, нижи приходи, лоши стамбени услови. Ни та теорија није прихваћена до краја, јер је насиље над женама у сиромашнијим породицама заступљеније уколико се посматрају само квантитативни подаци, без улажења у дубље сагледавање проблема. Истраживањима је потврђено да се насиље према жени чешће пријављује у сиромашнијим породицама него у имућнијим. Разлог томе је тежња богатијих да очувају илузију о „идеалном породичном животу“ и очување статуса у друштву.

Социолошке теорије проблем узрочности насиља у породици сагледавају комплексније. Оне истичу да се узроци насиља према женама не могу свести само на економску страну, односно на структуру личности насилника, већ многобројни узроци у скупном дејству доводе до насиља. Тако узроци насиља могу бити: лоша материјална ситуација, образовни ниво партнера (посебно виши професионални ниво жене), незадовољство послом, трудноћа жене, фрустрација, стрес, алкохолизам и други пратећи узроци.

Опште системске теорије узроке насиља у породици нашле су у самој организацији друштва. Према тим теоријама, узроци насиља су висок ниво конфликта у друштву, сексистички организовано друштво, васпитање деце применом насиља, културне норме (Константиновић Вилић, Костић, Николић Ристановић, 2012: 127).

Опште системске теорије су најближе феминистичким теоријама, које су проблем узрочности насиља над женама

сагледале најкомплексније и на основу којих је касније насиље над женама правно забрањено. Феминистичке теорије у објашњењу насиља у браку полазе од неједнаке расподеле моћи између полова. Наиме, неједнака расподела моћи између мушкарца и жене у друштву одражава се и на неједнакост жене у оквиру породице, односно партнерских односа. Иако је полазна основа иста, има разлике и у самим феминистичким теоријама. Тако се разликују психолошке и социолошке феминистичке теорије.

Психолошке феминистичке теорије дају два објашњења насиља над женама: научену беспомоћност и преживљавање. Та два правца полазе од различитих претпоставки и супротни су међусобно. Теорија научене беспомоћности заснива се на теорији социјалног учења. Наиме, заговорници тих теорија сматрају да уколико се неко труди да отклони негативне утицаје, а такав труд остаје без резултата, воља да се такви негативни утицаји отклоне нестаје. Сексистичка организација друштва доводи до тога да и мушкарци и жене верују да су жене потчињене мушкарцу, односно моћи коју он има. Жене верују да имају мало утицаја на контролу свог живота. Управо такви ставови доводе до тога да се жене не супротстављају насиљу. Традиционално васпитање, такође, доприноси томе да се насиље трпи. Већина жена одмалена учи да не треба да буду успешне као мушкарци, што доприноси и утемељењу става да је мање вредна од мушкарца, те из тих разлога и трпи насиље. Поред тога, важан фактор је и илузија о „срећној породици“. Мали број жена разговара са другим женама о насиљу, већ свака потискује тај део свог живота и представља свој брак идеалним, како би илузија о срећној породици била представљена јавности. Сходно томе, настаје утемељено схватање да шта год да се учини насилник се неће променити, односно неће престати са насиљем (видети: *ibid.*: 325–328).

Насупрот тој, теорија преживљавања полази од тога да није тачно да жене не пружају отпор насиљу и да су на неки начин навикнуте на насиље, већ да оне помоћ траже али је не добијају. Заправо, жене када преживе насиље разматрају могућност да му се супротставе али не добијају друштвену потпору за то, која им је неопходна. Схватања у друштву о положају мушкарца и жене су таква да и друштвене институције, које треба да се баве тим проблемом, заправо не поступају на адекватан начин и не пружају женама одговарајућу подршку да проблем насиља реше (видети: *ibid.*).

Насупрот психолошким феминистичким теоријама развиле су се социолошке феминистичке теорије, које су у објашњењу узрока насиља у браку кренуле, пре свега, од традиционалне организације друштва. Друштвене институције организоване су тако да подржавају подређен положај жене у друштву, а идеолошки посматрано тај поредак се прихвата. На пример, контрола жене применом насиља традиционално је дозвољена. Друштво је тако организовано да је жена и емоционално и економски зависна од мушкарца, што даље отежава супротстављање насиљу. При томе, није битно да ли се ради о сиромашним или имућнијим породицама, традиционална схватања су утицала на то да жена себе доживљава као „слабију“ у односу на мушкарца, што смањује и сваку њену активност, па и активност да се бори против насиља. Феминистичке теорије полазе од тога да се приликом утврђивања постојања насиља, али и његових узрока, мора узети у обзир и припадност жене, односно различитост међу женама жртвама насиља према раси, етичкој припадности итд., како би се свеобухватно испитале традиционалне вредности које нису свуда исте. Поред тога, неспорно је да се морају узети у обзир и ситуациони фактори (видети: *ibid.*).

Сматрамо да узроке насиља треба тражити у друштву јер је неспорно да је то друштвени проблем. Уважавајући све индивидуалне карактеристике насилника, па и жртве, чињеница је да оне нису од пресудног утицаја за настанак насиља над женама. Главни узрок насиља над женама треба тражити у традиционалном начину организовања друштва и друштвеним улогама које су додељене мушкарцима и женама. Управо је то оно што жену ставља у потчињен положај и чини је жртвом. Подела друштвених улога између мушкараца и жена извршена је с обзиром на схватање термина „род“. Тај термин је друштвена категорија и у традиционално организованом друштву означава јаког мушкарца и слабу жену која није способна да се о себи стара и у служби је мушкарца. Због наведеног сматрамо да се схватање термина „род“ може променити као и свака друга друштвена категорија, те да се у потпуности прихвати родна равноправност и промени традиционално схватање о друштвеним улогама које имају мушкарци и жене.

Распрострањеност насиља у партнерским односима

Један од водећих проблема када се говори о насиљу у партнерским односима је утврђивање његовог обима и распрострањености услед постојања високе тамне бројке. Чињеница је да се најекстремнији облици тог облика насиља не пријављују услед страха жртве, незнања, а првенствено јер се насиље дешава у приватној, породичној сфери те је немогуће за њега сазнати уколико жртва сама не пријави насиље. Најзначајнија истраживања насиља у партнерским односима спровеле су активисткиње разних женских покрета и невладиних организација, који уједно и дају најреалнију слику о распрострањености те појаве. Закључак је свих истраживања да су жртве претежно жене а извршиоци мушкарци.

Указаћемо на нека од истраживања којима је потврђена наведена теза.

Истраживањем, спроведеним у 14 држава сахарске Африке, 10 са Средњег истока, седам из Европе, 17 из Северне и 16 из Јужне Америке, 13 из Океаније и 13 из азијских заједница, дошло се до занимљивих закључака: најчешће је злостављање супруге (84,5%), углавном се насиље испољава када је супруг трезан (70%), у 45% случајева насиље према супрузи се испољава због сумње у њену верност, у 46% случајева насиље над женом окончава се њеном смрћу или озбиљним повредама, насиље над мужем је незамислива појава у 73% случајева (видети: Константиновић Вилић, Петрушић, Жунић, 2007: 214).

У Републици Србији вршено је више истраживања која су довела до идентичних закључака. Истраживањем Института за криминолошка и социолошка истраживања у Београду, обављеног 1993. године, којим су обухваћене 192 жене, доказано је да је половина жена била жртва неког облика насиља. Тако је 49% њих изјавило да су биле жртве психичког злостављања у браку, а њих 18,7% је било физички малтретирано, 18,7% жена је изјавило да су их мужеви силовали (*ibid.*: 123).

Весна Николић Ристановић спровела је истраживање у КПЗ-у за жене у Пожаревцу, којим је показала повезаност између вршења кривичних дела од стране жена-осуђеница и ранијег насиља које је према њима примењено. Од укупно 20 испитаница њих 17 је трпело насиље од стране партнера/мужа, а њих 5 је трпело насиље од стране неког другог мушког члана секундарне породице, а да то није био њен партнер. Што се тиче постојања насиља у примарним породицама код тих жена, интересантно је да је већина њих (12) стање у својој примарној породици описало као добро, али се ипак њих 11 изјаснило да је постојало насиље оца према мајци у

примарној породици. Поред тога, 15 испитаница је навело да је према њима било примењивано физичко кажњавање од стране оца или мајке, односно других чланова породице. Када се говори о насиљу у секундарној породици, 14 испитаница се изјаснило да је тражило помоћ и да су говориле о насиљу. Насупрот томе, само четири жене никада нису потражиле помоћ. Адекватна помоћ, било полиције или здравствених органа, није пружана³ (видети: Николић-Ристановић, 2000: 35–90).

Корисно је навести и истраживања насиља у породици која су приказана у Националној стратегији за спречавање и сузбијање насиља над женама у партнерским односима (видети: *Сл. гласник РС*, бр. 027/11, Национална стратегија за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и партнерским односима). Приказано је истраживање Виктимолошког друштва Србије спроведено 2001. године, а то је време када насиље у породици још увек није било инкриминисано као кривично дело. Спроведено је у седам места у Републици Србији (Београд, Суботица, Нови Сад, Врњачка Бања, Зајечар, Ужице и Ниш) и у 40 села на простору Србије. Истраживањем је било обухваћено 700 жена и дошло се до следећих података: свака трећа испитаница је доживела неки облик напада од стране члана своје породице. У 7% случајева насиље је спроведено коришћењем ножа, пиштоља или другог средства. Свака четврта жена је доживела претње насиљем, док је свака друга жена доживела неки облик психичког насиља.

Најновији подаци Републичког завода за статистику РС показују да је проценат жена које су пријављене за насиље у

³ Николић-Ристановић, В., *Од жртве до затворенице – насиље у породици и криминалитет жена*, Виктимолошко друштво Србије, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2000, стр. 35–90.

породици знатно нижи у односу на мушкарце. Тако је 2009. године проценат жена пријављених за насиље био 8,6%, 2010. године 7,7%, 2011. износио је 7,9%, а 2012. године 8,7%. Дакле, проценат жена није знатно варирао из године у годину, а исто тако је увек мањи од 10% процената, што потврђује чињеницу да су мушкарци доминантни извршиоци тог кривичног дела (www.stat.gov.rs).

На основу података прикупљених у Основном суду у Нишу потврђује се теза да насиље у породици претежно врше мушкарци. Посматрани су подаци везани за кривично дело насиља у породици из чл. 194 КЗ-а за период од 2010. до 2013. године. У том периоду поднето је укупно 695 оптужних аката за кривично дело насиља у породици. До 31. децембра 2013. године окончана су 472 предмета првостепеним одлукама. У моменту прибављања података (јун 2014. године) била су окончана 622 предмета, што указује на то да су у раду остала још 73 предмета. Највише оптужења било је за први облик дела, дакле из чл. 194, ст. 1 КЗ-а, који се односи на психичко насиље. За наведено кривично дело из става 5, члана 194 КЗ-а РС нико није био оптужен, док је за став 4 (уколико услед дела из ст. 1 и 2 чл. 194 наступи смрт лица) било једно оптужење, али је оптужба одбијена (*Сл. гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012: Кривични законик, чл. 194).

Посматрајући број укупно оптужених за то кривично дело, истиче се да је број пријављених жена знатно мањи. Тако је у 2010. години било оптужено само 9 жена, у 2011. години нешто више (17), у 2012. години њих 12, док су 2013. године оптужене само четири жене. Дакле, то је укупно 42 оптужене жене у односу на 653 оптужена мушкарца. Од 483 предмета, у којима је донета првостепена одлука, примећује се да је највише донето осуђујућих одлука (301). Међутим, у погледу санкција доминира условна осуда (191), затим казна затвора

(81) и новчана казна у 29 случајева. Ослобађајућих пресуда је било 31, што је мање у односу на пресуде којима је оптужба одбијена (40). За други облик тог кривичног дела донето је укупно 100 пресуда, од тога 83 осуђујуће, 10 ослобађајућих, а у 7 случајева оптужба је одбијена, при чему није изречена ниједна новчана казна, док је казна затвора изречена у 29 случајева. И код тог облика кривичног дела доминира условна осуда (52). За наведено кривично дело, став 3, донето је 40 првостепених пресуда, од којих су 32 биле осуђујуће, 7 одбијајућих и једна ослобађајућа. Казна затвора је изречена у 25 случајева, а условна осуда у седам. Ни за један облик тог кривичног дела није изречена казна затвора која би се извршавала у просторијама у којима осуђени станује, што је и сасвим разумљиво с обзиром на природу кривичног дела.

На основу наведених података може се закључити да суд веома често изриче условне осуде, па чак и за теже облике кривичног дела насиља у породици. Сматрамо да таква пракса суда није адекватна, јер се ради о кривичном делу које се тиче чланова једне породице који углавном живе заједно. Условна осуда подразумева да се осуђени враћа у породицу, а доказано је да жене не напуштају насилнике када једном претрпе насиље. То ствара могућност да се следећи пут насиље не пријави из страха или из неповерења према државним органима.

Закључак

Данас је направљен значајан помак у циљу спречавања и смањења насиља над женама, пре свега кроз законску регулативу, инкриминисањем кривичног дела насиља у породици у кривичном законодавству РС, оснивањем „сигурних кућа“ као уточишта за жене жртве насиља у породици, подизањем свести о равноправном положају жена у друштву,

као и на друге начине. Упркос томе, може се рећи да традиционална улога жене као „слабијег пола“ још увек није превазиђена. Било да се узроци насиља налазе у наслеђеним или стеченим факторима, унутрашњим или спољашњим, свакако је потребно радити на унапређењу мера превенције, али и пооштравању казнене политике у случајевима насиља у породици.

Такође, због постојања великог броја тзв. „тамне бројке“, у циљу добијања прецизнијих статистичких података, неопходно је усагласити начине вођења евиденција о жртвама насиља у породичним, партнерским односима, пре свега у здравственим установама и центрима за социјални рад, али и спроводити истраживања применом анкета о виктимизацији, а не само на основу података добијених од стране надлежних државних органа. То из разлога што се једино анкетама о виктимизацији може доћи до реалних показатеља обима насиља над женама, док се, са друге стране, истраживањем обима насиља помоћу података добијених од надлежних органа може доћи до података у ком проценту се насиље пријављује или се може оценити успешност рада државних органа.

На крају, треба се осврнути и на оно што је, према схватању аутора, можда и најважније – спремност жртве да изгуби „статус“ жртве. Нажалост, и данас велики број жена одлучује да ћути о насиљу које трпи. Управо због тога, следећи циљ који се мора остварити у тој области јесте да се предузму крупни кораци који ће допринети подизању свести жртава, пре свега о неприкосновености и неповредивости телесног и психичког интегритета, а потом и јачању њиховог поверења у државне и друге органе, који су дужни да им пруже адекватну и свеобухватну заштиту, а што би требало да буде императив у савременом, демократском друштву.

Литература

- Ђукић, Л., Лутовац, З. (2012). *Сексуално и родно засновано насиље*, Београд: Правосудна академија.
- Закон о равноправности полова, *Сл. гласник*, бр. 104/2009.
- Јакшић, А. (2006). *Коментар Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода*, Београд: Центар за публикације Правног факултета у Београду.
- Костић, М., Константиновић Вилић, С. (2012). *Виктимологија*, Ниш: Центар за публикације Правног факултета.
- Константиновић Вилић, С., Николић Ристановић, В., Костић, М. (2012). *Криминологија*, Ниш: Центар за публикације Правног факултета.
- Константиновић Вилић, С., Петрушић, Н., Жунић, Н. (2007). *Правне студије рода – зборник радова*, Ниш: Правни факултет у Нишу.
- Кривични законик РС, *Сл. гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012.
- Николић Ристановић, В. (2000). *Од жртве до затворенице*, Београд: Виктимолошко друштво Србије.
- Национална стратегија за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и партнерским односима, *Сл. гласник РС*, бр. 027/11.
- Петровић, Д., Мршевић, З., Петрушић, Н. (2012). *Сексуално и родно засновано насиље – општи део*, Београд: Правосудна академија.
- Породични закон, *Сл. гласник РС*, бр. 18/2005 и 72/2011.
- Тодоровић, В. (2000). *Људске слободе и права*, Београд: Службени гласник.
- www.ured-ravnopravnost.hr.
- www.stat.gov.rs.

VIOLENCE AGAINST WOMEN IN INTIMATE RELATIONSHIPS – Criminological Aspects –

SUMMARY: This paper looks at the problem of intimate partner violence against women, given that this is one of the forms of domestic violence. The paper provides certain characteristics of this form of violence, both in terms of causation as well as in terms of extent and prevalence. Furthermore, the paper points out to the facts that show violence in spousal or partner relationships to be, in fact, violence against women. For this purpose, this paper presents the results of numerous studies that confirmed the aforementioned stance. In addition, data gathered from the Municipal court of Nis is also presented, which confirms that the perpetrators of domestic violence are prevalently men. Violence against women is perceived in context of protection of fundamental human rights guaranteed by the highest domestic and international legal acts. Nevertheless, the facts show that despite numerous positive steps both in law and in practice, there has been no decrease in the rate of violence against women. Therefore, further efforts must be made.

KEYWORDS: *violence, gender equality, female victims.*

Марко Крстић, Б. А. – мастер правник
Министарство унутрашњих послова РС
Полицијска управа у Шапцу
marko.krstic.1982@gmail.com

UDK 327.7/.8 355.02
Прегледни научни рад
Примљен: 30. 11. 2014.
Одобрен: 31. 12. 2014.

ТЕРОРИЗАМ КАО ФАКТОР УГРОЖАВАЊА БЕЗБЕДНОСТИ ДРЖАВЕ

САЖЕТАК: Аутор ће се у раду најпре осврнути на концепт и појам безбедности, који представља један од кључних мотива делатности човека и друштва, а затим и на све учесталије и све константније изворе угрожавања безбедности, друштва и његових постулата. Томе треба додати и саму природу и суштину безбедносних појава, за које је познато да се никад не дешавају на устаљен и константан начин, нити се увек исто манифестују услед дејства идентичних фактора, што отежава њихово идентификовање и изискује свестранију процену извора угрожености. Из тог разлога аутор ће на наредним страницама елаборирати феномен тероризма као безбедносне појаве и, свакако, примарне, најактуелније и најагресивније неконвенцијалне претње по безбедност једне државе. Основни циљ рада јесте да проучи, анализира и прикаже комплексност тероризма као насилне и угрожавајуће појаве, која у данашње време представља структуралну претњу по многе државе у свету и са својим криминалним аспирацијама се, више него оправдано, квалификује као један од најактуелнијих безбедносних ризика и претњи данашњице.

Кључне речи: *безбедност, угрожавање безбедности, држава, тероризам, безбедносни ризик, претња.*

Увод

Светска безбедност је у епицентру глобалних друштвених дешавања и превирања, а цео свет је у потрази за савременијим, актуелнијим и поузданијим моделима сопствене безбедности и опстанка. Извори угрожавања друштва и његових постулата јављају се још од његовог настанка, а њихов дијапазон испољавања је доста широк. Под синтагмом угрожавања безбедности подразумева се начин манифестовања извесне појаве, а опасности које угрожавају безбедност државе најчешће имају извориште у друштвено-историјским условима, стању међународних односа и у свакој држави посебно, па је из тог разлога њихово идентификовање значајан предуслов заштите.

Узимајући у обзир да савремено формулисање и поимање угрожавања безбедности државе имплицира постојање безбедносних изазова, ризика и претњи, може се рећи да се квалитетном и правовременом проценом целокупног стања безбедности детектују и у одговарајућем контексту анализирају изазови, ризици и претње за које се процењује да у одређеним околностима могу да се манифестују на посредан или непосредан начин на безбедносни систем државе. Процес везан за појаве угрожавања безбедности државе прилагођава се проблематици и карактеру догађања у држави и њеном окружењу, а аутентичност и специфичност сваке државе, с једне, и посебност и природа опасности, с друге стране, доприносе да оне често могу представљају опасност за једну државу, а да то не важи и за другу државу.

Насиље је одувек било континуирано и упорно пратилац сваке епохе, а данас је агресија на човека и државу постала универзална и уобичајена реалност. Такође, велики број држава је преокупиран решавањем нагомиланих безбедносних проблема и претњи, чији су облици већим делом неоружане, тј. невојне природе, при чему тероризам заузима високо место

и представља најтипичнију и најозбиљнију претњу те врсте, која све учесталије нарушава безбедност многих држава у свету. Угрожавање система безбедности, који представља један сегмент свеукупних капацитета безбедности државе, значи угрожавање виталних вредности које он брани и штити. У том смислу, за овај рад нарочито је индикативна политика безбедности државе и могућности њеног угрожавања

Савремени тероризам, по амбицијама и последицама које оставља за собом, превазилази све облике безумља, деструктивности, изопачености и мржње и постао је нерешива енигма за многе државе и без сумње представља један од најозбиљнијих безбедносних проблема данашњег света. Ако се узме у обзир све смртоносније, модификованије и деструктивније оружје при извршењу терористичких аката, он већ дуже време представља најозбиљнију и најактуелнију претњу безбедности великог броја држава. Највише захваљујући чиниоцима који га поспешују он се континуирано регенерише и модификује на све вишем организационом нивоу, а његова ефикасност и интензитет деловања је у континуираној експанзији. У својој суштини, тероризам би се пре свега могао разумети као један од многих фактора којима се угрожава безбедност и сигурност сваке земље и који је у данашњем свету техничко-технолошког развоја све више присутан као могућност и реална претња. Треба апострофирати да се актуелни тероризам у великој мери разликује од тероризма у прошлости, и свакако доживљава метаморфозу у свим својим аспектима и модалитетима испољавања, при чему поприма обележја једне специфичне и непредвидиве агресије. Актери тероризма својим агресивним и насилним наступом стреме ка деструкцији и дестабилизацији друштвеног поретка и државног система.

Тероризам представља болест модерног доба, акт изразите деструктивности и брахијалности, њиме се угрожавају

сви сегменти државе и друштва, и он није само проблем поједине државе – он је данас постао интернационални и глобални феномен. Он је у данашњем смислу речи појам фундаментално-политичке природе и нераскидиво је повезан са појмовима силе и моћи – тежећи на све начине да присвоји моћ постаје један модификовани облик моћи, или, још прецизније, облик глобалне прерасподеле моћи чији је иницијатор страх.

Концепт безбедности и појам угрожавања безбедности

Појам безбедности је веома структуралан и сложен друштвени феномен, и током историје под тим термином су се подразумевали различити садржаји. Узимајући у обзир етимолошки извор термина безбедност, он води порекло од латинске речи *securitas-atis*, што значи безбедност, заштићеност, одсуство опасности, самопоуздање, извесност, неустрашивост (*securus* лат. – безбедан, сигуран, поуздан, одан сталан, уверен, неустрашив итд.).¹

У свом суштинском смислу, безбедност се може формулисати као стање, организација и функција безбедности. Безбедност као стање представља заштићеност неког добра, вредности и тековине друштва, а у политичко-безбедносном контексту укључује свеобухватну заштићеност државе од свих субверзивних фактора спољњег и унутрашњег непријатеља. С обзиром на то да опасности потичу од таквих активности, безбедност се може поделити на спољну и унутрашњу, где спољна подразумева суверенитет и територијални интегритет државе, а унутрашња несметано функционисање уставног поретка, друштвено-политичког,

¹ Радослав Гађиновић, Класификација безбедности, *Безбедност*, год. 12, бр. 2, стр. 3, 4.

економског и правног система.² Сам приступ безбедносној проблематици постао је комплекснији откако се изменио спектар детектовања претњи по безбедност, и закључак је да се обим безбедносних питања у великој мери интензивирао, а самим тим и умножио број одговора на те исте претње.³

Безбедност представља појам са вишеструким значењем, и посматран у једном ширем контексту подразумева одсуство страха, претњи и физичког насиља, али такође у себи сублимира и идеолошке, моралне и нормативне компоненте, што је одувек отежавало његово дефинисање. Безбедност је један од кључних мотива делатности човека и друштва посматран кроз историју и један од најприсутнијих и најактуелнијих проблема модерног доба. У свом комплексном значењу подразумева услове за несметан и кохерентан друштвени, економски и културни просперитет свих круцијалних друштвених тековина које су, иначе, карактеристичне за човека као јединку.⁴

Човечанство је опседнуто тражењем одговора за оплемењивање и унапређење безбедности, његови механизми заштите никада нису били сложенији и експанзивнији, а друштво се никада није осећало рањивијим. Безбедност је, без сумње, једна од кључних људских потреба: неоспорна гаранција опстанка, просперитета и благостања, економске сигурности и могућности, слободног живота без страха или тешкоћа; универзално добро на које сви имају право. Готово да не постоји реч која је више у свакодневној употреби од

² Љубомир Стајић, *Основи безбедности*, Полицијска академија, Београд, 1999, стр. 22.

³ Далибор Кекић, Култура безбедности у измењеном концепту безбедности, *Безбедност*, бр. 2/04, стр. 211.

⁴ Радослав Гаћиновић, Безбедност као научна дисциплина, *Безбедност*, бр. 1–2/08, Београд, стр. 5, 9.

појма безбедности, а да је њен смисао и контекст на који се односи мање дефинисан и неконкретан.⁵

Извори угрожавања друштва и његових постулата јављају се још од његовог настанка, и готово сва друштва су кроз историју била изложена угрожавању у различитим видовима, па се може казати да је реч о једној константној појави. Без јасног дефинисања извора и модалитета угржавања и угрожености, који се континуирано испољавају у сваком друштву, не може се говорити о безбедности и заштићености одређеног друштва, јер се између степена угрожености и степена безбедности друштва успоставља узрочно-последична релација. У доктрини друштвених наука не постоји консензус о значењу појма угрожавања, јер се под тим изразом користе различити термини, али исто тако и различите суштине. Угрожавање безбедности једне државе обухвата довођење у опасност стабилности и кохерентности државе као политичке категорије – свим облицима штетних делатности, појава и разноврсних деструктивних спољних и унутрашњих утицаја.⁶

Данас је готово неизводљиво разумети и објаснити политички свет без позивања на безбедност, и тај појам својом присутношћу прожима све модерне државе; користи се у вокабуларима интелектуалаца и политичара, а у масовним медијима је широко заступљен. Управо из тих разлога безбедност привлачи пажњу и интересовање, о безбедности се расправља од када егзистира људско друштво, увек је значајна тема, а посматрајући га са етимолошког аспекта – тај појам

⁵ Саша Мијалковић, *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011, стр. 23, 24.

⁶ Радослав Гађиновић, *Угрожавање капацитета безбедности државе*, „Филип Вишњић“, Београд, стр. 69, 71.

означава веома различите ствари, у зависности од њиховог времена и улоге у креирању историје друштва.⁷

Што се тиче претњи по безбедност, треба апострофирати да оне представљају најконкретније и најдиректније облике угрожавања друштва и државе, један вид притиска, оне су креатори кризе и сукоба, чији је крајњи циљ наношење извесне штете или зла са позиција силе како би се објекат претње присилио на извесне уступке. Претње се испољавају кроз препознатљиве и јасне видове угрожавања и деструкције, и изразито су негативне по опстанак и развој одређеног друштва, представљајући финални, најдиректнији продукт изазова и ризика. Може се рећи да је претња „намера наношења конкретне штете или казне, назнака да нешто блиско непожељно и непријатно долази, носећи у себи директне негативне последице“.⁸

Претње безбедности осликавају конкретне појаве чије је наступање сведено на минимум, а њени штетни ефекти су неспорни и, на посматраној скали појава, највећи. Ту је реч о широком спектру појава које су постале неизоставни део свакодневице и у којима конкретан носилац угрожавања безбедности врши напад на вредности конкретног објекта угрожавања. По свом степену опасности нарочито се истичу оружана агресија, војна интервенција, оружана побуна, економске санкције, субверзивна дејства, тероризам и организовани криминал – те деструктивне и угрожавајуће појаве садрже у себи најнижи степен општости и највећу количину брахијалности. С обзиром на то да рефлектују тзв. конкретну и непосредну опасност, као и да их карактеришу обележја

⁷ Paul Williams, *Увод у студије безбедности*, Службени гласник, Београд, стр. 41.

⁸ Предраг Илић, Безбедносни изазови, ризици и претње или чиниоци угрожавања безбедности, *Правне теме*, год. 1, бр. 2, Београд, 2013, стр. 36–38.

по којима су препознатљиве, синтагма претња безбедности је синоним синтагме модалитет угрожавања безбедности.⁹

Паралелно са стањем безбедности налази се стање угрожености, тј. небезбедности, као фактор друштвене и политичке природе, који се нарочито запажа јер зависи од многих чињеница и околности. Посматрано са кривичноправног аспекта, угрожавање је синоним за опасност, док се у социолошком контексту појаве угрожавања везују за друштвене конфронтације и антидруштвена понашања и не могу се унапред формулисати. Поједини теоретичари на проблем угрожавања гледају као на променљиву и несталну категорију која зависи од поимања конкретног друштва, односно одређено друштво дефинише изворе и појаве угрожавања безбедности. Опет, други на угрожавање гледају као на процес који се формира услед диференцијалних интереса који се не могу реализовати паралелно, нити се тежи постизању компромиса у постулатима о елиминисању сукоба, где носиоци супротних интереса могу бити субјект унутар саме државе или неке друге државе.¹⁰

Насиље као суштинско обележје дефиниција тероризма

Ако се осврнемо ка прошлости, приметимо да је кроз читаву људску историју насиље увек представљало краћи и бржи пут у односу на ненасилне методе и алтернативе, па се у многобројним полемисањима о тероризму, о његовим изворима и думетима, често занемарује чињеница да је насиље константан пратилац људске историје и да политика, у свим својим облицима, није никада постигла било какав

⁹ Саша Мијалковић, *op. cit.*, стр. 110.

¹⁰ Владимир Тешић, *Етиологија и превенција појава угрожавања безбедности*, Истраживачки центар за истраживање безбедности Западног Балкана, Београд, 2005, стр. 5.

результат без употребе насиља. Такође, насиље није никаква „девијација“ норми социјалног понашања; напротив, оно се сматра нормом, а ненасиље је изузетак. И увек су га примењивали – државе, појединци или групе – не зато што је неизбежно, већ зато што је ефикасније. Управо из тог обрасца и на таквој традицији развија се и тероризам у свим својим облицима, са својом стратегијом и својим жртвама.¹¹

Акт насиља, који у себи сублимира претњу и примену насиља, свакако је једна од кључних перформанси тероризма. Сваки терористички акт је заправо акт примене насиља, које се манифестује у грубој употреби силе, путем различитих инструмената и модалитета. Једна од карактеристика насиља је његова диспропорција у реализацији одређеног циља јер се насиљем испољава сила чију деструкцију надвлађавају психолошки ефекти.¹²

Ако се анализира присутност дефиницијских елемената тероризма, у сто девет дефиниција долази се до закључка да је насиље, тј. сила, најзаступљеније, са чак 83,5%, испред политичког карактера, претњи, застрашивања и осталих сегмената присутних у дефиницијама тероризма.

У вокабулару француског језика тероризам се објашњава као „скуп аката насиља које нека политичка организација врши да би утицала на становништво и створила климу несигурности“.¹³

Светски признати правник Ентони Сотил је већ 1938. године одредио тероризам као криминални чин изазван насиљем, терором, застрашивањем, а све у циљу остварења унапред зацртаног циља, док Борис Баковић наводи да је тероризам

¹¹ Мирко Кларин, *Тероризам*, „НИН свеске“, Београд, 1978, стр. 20.

¹² Горан Амићић, Повезаност организованог криминала и тероризма, као претња националној безбедности Босне и Херцеговине, докторска дисертација, Факултет безбедности, Београд, 2013.

¹³ Радослав Гађиновић, Феноменологија савременог тероризма, *Војно дело*, бр. 3/08, Београд, 2008, стр. 48, 49.

„заstraшивање“ противправним актима уз употребу силе или претње силом, а са његовом констатацијом се слаже и Роберт Фридлендер.¹⁴

Британски новинар, историчар и писац Пол Џонсон је одредио дефиницију тероризма по којој је он ништа друго до намерно, систематско убиство, сакаћење и угрожавање невиних да би се произвео страх у намери постизања политичких циљева, а завршава се непотребним емотивним закључком да је „тероризам нужно, суштинско зло, и у потпуности зло“.

За америчког експерта из ове области Брајана Џенкинса „тероризам је употреба или претња употребом силе, осмишљена тако да доведе до политичких промена, док је за Волтера Лакера „употреба или претња употребом силе осмишљена тако да доведе до политичких промена“ и да „допринос постизању политичких циљева нелегитимном употребом силе, када су мете невини људи“.

Америчка научница Синди Комбс је дала дефиницију тероризма по којој он означава „спој рата и позоришта, драматизацију најзабрањеније и најгнусније врсте насиља – насиља које се врши над недужним жртвама – која се изводи пред публиком у нади да ће се створити атмосфера страха у политичке сврхе“.

Амерички професор Нетан Браун је много пре њих објаснио тероризам као „перформанс насилног акта, упереног против једне или више личности, са намером починиоца тога акта да застраши једну или више особа и да на тај начин проузрокује остварење једног или више политичких циљева тога починиоца“.¹⁵

¹⁴ Радослав Гађиновић, *Савремени тероризам*, Графомарк, Београд, 1998, стр. 37.

¹⁵ Драган Симеуновић, *Тероризам*, „Едиција Кримен“, Београд, 2009, стр. 40, 41.

Хрватски филозоф Игор Приморац сматра да је тероризам најрелевантније дефинисати као промишљену употребу насиља, или претњу његовом употребом, против недужних људи, с циљем застрашивања неких других људи како би учинили нешто што иначе неће учинити.¹⁶

За др Радослава Гађиновића тероризам је „организована примена насиља (или претња насиљем) од стране политички мотивисаних извршилаца који су одлучни да кроз страх, зебњу, дефетизам и панику намећу своју вољу органима власти и грађанима“.¹⁷

Професор Андра Петровић тероризам објашњава као „облик организоване субверзивне активности која се састоји у предузимању акта насиља, изазивања експлозија, пожара или у предузимању других, општеопасних радњи, којима може да се створи осећање личне несигурности код грађана“.¹⁸

Професор Војин Димитријевић за тероризам каже да је то „акт физичког насиља чији је предмет изабран тако да изазива јаке психичке реакције, у првом реду страх, код ширег круга људи, у нади да ће оне помоћи да се одржи или промени понашање које је важно за постизање политичког циља, ако такав акт није правдан општим интересима који су одређени независно од њега и ако није извршен по правилима која се уобичајено примењују на друштвене видове вршења власти“.¹⁹

Катарина Томашевски истиче: „Појмом тероризма обухватају се различити акти насиља и угрожавања људских права и људских живота, као и јавних, односно заједничких

¹⁶ Игор Приморац, *Савремени тероризам као филозофска тема*, Полемос, Загреб, 2007, str. 16.

¹⁷ Радослав Гађиновић (1998), *op. cit.*, стр. 31.

¹⁸ Андра Петровић, *Криминалистика – методика 1*, ВШУП, Београд, 1978, str. 66.

¹⁹ Радомир Кеча, *Тероризам – глобална безбедносна претња*, Бања Лука, 2012, str. 23–25.

и индивидуалних добара“,²⁰ док је Карл Маркс написао: „У већини случајева тероризам је скуп некорисних свирепости, које чине људи који су сами заплашени, покушавајући да прекину несигурност“.²¹

Према Коксу, савремени тероризам садржи употребу силе или насиља, пошто сама претња не производи терор, иако многи истраживачи описују тероризам као употребу или претњу насиљем под специфичним околностима у специфичне сврхе.²²

Тероризам је, према мишљењу које влада код нас, метод политичке борбе мањине против већине у којој се посеже за насиљем ради усађивања страха и панике код већег броја људи, а све са циљем остварења сопствених политичких интереса.²³

У Кривичном закону Републике Србије наводи се да тероризам чини свако „ко у намери угрожавања уставног уређења или безбедности Србије изазове експлозију, пожар или предузме неку другу општеопасну радњу или изврши отмицу, узимање талаца или самовољно лишавање слободе неког лица или други акт насиља или прети предузимањем какве општеопасне радње или употребом нуклеарног, хемијског, бактериолошког или другог општеопасног средства и тиме изазове осећање страха или несигурности код грађана“.²⁴

²⁰ Џејмс Грифит, Категорије злочинаца и непријатеља, *Нова српска политичка мисао*, Београд, 2007, стр. 13.

²¹ Радослав Гаћиновић (2013), *op. cit.*, стр. 49.

²² Y. Wolf., O. Frankel, Terrorism: Toward an overarched account and prevention with a special Reference to pendulum interplay between both parties, Israel, 2007, стр. 255.

²³ Љубо Пејановић, *Тероризам и противтерористичка дејства у ваздушном саобраћају*, ВИЗ, Београд, 2003, стр. 14.

²⁴ Зоран Стојановић, *Коментар Кривичног закона*, четврто допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 842.

Тероризам се у доктрини најчешће формулише као вид политичког криминалитета којим ће се путем непредвидивог насиља теже остварити промене у друштву. Друга дефиниција га означава као систематско убијање и разарање (или претња да ће они бити примењени) којим се застрашују појединци, групе, заједнице или власти да би се изнудили одређени захтеви.²⁵

Тероризам се убраја у појавне, тачније сложене облике политичког насиља, заједно са побунама, насилним протестима, немирима, терором, субверзијом, ратом и устанком,²⁶ и он представља „метод смишљене и систематске употребе аката насиља ради сејања страха према људима од стране илегалних скупина да би се остварили одређени политички циљеви“.²⁷

За терористичко деловање као стратегију једнократног насиља карактеристично је да је активност терориста или групе транспарентна, често јавна, што у људима изазива тренутни осећај немоћи и неповерења у постојећи државни поредак, који често не може да спречи поменути терор.²⁸

Професор Драган Симеуновић је креирао једну свеобухватну дефиницију тероризма, која гласи: „Као вишедимензионални политички феномен, савремени тероризам се може теоријски најопштије одредити као сложен облик организованог групног, и ређе индивидуалног или институционалног политичког насиља, обележен не само застрашујућим физичким и психолошким, већ и софистицирано-технолошким методама политичке борбе, којима се обично у време политичких и економских криза, а ретко и у условима остварене економске

²⁵ Ђорђе Игњатовић, *Криминологија*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 83–84.

²⁶ Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 104.

²⁷ Обрен Ђорђевић, *Основи државне безбедности*, Виша школа унутрашњих послова, Земун, 1988, стр. 15.

²⁸ Цирил Жерајев, *Криминалистика*, Вартекс, Загреб, 1986, стр. 318.

и политичке стабилности једног друштва, систематски покушавају остварити ‘велики циљеви’ на морбидно спектакуларан начин, а непримерено датим условима, пре свега друштвеној ситуацији и историјским могућностима оних који га као политичку стратегију упражњавају.“ Простор деловања тероризма, који у себи садржи друштвено-угрожавајући карактер обухвата отмице, уцене, претњу силом у оквиру интензивно психолошко-пропагандне делатности, психофизичко злостављање, саботаже, диверзије, атентате, појединачна и масовна политичка убиства, тенденцију испољавања, ређе над стварним и потенцијалним противницима, а чешће над невиним жртвама.²⁹

Неки аутори формулишу тероризам као акт насиља или претњу насиљем против особа које су неборци, а са крајњим циљем да се изазове страх, изврши освета или на други начин изврши утицај на неку ширу масу, тј. на потенцијалне извршиоце. Та дефиниција избегава да разграничи и јасно означи ко је могући извршилац или која је могућа намера и побуда; она оперише са широким дијапазоном потенцијалних извршилаца (то може бити нека држава или неко ко делује у њено име, као њена продужена рука, група или изоловани појединац).³⁰

Насиље које рефлектује тероризам спроводи поруку са политичким премисама, јер се ради о унапред осмишљеном коришћењу или претњи симболичким насиљем са намером политике смене. Аспирације терориста иду и даље од саме деструкције материјалних потенцијала; наиме, права мета

²⁹ Драган Симеуновић, *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989, стр. 132.

³⁰ Цесика Стерн, *Екстремни терористи*, Александрија прес, Београд, 2004, стр. 15.

напада је јавност чију реакцију терористи заправо желе да изазову при спровођењу својих терористичких активности.³¹

Угрожавајући карактер терористичког акта

Иако спада у неконвенционалне претње безбедности, тероризам се може означити и као криминогена претња, а све неконвенционалне или меке претње безбедности спајају извесне уједињујуће карактеристике. Актери таквих претњи нису државе, већ мање или више неформалне групе и колективитети, а друга њихова карактеристика јесте да актери тих претњи теже да утемеље један вид контроле над јавним институцијама у циљу ефективног и дугорочног извођења сопствених активности.³²

Целокупни криминалитет је у тесној вези са политичким односима у друштву и, кроз историју, политичким кривичним делима се сматрају она дела којима се угрожава унутрашња и спољна безбедност земље, при чему тероризам представља управо типичан вид те врсте криминалитета.³³ Пошто се тероризам, готово без изузетака, огледа у систематским, организованим и планским активностима, њега најчешће упражњавају припадници терористичких организација, а ретко се манифестује као потпуно индивидуални акт.³⁴

³¹ Андреја Савић, Тероризам – од традиционалног ка постмодерном, *Безбедност*, Београд, 2004, стр. 659.

³² Мина Зиројевић, Тероризам као неконвенционална претња безбедности, *Међународни проблеми*, вол. 60, бр. 2–3, Београд, 2008, стр. 349–351.

³³ Ђорђе Игњатовић, *Криминологија*, Досије студио, Београд, 2011, стр. 117.

³⁴ Милан Шкулић, Живојин Алексић, *Криминалистика*, Правни факултет, Београд, 2011, стр. 366.

Тероризам води порекло од латинске речи *terror*, што значи ужас, страх, политичка борба путем индивидуалног терора.³⁵ Тај сложени облик политичког насиља је у сваком смислу вишедимензионални феномен, а красе га и насиље, изразита тајност, шокантност, динамизам, процесуалност, систематичност, организованост и континуираност деловања, изазивање страха, застрашивање, брахијалност, као и организовано и планско деловање.³⁶

Кривично дело тероризма посебно симболише намера учиниоца која је усмерена на угрожавање уставног уређења или безбедности земље, и она се, као битан елемент кривичног дела, мора утврдити, јер у супротном неће постојати то кривично дело већ неко друго кривично дело, нпр. из главе кривичних дела против живота и тела, или против опште сигурности и имовине. Кључна ствар за постојање тог кривичног дела, ако је извршено актом насиља, јесте да то насиље треба да буде способно да створи осећање несигурности код грађана, што је услов и за друге акте извршења кривичног дела тероризма.³⁷

Тероризам се по многим параметрима може сматрати једном врстом рата или „наставком политике другим средствима“, али таква идентификација носи у себи одређени ризик, јер самим тим што се ставља у исту равн са ратом даје му се изванредан легитимитет, јер је вођење рата резервисано за државе. Из тог разлога ћемо извршити извесне корекције и нагласити да тероризам, у ствари, представља вид нелегалног рата, борбу недржавних колективитета и покрета, мимо

³⁵ Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 2004, стр. 883.

³⁶ Симеуновић, Д. (2009а), *op. cit.*, стр. 66–73.

³⁷ Мићо Бошковић, *Криминалистика – методика*, Београд, 1998, стр. 218.

свих правила, чије је поље деловања ван државних граница, и где престаје важење права.³⁸

Ретко који појам данас има већу политичку а мању аналитичку моћ од тероризма. С друге стране, појам тероризма је аналитички слаб зато што у себи садржи снажно вредносно и субјективно пуњење³⁹ и управо зато свет не познаје консензус у практичном валоризовању и прихватању различитих дефиниција тероризма, јер оно што је за неке легитиман чин одбране за друге је насилнички чин терора, оно што једнима даје славу, одобравање и назив борца за слободу другима даје лик омражености и осуде терористичког деловања.⁴⁰ Поред најчешћих облика терористичких аката, као што су изнуде, уцене, отмице, претње насиљем, атентати којима се реализују политички циљеви, по свом угрожавајућем опусу, учесталости и последицама нарочито су значајни терористички видови угрожавања безбедности људи, затим објеката и на крају противтерористичких јединица, чији је задатак борба против тероризма.⁴¹

Тероризам је појам који у себи сублимира широк спектар аката насиља, то је брахијални чин, усмерен против лица и објеката, за којим посежу организоване групе како би произвеле атмосферу опште несигурности и реализовале на првом месту политичке, па затим и социјалне циљеве или пак да би произвеле реакцију јавног мњења.⁴² По Волтеру Лакеру,

³⁸ Бартелеми Курмон, Дарко Рибникар, *Асиметрични ратови*, НИЦ Војска, Београд, 2003, стр. 123.

³⁹ Филип Ејдус, *Међународна безбедност, теорије, сектори, нивои*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 154.

⁴⁰ Трифуновић Дарко, Горан Стојаковић, Милинко Врачар, *Тероризам и веџабизам*, Филип Вишњић, Београд, 2011, стр. 25.

⁴¹ Дане Субошић, *Елементи организације полиције*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2010, стр. 255.

⁴² Смиља Аврамов, Миленко Крећа, *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 1999, стр. 343.

једном од водећих светских експерата из ове области, „све баријере у вези са тероризмом нестају, он се преображава, и, на првом месту, опасност и претња по људски живот је нарасла и достигла доста веће размере него раније“.⁴³

Он представља један од најбруталнијих видова агресије, како у оквиру поједних држава тако и у склопу међународне заједнице, и може се, поред великог броја класификација, поделити на унутрашњи и међународни. Овде ћемо се осврнути на унутрашњи тероризам, који рефлектује политичко насиље мотивисано испуњењем неког политичког циља, а које примењују недржавни субјекти против сопствене државе и на њеној територији.⁴⁴ Тероризам често служи за прикривање слабости и немоћи неке организоване силе да се друштву наметну сопствени ставови, политика и интереси.⁴⁵

Ако се на тероризам гледа као на стратегију насилне политичке борбе, може бити имплементиран као тактика у саставу једног ширег друштвеног конфликта, као планирање и организовање устанка, оружане побуне или чак рата, али и као алтернативна активност дисидентских и незадовољних група у оквиру ширег друштвеног слоја који је заузео пасиван став у односу на тероризам. Неопходно је напоменути да је тероризам, као облик оружаног политичког насиља, акт који изискује далеко мања материјална средства и капацитете него остали видови оружаног насиља, да није неопходна велика и

⁴³ Миле Шикман, Самоубилачки тероризам – феноменолошки и виктимолошки аспекти, *Наука–безбедност–полиција*, год. 13, бр. 1, Београд, 2007, стр. 176.

⁴⁴ Момчило Лазовић, Милинко Стишовић, *Теорија ратне вештине*, Полицијска академија, Београд, 1998, стр. 177.

⁴⁵ Милан Петковић, Тероризам – рат у континуитету, *Војно дело*, вол. 49, бр. 2, Београд, 1997, стр. 255.

сложена организација, али и да поред тога може бити веома ефикасан и за реализацију политичких циљева.⁴⁶

Терористичка претња садржи у себи извесне специфичности које је диференцирају од осталих облика угрожавања безбедности; њу красе доминантан садржај, тактика реализације, предмет терористичког напада, актери, средства и опрема која служи за извођење терористичког акта. Своје циљеве и аспирације терористи реализују помоћу директне употребе оружја и осталих насилних инструмената и модалитета, са крајњим циљем да се произведу општи страх, паника и несигурност становништва, и тиме поткопају темељи друштва и изазове неповерење у државне институције.⁴⁷

Директни поводи за појединачне терористичке акте веома су разноврсни, бројни и у великом броју случајева несхваћени. Модерни тероризам карактеришу бројни појавни облици, методе, мотиви и тактике деловања, као и последице којима капацитети појединих држава, органа и институција не могу да се адекватно супротставе. Тероризам услед процеса глобализације, техничко-технолошке и транспортне експанзије све лакше и несметаније делује изван граница држава и тиме озбиљно урушава не само националну, тј. безбедност конкретне државе, већ и глобалну безбедност.⁴⁸

Тероризам за собом оставља несагледиве деструктивне последице, које се испољавају кроз три димензије државног живота: људску, безбедносну и економску. Позабавићемо се безбедносном димензијом, која се односи на

⁴⁶ Зоран Драгишић, *Противтерористичка безбедносна процена*, Војно дело, Београд, 2014, стр. 119.

⁴⁷ Милан Милошевић, Триван, Д., Милосављевић, Б., *Безбедносна анализа терористичке претње*, Зборник радова – Међународна научно-стручна конференција, Бања Лука, 2011, стр. 362.

⁴⁸ Бојан Добовшек, Ерика Јунг, *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму*, Факултет за друштвене науке, Љубљана, 2013, стр. 26.

угрожавање националне безбедности кроз успоравање и гушење демократизације друштава која пролазе кроз процес транзиције, подривањем демократских тековина и институција, владавине права и конституисањем многобројних социоекономских потешкоћа. Државне институције које су слабе и захваћене корупцијом, као и неодговарајућа законска регулатива, значајно онемогућавају успешно супротстављање том проблему, а крајњи резултат је унутрашње и спољно угрожавање националне безбедности.⁴⁹

Треба нагласити да свеопшти напредак и експанзија у технолошком развоју нарочито утичу на развој технологије коју користе терористи у својим акцијама, а садашња терористичка претња се од оне у прошлости знатно разликује повећаним обимом активности, променом тактике, јачањем деструктивности, увођењем професионално координираних организовања напада и међународном, тј. транснационалном карактеру. У неким академским круговима све више се спомињу термини као што су постмодерни или супертероризам, чиме се жели ставити акценат на коришћење оружја за масовно уништење приликом терористичких напада, биолошког, нуклеарног, хемијског и радиолошког оружја, чија употреба омогућује терористима постизање далеко разорнијих рушилачких ефеката.⁵⁰

Тероризам ће се још офанзивније и све деструктивније манифестовати у будућности, а главни разлог за то је што су свеукупни потенцијали држава недовољно јаки да му се

⁴⁹ Радомир Милашиновић, Саша Мијалковић, *Тероризам као савремена безбедносна претња*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2005, стр. 5.

⁵⁰ Данијела Милић, *Биотероризам и употреба биолошког оружја*, Центар за безбедносне студије, Београд, 2010, стр. 103–104.

супротставе и идентификују га у самој фази настајања, већ тек кад се он испољи и развије на насилан и видљив начин.⁵¹

Закључак

Модерно друштво се последњих година суочава са бројним изазовима и претњама и поред свих тежњи ка успостављању стабилног и кохерентног стања, како унутрашње тако и спољне безбедности, а сасвим поуздано се може рећи да данас не постоји држава која за себе може тврдити да је апсолутно безбедна и заштићена од било којих видова угрожавања. Појаве угрожавања безбедности прате развој сваког друштва, чији је негативан утицај присутан и поред свих предузетих мера ради њиховог отклањања. Ти извори угрожавања су константни, с обзиром на њихову тајност, као и на чињеницу да су хетерогени и инкорпорирани у многим сферама друштвене делатности. Закључак је да у 21. веку нема ниједне државе на свету чија безбедност није у мањој или већој мери угрожена деловањем различитих извора и облика угрожавајућих појава, при чему тероризам, с обзиром на своје модалитете испољавања, заузима високо место.

Тероризам је несумњиво највећа пошаст савременог света, уједно представљајући последицу економских и националних противуречности модерног света. Тероризам представља најгрубљи и најагресивнији облик субверзивне делатности усмерене против безбедности једне државе и он доводи у опасност многе животе, намеће огромне трошкове, тежи да поткопа отвореност и толеранцију наших друштава, те представља растућу стратешку претњу целом свету. Терористички покрети све су боље опремљени и орга-

⁵¹ Милан Мијалковски, *Тероризам и организовани криминал*, Факултет безбедности, Београд, 2010, стр. 75.

низованији, повезани електронским мрежама и одлучни да употребе неограничено насиље да би изазвали велике жртве. Пролиферација оружја за масовно уништење представља опасност да то исто оружје дође у руке неког недржавног терористичког колективитета који неће оклевати да га употреби и тако угрози безбедност не само тог региона него и целог човечанства. У данашњим условима, када тероризам доживљава своју ескалацију и постаје изразито брахијалан и бруталан, његова експанзија и крајње деструктиван утицај на целокупну безбедност продубљују друштвене, па и политичке конфликте, јер се, наравно, насиљем не могу решити конфликти и неспоразуми.

Узроци тероризма и његови подстицаји у различитим друштвима су многобројни и различити, па чак и непознати, и треба очекивати да ће они – било да су идентификовани или не – наставити континуирано да делују. Недопустива манифестација силе у нашем времену попримила је такве размере да га слободно можемо назвати време насиља, које се интензивирало и увукло у све друштвене сфере, а његови најчвршћи темељи се граде на глобалном, светском нивоу.

Тероризам је данас постао феномен века, и никада раније није био тако експанзиван, бруталан и погубан за стабилност и развој држава, као и за целокупни међународни поредак. Раније су били актуелни спорадични инциденти, а данас се све чешће ради о организованом међународном тероризму, који има не само прекограничне, регионалне, већ и глобалне димензије. Он се данас манифестује као најконтроверзнији друштвени феномен на унутрашњем и међународном плану, где је уочљива огромна разноврсност у дефинисању његове суштине. Особина која данас декларише тероризам као једну од најопаснијих претњи човечанству у глобалу јесте, како специфичност извршења таквог политичког деликта тако и финални циљеви који се налазе на страни извршиоца, а који

рефлектују озбиљну деструкцију и дестабилизацију виталних државних структура и ентитета.

Основна теза у овом раду, да је савремени тероризам једна од најбитнијих, најактуелнијих и круцијалних глобалних претњи безбедности данашње државе, свакако је потврђена.

Литература

- Williams, P. (2012). *Увод у студије безбедности*, Београд: Службени гласник.
- Wolf, Y., Frankel, O. (2007). Terrorism: Toward an overarching account and prevention with a special Reference to pendulum interplay between both parties, Israel.
- Аврамов, С., Крећа, М. (1999). *Међународно јавно право*, Београд: Савремена администрација.
- Амиџић, Г. (2013). Повезаност организованог криминала и тероризма, као претња националној безбедности Босне и Херцеговине, Београд: докторска дисертација, Факултет безбедности.
- Бошковић, М. (1998). *Криминалистика – методика*, Београд: Полицијска академија.
- Вујаклија, М. (2004). *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Просвета.
- Гађиновић, Р. (1998). *Савремени тероризам*, Београд: Графо-марк.
- Гађиновић, Р. (2008). Класификација безбедности, Београд: *Безбедност*, год. 12, бр. 2.
- Гађиновић, Р. (2008). Безбедност као научна дисциплина, Београд: *Безбедност*, бр. 1–2/08.
- Гађиновић, Р. (2008). Феноменологија савременог тероризма, Београд: *Војно дело*, бр. 3/28.
- Гађиновић, Р. (2013). *Угрожавање капацитета безбедности државе*, Београд: Филип Вишњић.

- Грифит, Ц. (2007). Категорије злочинаца и непријатеља, Београд: *Нова српска политичка мисао*, вол. XIV, 1–2.
- Добовшек, Б., Јунг, Е. (2013). *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму*, Љубљана: Факултет за друштвене науке.
- Драгишић, З. (2014). *Противтерористичка безбедносна процена*, Београд: Војно дело.
- Ђорђевић, О. (1988). *Основи државне безбедности*, Земун: Виша школа унутрашњих послова.
- Ејдус, Ф. (2012). *Међународна безбедност, теорије, сектори, нивои*, Београд: Службени гласник.
- Жерајев, Ц. (1978). *Криминалистика*, Загреб: Вартекс.
- Зиројевић, М. (2008). Тероризам као неконвенционална претња безбедности, Београд: *Међународни проблеми*, вол. 60.
- Игњатовић, Ђ. (2006). *Криминологија*, Београд: Службени гласник.
- Игњатовић, Ђ. (2011). *Криминологија*, Београд: Досије студио.
- Илић, П. (2013). Безбедносни изазови, ризици и претње или чиниоци угрожавања безбедности, Београд: *Правне теме*, год. 1, бр. 2.
- Кекић, Д. (2004). Култура безбедности у измењеном концепту безбедности, Београд: *Безбедност*, бр. 2/04.
- Кеча, Р. (2012). *Тероризам – глобална безбедносна претња*, Бања Лука.
- Кларин, М. (1978), Тероризам, Београд: *НИН свеске*.
- Курмон, Б., Рибникар, Д. (2003). *Асиметрични ратови*, Београд: НИЦ Војска.
- Лазовић, М., Стишовић, М. (1998). *Теорија ратне вештине*, Београд: Полицијска академија.
- Мијалковић, С. (2011). *Национална безбедност*, Београд: Криминалистичко-полицијска академија.

- Мијалковски, М. (2010). *Тероризам и организовани криминал*, Београд: Факултет безбедности.
- Милашиновић, Р., Мијалковић, С. (2005). *Тероризам као савремена безбедносна претња*, Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Милић, Д. (2010). *Биотероризам и употреба биолошког оружја*, Београд: Центар за безбедносне студије.
- Милошевић, М., Триван, Д., Милосављевић, Б. (2011). Безбедносна анализа терористичке претње, Бања Лука: Зборник радова – Међународна научностручна конференција.
- Пејановић, Љ. (2003). *Тероризам и противтерористичка дејства у ваздушном саобраћају*, Београд: Војноиздавачки завод.
- Петковић, М. (1997). Тероризам – рат у континуитету, Београд: *Војно дело*, вол. 49, бр. 2.
- Петровић, А. (1978). *Криминалистика – методика*, Београд: Виша школа унутрашњих послова, Земун.
- Приморац, И. (2007). *Савремени тероризам као филозофска тема*, Загреб: Полемос.
- Савић, А. (2004). Тероризам – од традиционалног ка постмодерном, Београд: *Безбедност*.
- Симеуновић, Д. (1989). *Политичко насиље*, Београд: Радничка штампа.
- Симеуновић, Д. (2009). *Тероризам*, Београд: „Едиција Кримен“,
- Симеуновић, Д. (2009). *Увод у политичку теорију*, Београд: Институт за политичке студије.
- Стајић, Љ. (1999). *Основи безбедности*, Београд: Полицијска академија.
- Стерн, Џ. (2004). *Екстремни терористи*, Београд: Александрија прес.
- Стојановић, З. (2012). *Коментар Кривичног закона*, четврто допуњено издање, Београд: Службени гласник.

- Субошић, Д. (2010). *Елементи организације полиције*, Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Тешић, В. (2005). *Етиологија и превенција појава угрожавања безбедности*, Београд: Истраживачки центар за истраживање безбедности Западног Балкана.
- Трифунровић, Д., Стојаковић, Г., Врачар, М. (2011). *Тероризам и вехабизам*, Београд: Филип Вишњић.
- Шикман, М. (2007). Самоубилачки тероризам – феноменолошки и виктимолошки аспекти, Београд: *Наука–безбедност–полиција*, год. 13, бр. 1.
- Шкулић, М., Алексић, Ж. (2011). *Криминалистика*, Београд: Правни факултет.

TERRORISM AS A FACTOR OF THREATENING STATE SECURITY

ABSTRACT: The author will at first look at the concept and term of security, that certainly represents one of the key motives activities of man and society, and then the sources of threats to the security of society and its postulates, which nowadays represent one constant and growing phenomenon. To this should be added the very nature and essence of security phenomena that are known to never happen in a stable and consistent way, not has also manifested due to the effects of identical factors, making it harder, and requires a more comprehensive assessment of the sources of vulnerability. For this reason the author in the following pages will elaborate on the phenomenon of terrorism as a security occurrence and certainly, the primary, the latest and most aggressive unconventional threat to the security of a state. The main objective of this paper is to study, analyze and display the complexity of terrorism as a violent and

threatening phenomenon, which nowadays represents a structural threat to many countries in the world and with their criminal aspirations, more than justifiable qualifies as one of the most pressing security risks and threats today.

KEY WORDS: *safety, threatening security, terrorism, security risk, threat,*

Проф. др Љубо Пејановић
Универзитет УНИОН, Београд
Факултет за правне и пословне студије
„Др Лазар Вркатић“, Нови Сад

UDK 502/504(497.11)
Прегледни научни рад
Примљен: 15. 10. 2014.
Одобрен: 31. 12. 2014.

НЕКЕ МОГУЋЕ ПРЕТЊЕ ЕКОЛОШКОЈ БЕЗБЕДНОСТИ

САЖЕТАК: У раду се говори о проблему и облику угрожавања еколошке безбедности, тј. животне средине, на простору Републике Србије. Откако је човек пронашао ватру, и с њом успоставио пријатељске везе, био је свестан и њене непријатељске опасности и разорне моћи која уништава све што се нађе на њеном путу. Ватреној стихији, тј. великим пожарима, човек се често веома тешко супротставља, а у неким случајевима је немогуће њено спречавање и сузбијање. Вековима пожари као елементарна непогода, без обзира на узрок њиховог настанка, представљају опасност и претњу људским животима, материјалним вредностима, животињском свету и еколошкој безбедности. На целокупној планети Земљи и на нашем простору постојали су вишеструки и различити облици опасности и претњи, како по људе, њихово здравље, тако и по безбедност животне средине и материјалне вредности.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *екологија, безбедност, животна средина, загађење, Србија.*

Уводне напомене

Претње и опасности од избијања и настанка пожара подразумевају све облике претњи и угрожавања, као што су рат и ратна разарања, бомбардовање из ваздуха, техничко-технолошки удеси и катастрофе, природне елементарне непогоде, терористичке и криминалне активности, људски нехат, пироманија и слично.

Да је и простор Републике Србије угрожен од наведених облика угрожавања указују многобројни примери и догађаји који су угрожавали наше окружење и просторе:

- рат и ратна дејства у окружењу и на делу простора Републике Србије, тј. на Косову и Метохији;¹
- терористичке активности на Косову и Метохији, Републици Српској и др.;²
- криминалне активности на простору Републике Србије;
- НАТО бомбардовања Републике Српске и Републике Србије;³
- природне елементарне непогоде и несреће;⁴
- пироманија и људски немар и нехат на целом простору у окружењу, и слично.⁵

¹ Услед ратних дејстава и употребе ватреног оружја и експлозивних направа настајали су пожари на објектима и у шумама.

² Терористичким и криминалним активностима паљени су објекти и шуме у власништву неалбанског становништва на Косову и Метохија, као и имовина на простору Хрватске и Босне и Херцеговине.

³ НАТО бомбардовањем из ваздуха уништавани су објекти, фабрике, касарне, полицијске станице и делови шума на целом простору Републике Србије, Републике Српске и дела Црне Горе.

⁴ Услед земљотреса на простору Босне и Херцеговине, Македоније, Црне Горе и Србије настајали су пожари који су уништавали објекте, шуме и угрожавали безбедност људи, имовине и животне средине.

⁵ Пироманија и људски нехати дешавали су се на просторима у окружењу и Републици Србији током ратних дејстава, као и паљења објеката и шумских богатстава на југу и у источним деловима Србије.

Техничко-технолошки удеси и инциденти који су се дешавали и дешавају се на овим просторима такође су један од облика претњи миру у свету и на нашим просторима.

Еколошки криминалитет угрожава свет, Европу и српско окружење, а на овом простору нарочито се развијао у време ратних сукоба. Трговина радиолошким, хемијским и биолошким отпадима је новији облик организованог криминалитета у свету, па и код нас. Одлагање опасних отпадних материја такође је једна од великих опасности по безбедност људи због могућности зрачења, тровања и избијања пожара.⁶

Стога се намеће проблем безбедности и заштите људи, вредности и животне средине на овом простору, и то због великог присуства угрожавајућих фактора и немогућности борбе против њих.

Људска права на безбедност и заштиту

Кад су у питању људска права на безбедност и заштиту, без обзира на прошли и тренутни политичко-пропагандни интерес многих светских држава, празне су приче и пароле да су грађани свугде безбедни. Представници међународних организација исту причу и паролу износе и за Републику Србију, тј. Косово и Метохију, што је далеко од истине и стварних догађаја. Дефинитивно се треба уверити да се ради искључиво о политичко-тактичком питању које служи као нека врста адута и оправдања постојаности међународних снага на овом простору. Сви они који се јавно представљају као миротворци и заштитници људских права врло мало су

⁶ Довезени вагон са нуклеарним отпадом остављен је на железничкој траси на простору Републике Црне Горе и никад се није обелоданило ко је, када и зашто оставио ту опасну робу. Затим су цариници на граничном прелазу између Бугарске и Србије открили вагон са радиоактивним отпадом, чија је дестинација одлагања требало да буде Република Србија.

учинили, а често ништа у погледу људских права на Косову и Метохији. Албански терористи, сепаратисти и националисти су палили и непрекидно прете да ће и даље уништавати куће и друга материјална добра неалбанског народа.

Питања националне безбедности у међународним савременим односима стекла су важност и легимитет као незаобилазно питање људских права, која се спомињу у свакој дискусији и свим писаним документима. Стога се може приметити да су та питања толико присутна у јавном мњењу и средствима информисања, чије информације су присутне у свести сваког човека, да их је данас немогуће исконструисати као таква у међународној заједници.

Кршење људских права и слобода код појединаца, група, нација, па и читавих народа, као савремени феномен који је примењен код неких држава, њихових обавештајних и безбедносних субјеката, постала је професија и занат који доноси профит и обезбеђује крајњи угрожавајући циљ.⁷

Да су људска права на безбедност угрожена свим могућим облицима угрожавања указују чињенице и постојећа ситуација на простору Косова и Метохије у Републици Србији. Грађанима српске и црногорске нације одузета су сва права која су им обезбеђена међународним резолуцијама и законима од стране албанских власти и народа. Албански грађани им

⁷ Ратним сукобима на просторима бивше СФРЈ, а нарочито на простору Косова и Метохије, људска права и слободе толико су угрожавана да су постали међународни феномен који ће морати решавати међународна заједница. Међу многобројним примерима угрожавања су и отимање великог броја припадника неалбанског становништва од стране криминално-терористичких (албанских и њихових савезника) група, који су насилно одвођени у логоре и којима су вађени унутрашњи органи, којима се трговало и тргује у многим земљама западне демократије. У таквим криминалним активностима учествовали су поједини припадници међународних организација и снага које су биле ангажоване на овим просторима.

пале куће, животне намирнице, житарице и шуме са циљем застрашивања и даљег протеривања са њихових огњишта, а те терористичке акте међународна заједница толерише и прећуткује.

У међународним оквирима, вођене из седиштâ неких западноевропских држава, у активностима усмереним пре свега ка земљама у развоју и транзицији делују многобројне невладине организације, међу којима неке имају добре намере, али постоје и оне које имају друге намере и крајње циљеве који су по жељи албанских власти. Интереси и циљеви су усмерени у правцу подривања, раздора, претњи и угрожавања људских живота, њихове егзистенције, као и животне средине. Међу многим невладиним организацијама лоцираним на простору Републике Србије има и оних које у свакој појави започињу дискусијом о кршењем људских права, а ретке су, скоро и непримећене, оцене, осуде и претње онима који угрожавају људску безбедност и животну средину. Можда су таква понашања везана за припадност тих организација државама које управо највише угрожавају људе и животну средину уопште.

Што се тиче односа Републике Србије у погледу људских права, учињени су одређени доприноси и напори који нису ни близу очекиваних, а то потврђују свакодневни догађаји, како у политичким тако и у економским, правним и безбедносним облицима угрожавања људских права и слобода.

Безбедност грађана, њихове имовине и државне имовине толико је угрожена да се обични грађанин не осећа безбедан ни у стану, радном месту, на улици, нити на јавним местима – увек је мета неког облика угрожавања. Претње и разбојништва, као свакодневна појава, углавном се односе на: улично насиље, пљачке, криминал, организовани криминал, друмско разбојништво, компјутерски криминалитет, претње, уцене, изнуде, природне непогоде, ратне претње, терористич-

ке активности, еколошки криминалитет и многе друге облике насиља.

Косово и Метохија, као део Републике Србије, дуго није под контролом српских власти већ међународних и косовских владајућих структура. У тим условима људска права, а нарочито српског и црногорског народа, те других неалбанаца су угрожена до те мере да је то забрињавајуће. Претње и опасности од свих облика насиља су свакодневне и са тенденцијом пораста, што представља опасност по безбедност тог дела територије Републике Србије. Исто тако, и у другим деловима Републике Србије присутне су претње и опасности подметања пожара и експлозија у објектима и превозним средствима, што је честа појава. Стога се може констатовати да су људска права на безбедност у великој мери угрожена.

Друштвени облици претњи и угрожавања безбедности

Друштвени облици претњи, угрожавања и опасности су најучесталији могући облици насиља који прете људским животима и њиховим вредностима. Под опасностима и претњама сматрају се све активности које настају деловањем човека и када су усмерене или мотивисане угрожавајућим факторима по безбедност здравља и живота људи, животињског света, као и екологије и животне средине у целости.

Ратна дејства, разарања и насиље над становништвом и његовим друштвеним, културним, материјалним и другим вредностима представља најмасовнији, најразорнији, најстрашнији облик друштвеног угрожавања, опасности, претњи и насиља, због чега настају велике последице по безбедност људи и свеукупних њихових вредности као што су;

- губитак великог броја људских живота;

- појава повреда, заразних и других обољења;
- психички стрес и нервно растројство са великим последицама по оболеле, њихову родбину и околину;
- појава заразних болести и епидемија широких размера;
- пандемије и болести код животиња;
- уништење материјалних вредности са огромним последицама по егзистенцију људи и животињског света;
- уништавање и рушење друштвених вредности, мењање друштвеног уређења, нарушавање другог културних вредности грађана у друштву захваћеном ратним дејствима;
- угрожавање целокупне еколошке средине са великим опасностима и последицама у дужем временском периоду због употребе хемијских, биолошких, радиолошких и нуклеарних оружја, те других средстава за масовно уништавање;
- уз све то, врше се испитивања и пробе нуклеарних оружја и других средстава за масовно уништавање.

Колику опасност и претњу по укупну безбедност представљају рат и ратна дејства показују подаци из НАТО агресије на Републику Србију 1999. године: огромни губици живота и здравља већег броја људи од експлозија бомби и настанка пожара; психички поремећаји су трајна последица код већег броја људи на нашим просторима; изгубљени су објекти и материјална добра која су основни услов за опстанак и егзистенцију људи и других живих бића.

У диверзантско-терористичким активностима користе се сва расположива средства за уништење објеката и убиства људи. У ванредном и ратном стању употребљавају се хемијски отрови различитих врста и количина – ради убијања људи или њиховог привременог онеспособљавања, што прати појава многих обољења, како код припадника војних и

полицијских снага тако и становништва у противничкој позадини.

Све то указује на једну веома опасну појаву која настаје и у време мира, због чега сви одговорни органи, службе и грађани морају посветити посебну пажњу заштити намирница и вода од те врсте опасне, нехумане и злочиначке појаве, како би се избегло угрожавање живота и животне средине.

Загађење животне средине и опасности по безбедност људи настају као продукти употребе хемијских и биолошких отрова, изазивања паљевина и експлозија, што примењују диверзантске, терористичке, па и криминалне групације или појединци:

- нервним отровима, којима се контаминирају простори вода за пиће;
- пливацима, којима се такође контаминирају намирнице и вода;
- диверзантским експлозивним средствима, којима се руше и пале објекти и убијају људи;
- намерне паљевине изазивају терористи, криминалци и пиромани, а ненамерне и грађани из нехата;
- природне појаве изазивају пожаре и експлозије услед појаве земљотреса, поплава и грома, ерупција вулкана, након чега се појављују пожари и експлозије.

Сами грађани и човек као појединац представљају претњу и опасност по безбедност живота, здравља и загађења животне средине, како сечом и уништавањем шума и другог растиња тако и одбацивањем отпада на недозвољене просторе, стварајући дивље отпаде и депоније, који се формирају у насељима, поред путева, у шумама и другим просторима. Неконтролисаним одлагањем отпада он се самозапаљује или због намерних и ненамерних паљевина отпада долази до пожара и његовог ширења на шумске просторе, житарице и

објекте. У појединим објектима су смештене лакозапаљиве и експлозивне материје које додатно изазивају мање, средње, па и велике пожаре.

У древним и старим временима запаљиво оружје се користило у ратним сукобима као ефикасно средство за наношење губитака противнику. У време ратова старих Грка коришћена је ватра за спаљивање противничких градова и насеља, а то су користили и Римљани. Ту врсту оружја користили су противници у I и II светском рату, због чега је долазило до катастрофалних последица. Поред настанка разорних пожара појавио се проблем како и на који начин сузбити и зауставити даље ширење пожарне стихије, нарочито у урбаним и шумским просторима.

У савременим ратовима употребљавано је конвенционално и НХБ оружје (запаљиво оружје), најчешће у комбинацији са минско-експлозивним средствима и материјама. Ефекти дејстава те врсте оружја огледају се у вишестепеним опекотинама код живих бића, као и настанку згаришта од сагорелих објеката и средстава. Запаљивим оружјем пале се објекти, намирнице и убијају жива бића, нарочито припадници противничких снага, при чему се узрокује страх и паника код становништва.

Температура и топлота настаје сагоревањем различитих материја и средстава (пламенобацачи, запаљиве авио-бомбе, запаљива артиљеријска зрна, запаљиве мине, бацачи са запаљивом течномшћу, ручне запаљиве бомбе и диверзантска запаљива средства).

Употреба наведених средстава узрокује емитовање енергије, електромагнетних таласа, зрачења, велике количине топлоте, уз појаву пожара, димова, гасова и сличних опасности и загађења.

Све наведено утиче на промену, загађење, озрачење и уништење живих бића, објеката, намирница и свега оног од чега је живот зависан.⁸

Организовани еколошки криминалитет као облик угрожавања

Организовани криминалитет и криминалитет као облик угрожавања, насиља и претњи по безбедност људи, система безбедности, материјалних вредности и животне околине један је од најопаснијих облика друштвених претњи и опасности по безбедност друштва савременог доба.

Методи и средства криминалаца су идентична са терористичким, разликујући се у мотивима деловања. Терористичке организације су мотивисане политичким, а криминалне групације у првом плану материјалним, а затим и политичким циљевима. Према томе, и организовани криминалитет представља опасност и претњу по безбедност великог броја људи, њихових материјалних и других вредности, као и угрожавање животне средине.

Угрожавање безбедности и животне средине криминалне групе остварују кријумчарењем и прометом нуклеарног, хемијског, биолошког и другог отпада од кога се израђују опасне и разорне експлозивне направе (бомбе), а које се користе у ратним сукобима. Затим, врше и организују продају и кријумчарење опасних, запаљивих и експлозивних материја које се краду из индустријских постројења, складишта и цистерни у којима су оне ускладиштене. Приликом крађе опасних, запаљивих и експлозивних материја (експлозиви, барут,

⁸ Радован Станковић, Раде Биочанин, Ефекти дејстава запаљивог оружја и мере заштите, *Одбрана и заштита*, бр. 5–6, СМНО, Београд, 1990, II део, стр. 16.

нафтни деривати, киселине, гасови, хемијски и нуклеарни отпад и сл.) долази до изливања и испуштања течности или гасова због нестручног и необезбеђеног претакања из постојећих резервоара у приручне и покретне цистерне у власништву криминалних група, чиме се додатно угрожава безбедност људи и околине.

Све то представља посебну опасност бо безбедност људи, имовине, објеката и околине. Криминалне групације у својим саставима имају поједине корумпиране представнике власти или добијају њихову подршку и заштитну залеђину у остварењу привилегија и противзаконитог богаћења. Такве активности се тешко остварују ако не постоји подршка власти или политичких структура.

У циљу освета за неиспуњене захтеве, материјалне дугове и прекршене договоре терористичко-криминална удружења врше претње и прибегавају атентатима и убиствима представника власти, припадника других криминалних групација или грађана. Насиље врше употребом експлозивних направа, ватреног оружја и изазивањем удеса, подметањем експлозија и пожара у возила и објекте.⁹

Водене масе, а посебно питке и техничке воде, посебно су угрожене развојем и повећањем индустријских капацитета, што доводи до повећања индустријских отровних отпада (уља, нафте, киселина) и других деривата који се користе у производним процесима. Индустријски отпади се испуштају и изливају преко канализација и ван канализација у реке, језера и мора, као и у подземне воде. Због тога те материје истичу неконтролисано (што није редак случај) у природну средину, чиме загађују околину. С тим у вези, човек, као кти-

⁹ Многобројни су примери таквих активности, међу којима су и атентат на премијера РС Зорана Ђинђића 2001. године, подметање пожара и експлозија у објекте и аутомобиле при обрачуна супарничких банди, те убиства њихових припадника и слично.

тор индустријских постројења, уништава и нарушава животну средину успостављањем неравнотеже између човека и природе, вађењем и присвајањем природних богатстава, враћајући отпадне материје у земљу, угрожавајући њене драгоцене вредности. Угрожавањем природних богатстава посредно и непосредно се угрожавају и људски и животињски свет.

Изазивањем намерних и ненамерних пожара у шумским пределима, индустријским објектима и објектима са ускладиштеним опасним материјама долази до угрожавања и загађења водених маса. Сагоревањем отровних и других штетних материја појављују се веће количине отпада које падавине спирају, мешајући их са водама, што представља опасност по безбедност здравља људи и животиња који користе такве воде.

У време поплава долази до потапања и изливања канализација, отпадних вода, изливања септичких јама, сливања отпада са депонија, проливања загађујућих материја и њиховог мешања са чистим водама. Све су то могући облици претњи које настају за време поплава узрокованих дуготрајним падавинама и изливањем река и језера из својих корита.

Оштећењем канализационих водова и водова за снабдевање пијаће воде долази до мешања фекалија са пијаћом водом, а тиме и до њеног загађења, што доводи до тровања и обољења људи и других живих бића.

У мирнодопским условима могуће су контаминације вода деловањем терористичких и криминалних група или појединаца (фанатика, психичких болесника или противника система), који бацају радиолошка, биолошка и хемијска средства или отрове у резервоаре за воду или друга природна станишта вода, како би извршили масовна тровања живих бића и намирница.

Проблем и претњу по здравље људи и животиња представљају нове и све опасније појаве заразних болести, нарочито код животиња, преко којих се болести преносе и на људе. И на нашим просторима су се раније, па и у новије време, појављивале болести животиња које су прерастале и у пандемије, уз присуство већих и различитих количина агенсâ, услед чега је долазило до настанка епидемија и различитих болести: беснила, слинавке, свињске куге, шапа, туберкулозе, бруцелозе, као и оних од којих оболевају папкари – „болест лудих крава“, трихинелоза, „свињски грип“, те болести пернатих животиња („птичји грип“), али и друге заразне болести: црни пришт, црвенка, дечја парализа, дифтерија, дизентерија, грип, инфективна моноклеуза, колера, тифус, куга, легионарска болест, маларија, мале и велике богиње, пегавац, грозница, салмонелоза, сифилис, стрептокока, шарлах, шуга, тетанус, хепатитис, разни вируси, заушци и многе друге заразне болести.

Заразне болести се у одређеним периодима и просторима појављују, представљајући претњу, због лоших хигијенских услова, слабе и неквалитетне исхране, коришћења нехигијенске и загађене воде за пиће и исхрану, великих количина отпада у околини, појаве елементарних непогода, обољења животиња, коришћења зараженог меса и млечних производа и сличних опасности.

Појавом пожара у шумама и објектима долази до угинућа домаћих и дивљих животиња, чији распаднути остаци остају на згариштима које користе друге животиње у исхрани и тиме преносе додатна обољења и епидемије међу животињама, а преко њих и међу људима.

Све наведено доприноси погоршању безбедности и загађењу животне средине, услед чега долази до појаве заразних болести код живих бића. Појава заразних болести најчешће се дешава у ратним временским периодима и подручјима,

кад су погоршани животни услови у исхрани и одржавању хигијене, како код људи тако и у њиховој околини.¹⁰

Поред тога, долази и од смањења озонског омотача, услед чега расте број оболелих од рака коже и катаракте очију и сл.¹¹

Заразне болести код животиња настају услед лоше и нехигијенске исхране која садржи штетне агенсе, микроорганизме, тешке метале, пестициде, радионуклеиде и слично. Све наведено указује на опасност и претњу по здравље људи и животиња у загађеној околини, а тиме и тешкоће у заштити и сузбијању болести и епидемија.

Власти Републике Србије и њени стручни органи, службе и тимови не контролишу целокупан простор државе, с обзиром на стање на Косову и Метохији, па међународне снаге контролишу, штите и предузимају заштитне мере на том простору.

Због тога постоје могућности неконтролисаног одлагања опасног индустријског отпада, а истовремено долази и до избијања намерних и ненамерних пожара на тим просторима, што узрокује додатне опасности.

Будући да економски развијене државе располажу великом количином опасног отпада – трагају за простором на коме га могу одложити. Те прилике користе криминалне групе стичући огромна средства кријумчарењем и одлагањем опасног отпада на просторе ван тих земаља. Стога и постоји опасност и претња да се такви отпади нађу на простору Косова и Метохије или других делова Републике Србије.

¹⁰ У Босни и Херцеговини су се у предратном периоду и почетком ратног стања појавиле и заразне болести 1990. године, кад се десило 70 епидемија са укупно 2.422 оболела лица, док је од грипа оболело 36.168 лица. У првој половини 1991 регистровано је 25 епидемија са 395 оболелих, док је од грипа оболело 15.043 лица (извештај за 2001). Подаци за стање на Косову и Метохији нису доступни.

¹¹ Владан Јолцић, *Еколошко право*, Београд, 1998, стр. 120.

Техничко-технолошки облици претњи

Брзим развојем технолошких и техничких индустријских постројења и њиховим испитивањем долази до великог нарушавања и уништавања животне средине због избацивања огромних количина опасних гасова и материја у природни простор. Тим активностима уништавају се и шумска богатства, чиме се смањује производња кисеоника и тиме се повећава додатна опасност по безбедност околине.

Под техничко-технолошким акцидентима и несрећама подразумевају се догађаји или акциденти који настају услед људских активности – намером, алкавошћу и непажњом приликом рада са средствима у индустрији и индустријским постројењима. До инцидената долази приликом поступања са опасним материјама у производњи, употреби, промету, преради, складиштењу и одлагању средстава и материја. Намерне негативне активности су мотивисане терористичким и криминалним актима са циљем наношења жртава и уништења материјалних вредности.

Аљав рад и непажње су ненамерне активности засноване на неодговорности појединаца према раду и незаинтересованост за успех властитог рада. Таквим односом према раду и средствима којима управљају појединци наносе штету и последице по друштво, запослене и околину у којој се налазе индустријски објекти и на којима настају акциденти. У техничко-технолошке несреће убрајају се акциденти или удеси настали у саобраћају (друмском, воденом, железничком, ваздушном), чије су последице угрожавање људских живота и материјалних вредности, као и животне средине. Приликом настанка удеса долази до експлозија и појаве пожара и запаљења.

Учесници у саобраћају такође доприносе угрожавању својим неодговорним понашањем приликом управљања неким од наведених саобраћајних средстава, чиме представљају

претњу по безбедност осталих учесника у саобраћају. Ненамерним изазивањем акцидената и удеса могу се сматрати и корисници и уживаоци алкохола и наркотика, који под дејством тих опојних супстанци губе контролу и осећај у саобраћају, па нису у стању да контролишу своја понашања приликом управљања саобраћајним средством на путевима. Слични случајеви се дешавају и на коридорима и водама, узрокујући опасност по личну безбедност и безбедност других учесника у тим гранама саобраћаја. Намерно изазивање удеса на путевима, водама, железници и у ваздушном простору могу узроковати возачи превозних средстава или сапутници у случајевима самоубиства, што је такође претња по безбедност људи, материјалних вредности и животне средине. Превозници запаљивих, опасних и експлозивних материја на сличан начин угрожавају безбедност људи, имовине и екологије.

Индустријска производња боја, нафте, гасова, плинова, угља и сличних деривата највећи је загађивач животне средине због њиховог сагоревања. Приликом сагоревања тих деривата појављују се разни загађујући гасови, димови и отрови, као што су сумпор, угљени оксиди и слично. Нерационална производња и потрошња тих производа доводи до велике контаминације животног простора који сачињавају ваздух, вода и земља. Поред наведених деривата, загађењу земљишта, воде, па делимично и ваздуха, доприносе и вештачка ђубрива која се користе у великим количинама у производњи житарица, поврћа и других намирница, као и пестициди који се користе за заштиту воћа и житарица. Употребом пестицида у сузбијању штеточина и инсеката загађује се околина и трује се храна, јер се тежи повећању доприноса у пољопривреди додавањем разних врста хемијског ђубрива.

Индустријска производња пластичних материја, њихових деривата, боја, лакова, органских растварача, детерџената,

козметичких препарата и сличних материја узрокује велику количину отпадних материја и гасова и високотоксичних материја које се концентришу у ваздуху и земљи, па представљају директну претњу по безбедност здравља људи и свих других бића.¹² Наше окружење и Република Србија са Косовом и Метохијом су у великој мери загађени и таквим отровним материјама.

Удеси на бранама настају услед појаве природних непогода када долази до рушења брана на акумулацијама због земљотреса, клизања земљишта, великих поплава и слегања терена и земљишта. Такви удеси се могу десити и због терористичких и ратних дејстава.

С обзиром на то да су простори у окружењу и Републици Србији богати речним токови, на којима постоје и одбрамбени зидови и бране, као и акумулациона језера са хидроцентралама, постоје опасности и претње и на том плану.

Ако би изненадно дошло до рушења те врсте објекта огромне количине воде би се излиле великом брзином, услед чега би дошло до великих поплава огромног дела простора, а тиме и до опасности по безбедност људи, објеката, природних вредности и свега оног што се нађе на путу такве непогоде. Настанком поплава долази до загађења земљишта, намирница и биља, након чега се у загађеној околини појављују болести и епидемије код људи и других живих бића.

Удеси цивилних и војних ваздухоплова у свету честа су појава која представља велику претњу за безбедност живота и здравља људи, као и за уништење ваздухоплова, објеката и природних богатстава. Удесом ваздухоплова гине велики број људи, долази до телесних оштећења, обољења и психичких патњи, што се нарочито дешава при удесима цивилних ваздухоплова. Истовремено се уништавају објекти на које се руше

¹² Хемијска загађења у животној средини, *Одбрана и заштита, Човек и животна средина*, бр. 4–5, Београд, 1985, стр. 29.

ваздухоплови, при чему се угрожавају и животне намирнице и вегетација на већем природном простору. Такви удеси најчешће настају услед избијања пожара на инсталацијама ваздухоплова.

Приликом удеса ваздухоплова у ваздушном простору долази до проливања великих количина керозина, уља и других мазива, као и појаве отпада од олупине, услед чега се стварају могућности настанка пожара и великог загађења околине.

Цивилни ваздухоплови су великих габарита и носе огромну количину робе и керозина па се приликом њиховог пада на земљу врши проливање запаљивих материја, услед чега долази до експлозија и пожара, који обухватају огромну површину. Долази и до оштећења природних вредности због деловања запаљивих, експлозивних и других штетних материја, што представља огромну претњу по еколошку безбедност и загађење животне средине у којој је настао удес.

Пораст и све већа концентрација становништва у урбаним срединама условљава све већу потребу за савременим превозним средствима. Због тога се усавршава технологија и повећава производња таквих саобраћајних средстава, а то доводи до увећања броја саобраћајних возила, уз повећану кубикажу и количину гасова, буке и вибрација у окружењу. Неконтролисано испуштање отровних гасова доводи до загушења саобраћаја и повећања гасова, чијим удисањем возачи губе концентрацију, чиме се стварају услови за настанак удеса.¹³

Саобраћајни удеси и незгоде на путевима постали су свакодневица и представљају један од најопаснијих облика претњи и опасности по безбедност, како возача, учесника у саобраћају, пешака, тако и осталог становништва чије су куће и други објекти у близини путева и прометних саобраћајних улица. Скоро да не постоји тежи саобраћајни удес у коме није

¹³ Владан Јолцић, *Еколошко право*, Београд, 1998, стр. 124.

избио пожар од кога делимично или потпуно сагорева возило, што представља претњу по путнике у њима.

Стога се може закључити да су саобраћајни удеси на путевима једна од великих претњи по безбедност и загађење животне средине.

Бука је један од многобројних облика угрожавања животне средине и нарушавања људског здравља. Поред загађења воде и ваздуха бука би, према неким истраживањима, могла бити на трећем месту по загађењу. Као штетан фактор по здравље човека и угрожавање животне средине бука се појавила веома рано – највероватније приликом проналаска гвожђа, када је човек почео да га кује како би изradio потребно оруђе за рад. Да би се могло ковати гвожђе коришћена је ватра за загревање и омекшавање материјала, при чему је постојала претња од избијања пожара.

Савремени авионски мотори су због јачине буке, великих вибрација и избацивања штетних гасова један од веома опасних произвођача буке и вибрација у простору на којем полећу и слећу ваздухоплови.

Бука узрокују и: саобраћај, грађевински радови, индустријска постројења, средства и уређаји распоређени на улицама, у становима, објектима и другим просторима. Вибрација је такође штетна по здравље човека и других живих бића. Буке и вибрације грађевинских машина, које су стално присутне у урбаним срединама, те шкрипа и сирене у превозним средствима, такође знатно угрожавају животну средину, нарочито у урбаним насељима.

Бука човеку представља велики проблем, који је изражен у техничко-технолошком процесу, како механичког тако и техничког карактера, што снажно утиче на нервни систем. Човек је на радном месту изложен тортури бучних машина, постројења, сирена и шкрипе превозних средстава, бучних

мотора, мотоцикла и сличних уређаја који су свакодневно присутни у урбаном простору.

Буку у домаћинству узрокују уређаји за домаћинство, различите инсталације, електрични уређаји, лифтови и други уређаји постављени у заједничке објекте и станове. Њени извори су и чести и бучни гласови и музика која је присутна у неким становима и угоститељским објектима. И млади такође доприносе великој буци и вибрацијама гласним слушањем музике, својим урлицима, викама и песмама на забавама које се одржавају у стамбеним зградама.

Природни облици угрожавања животне средине

Простор у окружењу и Републици Србији није подложен честим појавама природних непогода као други региони, али се природне непогоде с времена на време дешавају услед различитих узрока.

Под природним непогодама се подразумевају поплаве, земљотреси, суше, вулканске ерупције, пожари и слично. Приликом настанка било које од наведених непогода, долази до великих опасности и последица по безбедност. Опасности и последице се одражавају на живот и здравље људи и другог животињског света, као и на уништење огромних материјалних добара услед избијања и ширења пожара.

Земљотреси су честе појаве у свету и могу настати и на овом простору, нарочито ако се има у виду земљотрес у Скопљу. Поплаве као редовна појава настају после дугих падавина и такође се могу десити на овом простору. Суше, пожари и сличне несреће су честе појаве на свим просторима, па могу настати и на територији Републике Србије. Услед дугих и јаких топлота и суша долази и до избијања и ширења пожара у шумама, житарицама и травама. Тиме долази до

претњи и опасности по безбедност људи, животиња, објеката и животне средине.

Проблем безбедносне заштите

Уставне и законске функције државних органа и грађана у заштити екологије и животне средине, као и других вредности, врло су одговорне, обавезне и моралне особине и правила. У том смислу се не поставља питање шта и које вредности треба штитити, већ како и на који начин тим вредностима осигурати и обезбедити ефикасну заштиту.

Да би се обезбедила адекватна заштита свеукупних и расположивих друштвених и приватних вредности на целом простору држава мора адекватно деловати у заштити угрожених вредности. У новонасталим условима и ситуацији на простору Косова и Метохије правно уређење проблема безбедности и заштите је немогуће јер Република Србија не контролише тај простор и није у могућности да предузима одговарајуће заштитне мере због присуства припадника међународне заједнице.

Уставом Републике Србије,¹⁴ чланом 74, прописани су права и обавезе везани за здраву животну средину на целом простору Републике Србије, па и у јужној покрајини Косову и Метохији. Уставом сваки грађанин има право на здраву животну средину, а и дужност њеног чувања. У том смислу држава има обавезу да ближе законски регулише безбедност и заштиту животне средине на целом свом простору.

Република Србија у новонасталим условима, због немогућности контроле на том делу своје територије, без своје воље и жеље, има право и дужност да захтева од међународних снага да оне адекватно остварују безбедност

¹⁴ Устав Републике Србије, Одбрана, Београд, 2006, стр. 8.

грађана, имовине и животне средине, а на коју су се обавезале међународним прописима и правилима, све до стицања права контроле државних власти Републике Србије над том територијом.

Стога држава и државни органи нису у могућности да адекватно спроводе прописе, права и обавезе везане за еколошку безбедност, као и безбедност грађана и њихове имовине. То увећава проблеме адекватне заштите друштвених вредности, животне средине и грађана од свих облика угрожавања.

Према томе, неопходно је да се, а то налаже и Устав Републике Србије, предузму адекватне мере, радње и активности које су уређене одговарајућим законским прописима, што подразумева и предузимање следећих мера и на простору Косова и Метохије:

1. израду законских прописа о заштити система, грађана, имовине и животне средине;
2. израду подзаконских докумената којима се ближе регулише заштита животне средине;
3. израду законских и подзаконских прописа о формирању безбедносних субјеката заштите животне средине и за тај простор;
4. организовање, обучавање и опремање заштитних снага за еколошку безбедност;
5. предузимање конкретних, адекватних и потребних мера, радњи и активности којима се елиминишу угрожавајући облици претњи и угрожавање животне средине.

С обзиром на ограниченост овог рада, немогуће је детаљније обрадити одговарајуће мере и радње које би обезбедиле адекватну заштиту животне средине. Самим тим се указује на постојање проблема који ометају адекватну заштиту животне средине на Косову и Метохији.

Закључне напомене

На простору Косова и Метохије, као делу Републике Србије, присутни су сви облици опасности, претњи и угрожавања безбедности људи, имовине и екологије, тј. животне средине. Будући да власти Републике Србије нису присутне на том простору због присуства међународних снага то је нерешив проблем у садашњем времену јер међународне снаге нису у потпуности заинтересоване да он буде решен.

Осим тога, постоје и друге тешкоће, а присутни су и следећи проблеми у заштити људи, имовине и животне средине:

- немогућност спровођења Устава и закона на простору Косова и Метохије;
- немогућност присуства власти Републике Србије на целој својој територији, како би се предузимале адекватне мере, радње и активности на заштити екологије и на том простору.

На простору Косова и Метохије присутни су многобројни облици претњи и угрожавања људи, имовине и животне средине, међу којима су:

- угрожавање људских права и слобода претњама и опасностима које утичу на животну средину на том простору;
- у протеклом периоду на Косову и Метохији су активно деловале терористичке организације у миру и за време сукоба са државним субјектима заштите. Тим активностима вршене су претње и угрожавања животне средине опасним, експлозивним и отровним материјама и средствима, рушењем објеката, као и загађењем воде, хране и других намирница, те паљевинама имовине;
- НАТО бомбардовање Републике Србије и простора Косова и Метохије извршено је употребом већег броја

опасних отровних материја које су садржавале авио-бомбе које су бачене на овај простор, чиме је он загађен за наредних хиљаду година;

- технолошки и технички удеси су присутни и на том простору, као и удеси на путевима, постројењима и објектима;
- еколошки криминалитет због кријумчарења опасних материја такође је присутан на целом простору Републике Србије и у њеном окружењу.

Стога безбедност грађана и еколошка безбедност и угроженост животне средине на овом простору представља претњу по безбедност грађана, њиховог здравља и имовине. Проблеми адекватне заштите и безбедности грађана, имовине и екологије на простору Републике Србије везани су за немогућност деловања на целој територији, недостатак савремених средстава за рашчишћавање опасних направа и деконтаминацију терена, као и неадекватно лечење оболелих, првенствено од карцинома.

Литература

Група аутора, Хемијска загађења у животној средини, *Одбрана и заштита, Човек и животна средина*, бр. 4–5, Београд, 1985.

Група аутора, *Основи превентивне заштите од пожара и експлозија*, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2000.

Радован Станковић, Раде Биочанин, Ефекти дејстава запаљивог оружја и мере заштите, *Одбрана и заштита*, бр. 5–6, СМНО, Београд, 1990, II део.

Устав Републике Србије, Одбрана, Београд, 2006.

Владан Јолџић, *Еколошко право*, Београд, 1998.

Љубо Пејановић и Раде Ђурковић, *Заштита и спасавање у ванредним ситуацијама* (скрипта), Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад, 2009.

Мило Бошковић, Здравко Скакавац, *Организовани криминалитет*, Факултет за правне и пословне студије – Прометеј, Нови Сад, 2009.

Слободан Марковић, *Моћ отпада у цивилном друштву*, Графика, Шабац, 2006.

SOME POSSIBLE THREATS TO ENVIRONMENTAL SECURITY

ABSTRACT: This paper discusses the problem and the form of threats to environmental security that the environment in the Republic of Serbia. Since the beginning of man and the discovery of fire and its friendly ties with the man, and at the same time its enemy threat and destructive power that destroys everything that gets in its way. Conflagration that wildfires man is often very difficult confronts, and in some cases it is impossible to prevent it and fight it. For centuries fires as a natural disaster, regardless of the cause of their formation represent a danger and a threat to human lives, material values, fauna and ecological security. On the whole planet earth and in our area there were, and are present in multiple and different forms of dangers and threats to people's health, safety and the environment and material values.

KEYWORDS: *ecology, safety, environment, pollution, Serbia.*

Проф. др Борис Н. Кршев UDK 336.71(497.113)“1932/1941“
Универзитет УНИОН, Београд Оригинални научни рад
Факултет за правне и пословне студије Примљен: 31. 10. 2014.
„Др Лазар Вркатић“, Нови Сад Одобрен: 31. 12. 2014.
krsevboris@sbb.rs

ШТЕДИОНИЦА ДУНАВСКЕ БАНОВИНЕ – ПОКРЕТАЧ И НОСИЛАЦ ПРИВРЕДНОГ РАЗВОЈА СРБИЈЕ (1932–1941)

САЖЕТАК: Рад анализира пословање Штедионице Дунавске бановине из Новог Сада од њеног оснивања до ликвидације. Настала у време великих друштвено-економских промена, како на унутрашњем, тако и на спољном плану, верно је одражавала њихову слику. На њено пословање утичу подједнако и политичке промене у земљи, као и догађаји изазвани Великом светском економског кризом. Како је својом организационом мрежом била заступљена у свим већим местима бановине, трудила се да буде покретач и носилац свеопштег привредног развоја. За успех њеног пословања, ипак, од пресудног значаја био је људски фактор, јер је умногоме зависила од људи који су је водили. У том контексту, њен рад су обележиле и бројне злоупотребе службеног положаја, али и принципијелан и доследан рад људи који су покушали да остану изван утицаја текуће политике. Нужне реформе у њеном пословању зауставио је почетак Другог светског рата.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *банкарство, Војводина, Србија, Дунавска бановина, Краљевина Југославија.*

Криза у коју је запала Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца после атентата у Скупштини била је више одраз нерешених економских проблема него кризе уставно-правног и политичког система. Од самог конституисања „заједницу троименог народа“ оптерећивали су проблеми око унификације новца, усаглашавања јединствене пореске политике и јединственог законодавног система уопште. Ти процеси изразито дуго трају, а услед своје осетљиве природе ускоро се из домена економије и права трансформишу у изразито политичке проблеме. Држава не успева да их реши „по хитном поступку“ него их, као и аграрну реформу, спроводи споро и недоследно, уз масу прописа и уредби који још више компликују ситуацију и доприносе дестабилизацији нације. На крају је убиство у парламенту послужило опозицији да затражи суштинску измену политичког система, што узрокује уставну кризу, која је после јунских демонстрација у Загребу претила да изазове шире националне сукобе.¹

Краљ Александар, увидевши да парламентаризам не може обезбедити политичку и привредну интеграцију земље, одлучује да распусти Народну скупштину, забрани делатност свих политичких странака, укине устав и заведе самовладу. Прелазак на лични режим значио је уједно и раскид са либералном фазом у економском развоју земље и почетак опште привредне етатизације.

Доношење *Закона о називу и подели државе на управна подручја* од 3. октобра 1929. представљао је први покушај да земља изађе из кризе. Држава је добила ново име – Краљевина Југославија, а уместо дотадашње поделе на области извршена је подела територије на девет бановина. Бановине су носиле називе географских топонима и територијално нису обухватале историјске покрајине, него су, управо супротно,

¹ Todor Stojkov, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929–1935*, Beograd 1969, стр. 35–39.

формирани из различитих њихових делова како би се искључила етничка доминантност једног народа. Држећи се тог принципа, настале су Дравска, Савска, Приморска, Врбаска, Дринска, Зетска, Моравска, Вардарска и Дунавска бановина. Засебну административну јединицу чинила је Управа града Београда, обухватајући Панчево и Земун.

Увођење бановина званично је правдано „разбијањем историјских покрајина, премошћавањем цивилизацијских баријера, бржим економским развојем, бољим саобраћајним везама између крајева који су ушли у састав нових територијалних јединица, стварањем заокружених привредних подручја и превазилажењем расцепканости државе на велики број области“ – све у циљу што боље интегрисаности југословенског простора.² Могло би се закључити да су бановине представљале покушај преласка са политичких средстава интеграције на економске садржаје повезивања државне заједнице.

У територијалну надлежност Краљевске банске управе Дунавске бановине ушли су: Банат, Бачка, Барања, Срем и северни део Србије – Стил и Шумадија са Крагујевачким срезом. Бановина је заузимала површину од 31.479 км² на којој је према попису становништва од 31. марта 1931. године живело 2.387.495 становника.³

Светска економска криза, која је паралелно пратила реформе у Краљевини, није успела ни током 1930. године да дубље захвати југословенску економију. Приметан је био једино пад цена пољопривредних производа, јер су оне у највећој мери биле подложне погоршању привредних прилика у

² Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam – ideje i stvarnost*, tematska zbirka dokumenata, tom 1, Beograd 1987, стр. 304.

³ *Statistički pregled Kraljevine Jugoslavije*, Beograd 1932.

иностранству.⁴ Али то није значило да краљевска влада није била свесна да ће и Југославија ускоро доћи под удар кризе – напротив. Она је тога свесна, и жели превентивно да кроз доношење разних законских мера покуша да спречи слом домаће привреде. Тако су током 1930. године донети *Закон о контроли пољопривредних производа*, *Закон о царинској тарифи*, *Закон о берзама*, *Закон о сузбијању недопуштене утакмице* (конкуренције) и *Закон о трговини*.⁵

Краљевска влада је имала намеру да изврши и реформу банкарског сектора. У том циљу она одређује др Владу Марковића, председника Удружења банака из Београда, да изради нацрт за доношење *Закона о банкама*. Крајем 1930. године, у редакцији В. Марковића, излази из штампе брошура под називом *Основа за израду предлога Закона о банкама*, на коју су сва професионална банкарска удружења реаговала негативно. Примарни циљ закона је била успостава државне контроле над приватним финансијским капиталом, а тек након тога могла се очекивати и заштита новчаних завода од банкрутства и свих нежељених ситуација које је преживљавало банкарство у свету. Професионална банкарска удружења нису прихватила понуђени патронат – изузев државне гаранције за сигурност штедних улога. Према њиховом мишљењу, то не представља одредбу која би чинила окосницу посебног закона, него је довољно да уђе као допуна одељка о акционарским правима у оквиру *Закона о трговини*.⁶

⁴ Mijo Mirković, *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918–1941*, Zagreb 1950, стр. 55–56. У периоду пред кризу 1929–1931. у Југославији је најбројнији економски активан слој становника – пољопривредници – доведен на границу егзистенције. Уз презадуженост код банака, сада су их пратиле и тзв. „маказе цена“, односно цене пољопривредних производа пале су за 56%, а индустријских за 25%. Тај распон је у годинама кризе бивао још изражајнији.

⁵ *Збирка закона*, св. 135, издање Гојка Никетића, Београд 1931.

⁶ *Jugoslovenski dnevnik*, 3. januar 1931.

Влада је, након таквог става финансијских кругова, одустала од пројекта за доношење *Закона о банкама*, који је, по свему судећи – превентивно требало да заштити банкарство од евентуалних последица кризе.

На почетку 1931. године у Краљевини Југославији је регистровано укупно 686 новчаних завода, од чега су 633 била приватне акционарске банке, 48 самоуправне – обласне штедионоце и 5 државне – привилеговане банке. Дунавска бановина је у том периоду имала 157 банака, 120 штедно-кредитних задруга и 5 самоуправних – обласних штедионица, односно око 25% свих новчаних завода из земље имало је седиште у тој бановини – искључујући банке из Београда. Ти новчани заводи су у периоду повољне конјунктуре располагали са око 40% кредитног потенцијала који је захтевала привреда Бановине, али који се у условима кризе и депресије није показао довољним.⁷ Како је главни извор прихода у Бановини била пољопривреда, од које је живело око 1,7 милиона (75%) становништва, кредити селу били су неопходни, а ситне банкарске радње и задруге за међусобно помагање и штедњу, које су пословале са ограниченим делокругом рада, нису представљале никакав привредни регулатив и ослонац. Слична је ситуација била и са новчаним заводима регистрованим као акционарска друштва, која су сразмерно имала више средстава за кредитирање, али су услед честих банкрутстава изазивали опште неповерење у јавности, посебно у шумадијском делу Бановине.⁸

⁷ Теодор Старчевић, *Приватно банкарство у Дунавској бановини*, Нови Сад 1939, стр. 13.

⁸ Архив Војводине (АВ), Фонд Краљевске банске управе Дунавске бановине (Ф 126), II – 21144, Извештај начелника Пожаревачког среза бр. 16.065 од 5. маја 1930. године упућен КБУДБ – управном одељењу (II) о ситуацији у срезу, у ком се између осталог каже: „Треба донети савремени закон о акционарским друштвима, по коме треба казнити смрћу чланове управних одбора и надзорних одбора новчаних завода који намерно – у

У складу са прокламованом политиком, Министарство унутрашњих послова доноси средином маја 1931. године одлуке о укидању обласних штедионица и даје одобрење (посебно за сваку бановину) за доношење правилника о оснивању бановинских штедионица. Тако је (декретом), међу последњима, основана и *Штедионица Дунавске бановине* (ШДБ), 27. јуна 1932. године, фузионисањем *Штедионице Подунавске области* из Смедерева и *Штедионице Бачке области* из Сомбора, са седиштем централе у Новом Саду.⁹ Поред Сомбора и Смедерева, *Штедионица* је имала филијале у Панчеву, Петровграду (В. Бечкереку), Крагујевцу, Руми, Белој Цркви и пословну јединицу у Аранђеловцу, тако да је својом организационом мрежом обухватала читаву Бановину.

Циљ оснивања *Штедионице Дунавске бановине* био је да својим пословањем омогући унапређење целокупног привредног живота у Бановини, посебно стављајући нагласак на пољопривреду и село, да развија дух штедње и да пружи прилику, како појединцима тако и установама, да своје уштеђевине „сигурно и плодносно“ улажу.¹⁰ *Штедионицом* је управљао Управни одбор од дванаест чланова, које је по-

циљу свога богаћења – упропасте новац улагача. У Пожаревцу је пропала Окружна банка, милиони су улагачима пропали, а тиме је доведен у питање и опстанак осталих новчаних завода, чије су управе часне и поштене, те народ своју уштеђевину почиње да закопава у земљу, а не даје у банке ради помагања народне привреде иако је наша држава све оскуднија у капиталу“.

⁹ АВ, Фонд Штедионице Дунавске бановине (Ф 127). Правилник о оснивању ШДБ.

¹⁰ Славко Станић, Привредно и социјално стање Дунавске бановине, *Летопис Матице српске*, књ. 329, Нови Сад 1931, стр. 124. Стање штедних улога за 1930. годину код војвођанских новчаних завода износило је око 1.500 милиона динара, док код завода у шумадијском делу Бановине оно није прелазило 50 милиона динара. На 1 динар штедног улога у шумадијском делу Бановине долазило је 30 динара штедње у војвођанским новчаним заводима.

стављао бан. Мандат чланова управе трајао је три године, али их је бан могао сменити по свом нахођењу. Поред Управног одбора, постојао је и Надзорни одбор од пет чланова и извршни одбор од три члана, који је обављао текуће послове, одобравао меничне кредите до 10.000 динара и хипотекарне кредите до 25.000 динара. Веће износе кредита – преко те границе – одобравао је Управни одбор. Контролу над радом ШДБ вршио је бан преко свог сталног комесара, који је присуствовао свим седницама Управног и Извршног одбора. Комесар је имао право вета, односно обуставу извршења одлуке органа управе ако је сматрао да се она противи државним интересима, или је у супротности са Правилником завода. Годишње извештаје о раду *Штедионице* Управни одбор је подносио бану на потпис.

Послови које је *Штедионица Дунавске бановине* према свом Статуту обављала били су следећи:¹¹

- примање улога на штедњу;
- рад по текућим рачунима;
- плаћање рачуна својих комитената у земљи и иностранству;
- давање ломбардних и хипотекарних кредита;
- есконт и реесконт меница;
- промет некретнинама; и
- промет државних хартија од вредности.

Поред банкарских послова, *Штедионица* је преузела надзор над смедеревским Силосом, експлоатацију минералне воде „Књаз Милош“, а касније и целокупну Буковичку бању, изградила Хотел „Гранд“ на Хвару и зграду школе у Вајској.

Штедионица Дунавске бановине званично је почела са радом 1. децембра 1932. године, преузевши активу и пасиву обласних штедионица у Смедереву и Сомбору и од њихових

¹¹ АВ, Ф 127. к 67, Измене у Правилнику и Правилима ШДБ.

основних капитала, који су износили пет милиона, формирала свој почетни капитал у износу од десет милиона динара. Она није била акционарско друштво и није делила дивиденду, него је чисту остварену добит распоређивао бан својим указима. За рад *Штедионице* гарантовала је и одговарала банска управа.

Међутим, сам чин преузимања активе и пасиве од обласних штедионица није био лак – у Смедереву је то обављено за три сата, док је у Сомбору за то било потребно пет дана. Обласна штедионица у Смедереву, основана 7. марта 1927. године, није осећала проблеме који су задесили банкарство у северозападним деловима земље током 1931. и 1932. године. Она у том периоду бележи стални пораст штедних улога – 31. децембра 1931. штедња је износила 7,09 милиона, док је на дан примопредаје, 30. новембра 1932, она била 11,03 милиона динара, што представља повећање од 65%. Иако је *Штедионица Подунавске области* имала своје дубиозе у питањима изградње Силоса (са предузимачем Матијом Блехом), подизања фабрике шећера у Годомину (са велепоседником Александром Ласлом), као и проневеру бившег председника Управног одбора Јована Теодоровића – очувано је поверење улагача. Оно се могло стећи и очувати само уз помоћ државних и привилегованих банака, или како се каже у једном извештају *Штедионице*, „морамо са захвалношћу истаћи да смо све ово могли да пребродимо предусретљивошћу *Народне банке* и *Привилеговане аграрне банке*“.¹² Са више него повољним кредитима од државних новчаних установа у укупном износу од 4,85 милиона динара и уз каматну стопу од 5% (нижа од есконтне стопе *Народне банке*), мањкови у пословању обласне штедионице су лако

¹² АВ, Ф 127. к 70, Извештај председника управног одбора *Штедионице Подунавске области* Димитрија Љотића о раду *Штедионице* за првих 11 месеци 1932. године – бану Дунавске бановине од 22. маја 1933.

покривени, тако да њена ликвидност никада није доведена у питање. Примопредаја између *Штедионице Подунавске области*, као предатеља, и *Штедионице Дунавске бановине – Филијале Смедерево*, као примаоца, обављена је 2. децембра 1932. године, без икаквих примедби на сачињени записник. Са даном предаје активе и пасиве престале су и функције до-тадашњег Управног одбора Обласне штедионице.¹³

Истог дана требало је да се изврши и примопредаја *Штедионице Бачке области* из Сомбора у корист *Штедионице Дунавске бановине – Филијале Сомбор*. Међутим, то се није догодило јер је управа обласне штедионице, тактизирајући, уложила последњег дана свога самосталног деловања (30. новембра) жалбу на одлуку бана Дунавске бановине од 24. новембра 1932. о предаји активе и пасиве новоформираној ШДБ. Чланови управе *Штедионице Бачке области* (Димитрије – Мита Клицин, др Душан Јојкић, Стеван Николић и Павле Жихлавски) изјављују овлашћеним представницима *Штедионице Дунавске бановине* (др Јосиф Веселовски, Петар Савић, Сава Будишин и Андрија Филиповић) да су издали наређење о прављењу биланса са 30. новембром, али да услед предате жалбе и у очекивању одговора не могу извршити предају обласне штедионице.¹⁴ Три дана касније у просторије сомборске штедионице долазе, поред представника ШДБ, делегат банске управе (Драгољуб Грбић) и предстојник градске полиције (Александар Цветковић). Будући да нико од чланова Управног одбора *Штедионице Бачке области* није био присутан полиција је по-

¹³ Исто, Записник о примопредаји *Штедионице Подунавске области*, коју су представљали Димитрије Љотић, др Владимир Марган и Богдан Тодоровић, и ШДБ, коју су заступали Станко Лазић и Светислав Кузмановић, од 2. децембра 1932. Готовински салдо у благајни износио је 55.556,50 динара.

¹⁴ Исто, Записник о предаји *Штедионице Бачке области* од 2. децембра 1932.

звала два грађанина („стручњака“) да у својству сведока присуствују примопредаји. Али управа обласне штедионице је у међувремену повукла налог за израду биланса, тако да је његова израда трајала још пет дана. Због свега наведеног *Штедионица Дунавске бановине* је *de facto* отпочела са радом 10. децембра 1932. године.¹⁵

За разлику од приватног банкарства, *Штедионица* је у периоду од 1933. до 1935. године добро пословала, са евидентним повећањем, како обима пословања тако и саме добити. Стање штедних улога је 31. децембра 1933. износило 30.394.704,39 динара, док је на крају 1934. године штедња износила 32.842.706,28 динара. Осим кредитирања физичких лица, *Штедионица* је инвестирала и у општине, задруге и задружне савезе у Бановини, а у мањој мери и у приватне новчане заводе. Њена активна средства (93.332.936,69 динара) била су 31. децембра 1934. распоређена на следећи начин:

код 95 општина и самоуправних тела	11.345.221,12	12,2%
код 86 задруга и задружних савеза	18.287.720,24	19,6%
код новчаних завода	759.991,00	0,8%
код 2.314 приватних лица	47.714.480,94	51,3%
у некретнинама	8.970.295,94	9,6%
у готовини	6.255.227,45	6,5%

Извор: АВ, Ф 127. к 67, Извештај Управног одбора ШДБ за 1934.

¹⁵ Исто, Записник о примопредаји *Штедионице Бачке области* из Сомбора од 5. до 9. децембра 1932. године. „Сирови“ биланс обласне штедионице израдио је, по наређењу, за пет дана књиговођа Киселички. Стање готовине која је евидентирана у благајни износило је 319.430,50 динара.

Управа *Штедионице* је настојала да подједнако кредитира читаву територију Бановине, али како се наводи у извештају упућеном бану – „шумадијски срезови и Банат, услед велике удаљености, нису се могли јављати за зајмове, па наравно ни добијати исте“.¹⁶

Током 1934. године показало се да је инвестиција од 3,7 милиона динара у смедеревски Силос била потпуни промашај. Изградња Силоса није била заснована на реалним економским основама, него, према мишљењу опозиције и појединих савременика – „тежњом ка централизацији послова у промету житарицама“.¹⁷ У том смислу је и *Народна банка* условила да ће кредитирати само оне привредне организације које ће депоновати житарице у Смедереву.¹⁸ Међутим, услед непостојања жеље за сарадњом осталих житородних крајева Силос је једино кооперирао са Обласним савезом земљорадничких задруга из Смедерева. Ако се томе додају и нереално зарачунавани високи трошкови транспорта, који су падали на терет произвођача, сасвим је јасно зашто је Смедерево престало да буде главни житарски дистрибутивни центар. Осим тога, његова шира регија није била искључиво житородна, тако да су капацитети Силоса од 300 вагона били готово празни. Добит коју је остварио Силос за 1934. годину износила је само непуних девет хиљада динара.¹⁹

¹⁶ АВ, Ф 127. к 67, Извештај Управног одбора ШДБ за бана Дунавске бановине од 28. фебруара 1935.

¹⁷ Rudolf Bičanić, *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*, Zagreb 1938, стр. 153–154. (Међутим, смедеревски Силос је имао изузетно географско оправдање за изградњу на тој локацији услед централног места за сливову Дунава – Тисе, Саве и Мораве, који су обезбеђивали најјефтинији транспорт и покривали највеће житнице у Краљевини; прим. Б. К.).

¹⁸ Архив Народне банке Србије (АНБС), Извештај Управног одбора НБКЈ за 1934, стр. XXVIII.

¹⁹ АВ, Ф 127. к 67, Извештај за 1934. годину ШДБ – Филијале Смедерево.

Штедионицу Дунавске бановине у великој мери су погодиле и мере из уредби о заштити земљорадника, јер је мораторијум о враћању кредита проширен и на земљорадничке задруге и савезе. Исто тако, све већи број појединаца који су узимали кредит као занатлије и трговци појављивали су се, кад га је требало враћати, са општинским уверењима да су земљорадници.²⁰ Највећи дужник ШДБ био је Савез земљорадничких задруга произвођача шећерне репе из Смедерева, чији је председник био Димитрије Љотић. Према наслеђеном споразуму између *Штедионице Подунавске области* и Савеза репарских задруга, *Штедионица Дунавске бановине* је морала да финансира сав посао око производње и прераде шећерне репе, продаје шећера и да покрива режијске трошкове. На инвестирана средства није се смела зарачунавати камата и провизија. Односи између ШДБ и Савеза кулминирали су када је Коста Митровић, управник Филијале у Смедереву, без знања и одобрења Управног одбора *Штедионице*, исплатио 2,2 милиона динара за финансирање кампање шећерне репе у 1933/34. години. Тиме је, на једној страни, лишио ШДБ могућности да пре исплате уговором обезбеди своја права и гаранције, док је на другој страни омогућио Савезу да диктира услове уговора о финансирању и враћању средстава. Сам уговор није давао реалне гаранције за извршење обавеза, нити санкције за њихово неизвршење, тако да је управа могла да констатује још једну дубиозу, те да због несавесног пословања отпусти управника своје филијале.²¹

²⁰ Исто, Извештај управног одбора ШДБ за 1934. годину. У Извештају се наводи да су највећи дужници ШДБ: Савез репарских задруга из Смедерева, Очачка штедионица, Српска привредна задруга из Ирига и Савез српских земљорадничких задруга из Новог Сада.

²¹ АВ, Ф 127. к 70, Извештај управног одбора ШДБ бану Дунавске бановине од 2. новембра 1933. и 6. јула 1934. Знајући да је та трансакција реализована у режији Димитрија Љотића, управа ШДБ га је тужила за

Све веће малверзације кредитних дужника *Штедионице* и спорост апарата банске управе да то спречи проузроковали су још веће дубиозе, на што су државне-привилеговане банке (*Државна хипотекарна банка, Привилегована аграрна банка и Народна банка*) одговориле потпуном обуставом свих облика кредитирања *Штедионице Дунавске бановине*. „Због немања ових веза, управа је била принуђена да држи веће готовинске износе у благајнама, како би била према сваком веровнику ликвидна и *Штедионици* очувала њен добар углед и реноме“.²² Од 1935. године *Штедионица Дунавске бановине* била је препуштена људима који су је водили, делећи судбину осталих приватних новчаних завода.

Успорен повратак приватног банкарства на економску сцену допринео је да јавно-правне штедионице постану незаменљив фактор у привредном животу Краљевине Југославије. Пример *Штедионице Дунавске бановине* доказао је правило да просперитет банкарства не зависи у толикој мери од постојеће законске регулативе и државног интервенционизма колико од искуства и реномеа људи који управљају новчаним заводом. Руководство *Штедионице* на челу са Станком Лазићем, др Миланом Петровићем, Љубомиром Милошевићем и Николом Танурџићем, у условима нове привредне политике, допринело је великом угледу те установе. У односу на 1934. годину, штедни улози су се на крају 1937. године увећали за 120%, а *Штедионица* се по висини средстава прикупљених од грађана, у односу на остале јавно-правне штедионице, налазила на другом месту у земљи.²³

измирење његових личних дугова по текућем рачуну, који су износили 106.700 динара.

²² АВ, Ф 127. к 67, Извештај управног одбора ШДБ за 1934.

²³ *Vesnik*, god. V, br. 1–2, Zagreb 1938, стр. 3.

ШТЕДИОНИЦА	Стање улога на дан 30. XII 1937.
Штедионица Савске бановине – Загреб	114.816.331.-
Штедионица Дунавске бановине – Нови Сад	73.298.104.-
Штедионица Управе града Београда – Заложни завод Београд	53.433.534.-
Штедионица Приморске бановине – Сплит	10.416.190.-
Штедионица Вардарске бановине – Заложни завод Скопље	1.510.112.-

Као и на већину новчаних завода у земљи, и на *Штедионицу Дунавске бановине* неповољно је деловала *Уредба о ликвидацији земљорадничких дугова* (УЛЗД). Ипак, захваљујући повољним приликама на новчаном тржишту и селективној кредитној политици, све године у периоду 1935–1939. доносиле су добитак у пословању. *Штедионица* је била један од ретких новчаних завода у земљи чије је руководство самоиницијативно, после ступања на снагу УЛЗД-а, одлучило да настави са одобравањем кредита пољопривредницима. Додуше, *Уредба о ликвидацији земљорадничких дугова* је предвиђала да земљорадници могу добити зајам, али само уз интабулацију непокретности, и то искључиво путем *Привилеговане аграрне банке*. Преко *Штедионице Дунавске бановине* пољопривредник је могао добити кредит уз гаранцију једног жиранта, или ако му грунтовница никада није била под ретом.

Према распореду пласмана, *Штедионица* је закључно са 1937. годином имала средства код:

110 општина и самоуправних тела	8.126.785,28	8,33%
116 задруга и задружних савеза	21.099.000,64	21,61%
22 новчана завода	5.871.466,88	6,01%
4.125 приватних лица	38.472.091,18	39,40%
Привилеговане аграрне банке	8.953.672,67	9,16%
у некретнинама	6.267.312,76	6,41%
у готовини	8.873.235,83	9,08%

Извор: АВ, Ф 127. к 67, Извештај Управног одбора ШДБ за 1937.

Највеће проблеме у свом пословању *Штедионица* је имала са смедеревским Силосом, експлоатацијом минералне воде „Књаз Милош“ и Буковичком бањом. Искоришћеност капацитета Силоса никада није прелазила 40%, иако су приноси од жетве пшенице и бербе кукуруза у 1937. и 1938. години били рекордни.²⁴ Једини комитент Силоса остао је ПРИЗАД, што значи да је Силос само од њега примао житарице, а од државе остваривао провизију, коју му је она према свом нахођењу уплаћивала. Тако је, на пример, за 1937. годину Силос остварио „приход“ у износу од 121.420,50 динара, с тим што је *Штедионица* морала да на име његових трошкова отпише 170.745,56 динара. Непрофитабилне односе *Штедионица Дунавске бановине* имала је и са експлоатацијом минералне воде „Књаз Милош“. Застареле машине и неадекватна инсталација (процес је зависио од општинског водовода и приватне електричне централе) омогућавали су да дневна производња максимално достиже 3.500 литара. Техничко-технолошка обнова била је неопходна јер су исти капацитети извора у Рогашкој Слатини омогућавали производњу и до 30.000 литара дневно. Инвестиција *Штедионице* у експлоатацију мине-

²⁴ Исто, максимум искоришћености Силосових капацитета био је 1937. године када је ускладиштено 125 вагона житарица.

ралне воде у 1937. години износила је 1,56 милиона динара, али по налогу бана тај износ није смео ући у годишњи биланс. Поред наведених, проблем су представљала и дубиозна потраживања од тзв. „вечитих дужника“, који су се користили разним законским уредбама и махинацијама у циљу неизмирења својих обавеза. На крају 1937. године највећи дужници су били:

- Савез земљорадничких задруга из Новог Сада (11.338.200);²⁵
- Савез репарских задруга из Смедерева (2.356.000);
- Општина Бегеч (1.754.190);
- Општина Бајмок (579.400);
- Општина Пригревица (511.000);
- Општина Бајша (256.110);
- Општина Сонта (242.000);
- Општина Липе (172.000); и
- Општина Велика Иванча (166.800).

Биланс ШДБ 31. децембра 1937. године био је следећи:²⁶

²⁵ АВ, Ф 127. к 68, Извештај Управног одбора ШДБ за 1938. У Извештају Управног одбора ШДБ за 1938. годину наводи се да је Савез земљорадничких задруга из Новог Сада ликвидирао свој дуг према *Штедионици* тако што је платио 70% од вредности дуга, док је 30% дуга ШДБ отписала. Заузврат, *Штедионица* је од *Поштанске штедионице* добила кредит од 10 милиона динара уз 3% годишње камате – као надокнаду за учињене уступке Савезу, а пласирајући та средства по 10% ШДБ је у потпуности покрила губитке настале отписом дуга.

²⁶ *Vesnik*, god. V, br. 6–7, Zagreb 1938. стр. 13.

ШТЕДИОНИЦА ДУНАВСКЕ БАНОВИНЕ – НОВИ САД РАЧУН БИЛАНСА НА ДАН 31. ДЕЦЕМБРА 1937. ГОДИНЕ					
АКТИВА	Динара	п.	ПАСИВА	Динара	п.
Готовина	6,826.266	06	Основна главница	10,000.000	–
Вредносни папири	1,591.260	–	Резервни фонд	2,909.282	07
Менице	16,045.189	–	Пензиони фонд	1,692.815	06
Дужници	49,693.988	40	Улози на штедњу	35,663.342	66
Разни зајмови	4,498.613	89	Веровници	42,770.363	31
Некретнине	6,267.312	76	Реесконт	231.375	–
Инвентар	836.671	08	Разна пасива	2,812.115	42
Разна актива	9,548.222	37	Преносне ставке	290.818	10
Преносне ставке	2,254.041	68	Веровници по гаранцијама	100.000	–
Дужници по гаранцијама	100.000	–	Полагачи депозита: 82,111.178,72		
Депозит: 82,111.178,72			Добитак	1,193.452	62
	97,663.565	24		97,663.565	24

Управни одбор ШДБ на седници одржаној 8. фебруара 1938. године усвојио је биланс пословања за 1937. – и по први пут, а на основу члана 54 Правилника о раду, предложило да се остварени добитак расподели на следећи начин:²⁷

1. да се дотира пензионем фонду чиновника износ од 100.000 дин.;
2. да се остави на располагање Управном одбору износ од 93.452,62 ради исплате награде чиновницима за прековремени рад;

²⁷ АВ, Ф 127. к 68, Извештај са седнице Управног одбора ШДБ упућен бану Дунавске бановине од 9. II 1938.

3. да се депонује у резервни фонд износ од 857.966 дин., чиме би се према Правилима ШДБ постигло потребно стање фонда од 5% у односу на износ туђих средстава које је завод поседовао;
4. да се остатак од 142.034 дин. стави на располагање бану „као и ранијих година ... за опште корисне сврхе“.

После пуних пет година „верности“ банској управи и безусловне предаје чистог добитка на располагање бану, Управни одбор *Штедионице Дунавске бановине* по први пут није био спреман да целокупан износ остварене добити преда бану. Не налазећи се већ дуже време под заштитом државних органа и послујући попут осталих приватних новчаних завода, сасвим оправдано је управа *Штедионице* захтевала да она буде та која ће одлучивати како и на који начин би се расподелила остварена добит. Био је то очигледан пример да се коначно стаје на пут централизму у привреди и крајњој самовољи управних власти. Међутим, банска управа је на тај корак управе послала своју инспекцију са задатком да изврши ревизију пословања *Штедионице*, како у централу у Новом Саду тако и у филијалама у Смедереву, Сомбору, Петровграду, Крагујевцу и Аранђеловцу. Циљ контроле је био да утврди исправност приказаног биланса за 1937. годину и оправданост предлога управе *Штедионице* о расподели остварене добити.²⁸

Годишњи извештаји о раду, које је Управни одбор *Штедионице* до тада слао банској управи, били су приказивани кумулативно – на нивоу целине, односно нису садржали билансе по филијалама. Извршена контрола показала је неуједначену слику банкарског пословања и донела праву слику

²⁸ АВ, Ф 126. VIII-3219, Наређење Краљевске банске управе Дунавске бановине од 11. априла 1938. године о контроли ШДБ, коју је извршио виши трговински пристав Теодор Старчевић.

о стању у организационим деловима *Штедионице Дунавске бановине*.²⁹

1. Резултат рада Филијале у Смедереву представљао је губитак од 101.022,41 динара, а прегледом завршних рачуна установљен је потпуни неуспех у погледу прикупљања улога на штедњу, тј. константован је стални пад штедних улога.³⁰ С обзиром на непостојање слободних средстава – прикупљених од штедње, Филијала је користила средства централе у укупном износу од преко 14 милиона динара (више него све остале филијале заједно), а поред тога искористила је и ломбардни кредит од *Народне банке* у износу од два милиона динара. Филијала је неконтролисано одобравала кредите, тако да су само утужени предмети износили преко 8,7 милиона динара. Готово невероватно је звучало објашњење руководства Филијале „да је узрок постојећег стања то што се банка налази у истој згради са судом и пореском управом, те може бити да народ због те две институције заобилази и *Штедионицу*“.

2. Филијала у Сомбору била је једина која је пословала са добитком (607.622,83 динара) и са порастом штедних улога у 1937. години за преко три милиона динара, тако да је штедња износила 23.249.913,98 динара. Највећи дужници Филијале били су Апатинско-сонћанска водна задруга (2.231.040) и Панчевачка кредитна банка (680.442), које нису биле тужене, него су редовно отплаћивале свој дуг, а ради обезбеђења стављене су под хипотеку две банчине зграде у Панчеву и 483 јутра земље у Старој Моравици (укупна тржишна вредност тих некретнина била је 5,5 милиона динара).

²⁹ АВ, Ф 127. к 68, Извештај о контроли рада ШДБ од 28. априла 1938.

³⁰ *Исто*, Стање штедних улога 31. децембра 1936. износило је 1.426.311, а годину дана касније 1.333.652 динара.

3. Филијала у Петровграду пословала је са губитком, проузрокованим увећаним режијским трошковима, од 98.622 динара, али је у односу на почетак године забележила пораст улога на штедњу са 407.942,19 на 1.104.247,44 динара. Утужених потраживања та филијала није имала, иако се износ одобрених кредита у односу на претходну годину повећао са 687.000 на 3,27 милиона динара.

4. Филијала у Крагујевцу је такође пословала са губитком у износу од 135.052 динара, али и са приметним растом штедних улога са 255.495,65 на 343.333,80 динара. Рачун сумњивих и спорних потраживања износио је 55.221 динар, што је та филијала преузела од Филијале у Смедереву.

5. Рад пословне јединице у Аранђеловцу окончан је на крају 1937. године са губитком од 92.514,83 динара. Према мишљењу контроле, негативно пословање било је резултат рада Буковичке бање и у вансезони, на чему је инсистирала сама банска управа.

6. Централа *Штедионице Дунавске бановине* у Новом Саду завршила је годину са добитком од 1.013.041 динар. Кретање главних банкарских послова показивало је стални напредак, тако да су штедни улози повећани за 10% (са 8.818.707 на 9.632.195 динара), док је сума укупно одобрених кредита износила 31,4 милиона динара. Централа је у својој кредитној политици давала приоритет новчаним заводима који су имали менице код *Привилеговане аграрне банке*, а између осталог финансирала је и изградњу зграде Соколског друштва у Новом Саду и штампарије Дунавске бановине, као и зграде бановинске школе у Вајској. Утужена потраживања износила су 1,78 милиона динара и у већини случајева су

преузета од обласних штедионица у Смедереву и Сомбору, тако да својих дубиоза централа у Новом Саду није имала.³¹

Завршавајући извештај о контроли организационих делова *Штедионице Дунавске бановине*, комисија је констатовала да биланс за 1937. годину потпуно одговара стварном стању, те да се предложена расподела остварене добити од стране управе Штедионице може прихватити. Такође је скренута пажња банској управи на нужност повећања фондова, како резервног тако и за сумњива и спорна потраживања, као и изналагање могућности за профитабилнији рад Филијале у Смедереву.

Управни одбор *Штедионице Дунавске бановине* је на предлог бана Светислава Рајића требало да крајем 1938. године изради финансијску конструкцију за поновну колонизацију северне Бачке – у циљу спречавања економске пенетрације несловенског живља. Операција накнадне колонизације националног етникума у пограничне области сводила се на куповину земљишта, за шта је требало издвојити – путем дугорочних кредита, износ од 12 милиона динара. Штедионица сама није могла да обезбеди предвиђена средства, те се у ту сврху обраћала појединим министарствима и већим новчаним заводима у Београду. Међутим, читава ствар је пропала „јер су рачунске цифре и каматни обрачуни били увек важнији од ма каквог, па и најкрупнијег националног интереса“.³²

Пословање *Штедионице Дунавске бановине*, попут осталих новчаних завода у земљи, било је под утицајем развоја спољних и унутрашњих политичких догађаја. Општа економска и финансијска криза приморала је ту установу да

³¹ Исто, Куриозитет је свакако да се на листи тужених приватних лица за неизмиривање обавеза према ШДБ налазило и име бившег бана Дунавске бановине – сенатора Даке Поповића.

³² Никола Л. Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1918–1941*, Нови Сад 1968, стр. 270–272.

пређе на рестриктивно пословање, како у погледу давања кредита и могућности да улагачи слободно располажу својом уштеђевином (ограничења су довела до евидентног смањења штедње), тако и у рационализацији броја запослених. На рад *Штедионице* неповољно је утицала и неажурност *Привилеговане аграрне банке* (био јој је предат менични портфељ земљорадничких дугова у износу од 8,02 милиона динара), која ни за три године није обрачунала њена потраживања.³³ Осим наведеног, *Штедионица Дунавске бановине* је имала и једну велику дубиозу јер је морала да отпише 50% својих потраживања од Савеза водних задруга у износу од 757.760 динара.

Према годишњем билансу за 1939. годину, *Штедионица* је успела да оствари чист добитак од 1.001.791,84 динара. Њена средства била су пласирана код:

71 општине и самоуправних тела	15.200.860,98	12,42%
66 задруга и задружних савеза	8.137.855,37	6,64%
32 новчана завода	13.050.094,31	10,65%
4.491 приватног лица	46.257.178,66	37,75%
Привилеговане аграрне банке	8.020.163,63	6,55%
некретнине	9.120.862,92	7,44%
готовина	20.529.914,83	16,75%
хартје од вредности	2.206.110,00	1,80%

Извор: АВ, Ф 127. к 67, Извештај Управног одбора ШДБ за 1939.

Питање рентабилности рада организационих делова постајало је све актуелније, што се нарочито односило на филијале у Смедереву и Крагујевцу, као и на пословну јединицу у

³³ У међувремену су 3%-тни бонови (обвезнице), које би новчани заводи требало да добију за ликвидацију земљорадничких дугова, изгубили на вредности, јер су се на тржишту новца и берзама продавали за 78% од њихове номиналне вредности (*прим Б. К.*).

Аранђеловцу. Надзорни одбор је након детаљне контроле свих филијала и централе у Новом Саду, извршене крајем 1939. године, покренуо питање економске оправданости постојања поменутих делова *Штедионице Дунавске бановине*.

Прегледом рачуна филијале у Смедереву установљено је постојање неизмирених обавеза по одобреним кредитима у износу од 8,5 милиона динара, и то без постојања одговарајуће евиденције, тако да ни судски поступак за принудну наплату није могао да се спроведе.³⁴ У погледу Силоса констатовано је да се стање рачуна стално налази у пасиви, те да ни сопствене режијске трошкове није у стању да покрије „чак и у случају када би капацитети били искоришћени током читаве године“. Такође је примећено да корисници услуга склапају уговоре непосредно са управником Силоса, тако да се на тај начин заобилази *Штедионица*. Чланови Надзорног одбора су на крају изнели свој негативан став о раду филијале у Смедереву, предлажући да се она затвори, а Силос прода, како би се барем делимично надокнадио велики губитак настао у пословању тог организационог дела.

Слична ситуација била је и у филијали у Крагујевцу, као и у пословној јединици у Аранђеловцу. У крагујевачкој филијали се дуговања по одобреним кредитима такође нису измиривала, док су судови у случају утужења показивали ванредну неажурност – јер су, према мишљењу Надзорног одбора, већину дужника чинили државни намештеници у Војно-техничком заводу.³⁵ Заједничка карактеристика за организационе делове *Штедионице Дунавске бановине* преко

³⁴ АВ, Ф 127. к 67, Записник Надзорног одбора ШДБ о извршеној контроли филијале у Смедереву од 12. октобра 1939. (Стање у филијали чланови Надзорног одбора најречитије су објаснили реченицом: „У смедеревском крају се већ јавно говори – ако немаш пара, иди код Штедионице, тражи зајам и не мораш га никад вратити“.)

³⁵ *Исто*, Записник Надзорног одбора ШДБ о извршеној контроли филијале у Крагујевцу од 5. октобра 1939.

Саве и Дунава била је и потпуна неангажованост руководства да се колико-толико анимира штедња код грађанства. Поред експлоатације минералне воде „Књаз Милош“, за *Штедионицу* је у финансијском погледу све већи терет представљала и Буковичка бања, нарочито после одлуке банске управе да објекти буду отворени преко целе године, а услед непопуњености капацитета – губици су били знатни.³⁶

Остале филијале, у Сомбору, Петровграду, Белој Цркви и Руми, као и централа у Новом Саду, исказале су позитиван биланс и оправдале сврху свога постојања. Једино се, у годишњем извештају за 1939. годину, код филијале у Сомбору констатује смањење штедње јер се део штедних улога морао пребацити на *Штедионицу Бановине Хрватске* приликом њеног оснивања, услед прикључења извесних територија Дунавске бановине – Бановини Хрватској.

Записници Надзорног одбора о извршеној контроли организационих делова *Штедионице Дунавске бановине* били су прикључени уз извештај Управног одбора о раду завода за 1939. годину и предати бану Јовану Радивојевићу на сагласност. У извештају Управног одбора захтевано је од бана да се што хитније донесе уредба о *Штедионици Дунавске бановине* којом би јој се дале привилегије у смислу обавезног пословања банске управе преко „свог“ новчаног завода.³⁷

³⁶ Исто, Записник Надзорног одбора ШДБ о извршеној контроли одељења у Аранђеловцу од 16. новембра 1939.

³⁷ Музеј Војводине (МВ), ИО инв. бр. арх. 1300, заоставштина Роберта Пауловића – Документи о Штедионици Бановине Хрватске (ШБХ). Бан Иво Шубашић је путем Уредбе о ШБХ обавезао целокупну администрацију Бановине Хрватске да отворе рачуне код *Штедионице* и искључиво да преко ње врше послове платног промета. Сличан аранжман имала је са *Државном хипотекарном банком* и централна власт у Београду.

Исто тако, од бана се тражи да се прекине са дотадашњом праксом примања чиновничког кадра, који често за банкарство није имао потребне квалификације и искуство.³⁸

Тај извештај био је пропраћен и (тајним) меморандумом потписаним од стране два члана Надзорног одбора – Милана Матића и Васе Грубетића (остали чланови Надзорног одбора и целокупан Управни одбор нису знали за његово постојање), у ком се указује бану да се рад *Штедионице* за 1939. годину не завршава са исказаним добитком, него са губитком од 3,55 милиона динара. Основни разлог за то двојица чланова Надзорног одбора видела су у билансирању хартија од вредности по номиналној вредности а не по тржишној – која је била знатно мања, као и у незаконитом билансирању некретнина, где није процењена њихова реална вредност него књиговодствено пожељна – у циљу поравнања биланса.

Меморандум је дао повода бану да 6. марта 1940. сазове конференцију, на којој се, уз присуство свих чланова Управног и Надзорног одбора, расправљало о званичном извештају о раду *Штедионице* у току 1939. године. Поступак чланова Надзорног одбора М. Матића и В. Грубетића наишао је на једногласну осуду свих присутних. Бан је током дискусије осудио читав Надзорни одбор, сматрајући да они нису компетентни да дају оцену о ваљаности постојања филијала у Смедереву и Крагујевцу, јер су, према његовим речима, „оне пре свега основане из политичких разлога“, те да је питање даљег опстанка поменутих филијала – „проблем искључиво банске управе“. Он је такође нагласио да нико нема право да критикује начин постављања и број запослених чиновника у заводу, јер је персонална проблематика *Штедионице* у

³⁸ АВ, Ф 127. к 67, Извештај Управног одбора ШДБ за 1939. годину. (У извештају се констатује да су од укупног броја особља у централи у Новом Саду – 95, на интервенцију политичких личности постављена чак 52 чиновника.)

надлежности његовој и Управног одбора. Та, по много чему јединствена конференција, прекинута је након Грубетићеве изјаве да му је „тек сада јасно како је могао пензионисани официр – Живорад Богдановић, председник Управног одбора, да без икакве квалификације и искуства дође на чело *Штедионице*“.³⁹

Проблем, не само *Штедионице Дунавске бановине* него и осталих новчаних завода који су на било који начин били под утицајем државних власти, био је тај што су персоналне промене у политичком врху пратиле адекватне промене и у осталим областима друштвеног живота. Конкретно, у случају *Штедионице*, са променама бана и банске управе, мењали су се и чланови Управног и Надзорног одбора, мада је, према Правилима ШДБ, мандат члановима управе трајао три године.

Са доласком новог бана Дунавске бановине – Бранка Кијурине, јавили су се реални изгледи за економски опоравак *Штедионице*. На конференцији коју је бан 5. фебруара 1941. године сазвао са новоизабраним руководством *Штедионице* донете су одлуке да се укину нерентабилне филијале у Смедереву и Крагујевцу, као и одељење у Аранђеловцу, јер ће даљу експлоатацију Буковичке бање директно преузети банска управа.⁴⁰ Међутим, рат је прекинуо започету реорганизацију *Штедионице Дунавске бановине*, тако да се она са својим филијалама нашла у различитим окупационим зонама. Централа у Новом Саду наставила је са радом у саставу мађарске државе, филијала у Смедереву је постала централа за немачку окупациону зону, док је филијала у Руми припала Независној

³⁹ Исто, Записник са конференције одржане 6. марта 1940. у историјама КБУДБ, којој су присуствовали бан, начелник трговинског одељења, као и чланови Управног и Надзорног одбора ШДБ.

⁴⁰ Исто, Записник са конференције бана Дунавске бановине и Управног одбора ШДБ одржане 5. фебруара 1941.

Држави Хрватској. *Штедионица*, као јединствена целина није више могла функционисати услед, пре свега – различитих политичких услова. Она је дефинитивно престала са радом 24. јуна 1945. године, када је министар финансија у влади Демократске Федеративне Југославије – Сретен Жујовић, донео решење о њеној ликвидацији.⁴¹

Литература

Bićanić, Rudolf, *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*, Zagreb 1938.

Jugoslovenski dnevnik, 3. januar 1931.

Mirković, Mijo, *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918–1941*, Zagreb 1950.

Petranović, Branko; Zečević, Momčilo, *Jugoslovenski federalizam – ideje i stvarnost*, tematska zbirka dokumenata, tom 1, Beograd 1987.

Statistički pregled Kraljevine Jugoslavije, Beograd 1932.

Stojkov, Todor, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929–1935*, Beograd 1969.

Vesnik, Zagreb 1938.

Архив Војводине,

Фонд Краљевске банске управе Дунавске бановине;

Фонд Штедионице Дунавске бановине.

Архив Народне банке Србије, Извештај Управног одбора НБКЈ за 1934.

Гаћеша, Никола Л., *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1918–1941*, Нови Сад 1968.

Збирка закона, св. 135, издање Гојка Никетића, Београд 1931.

Музеј Војводине, заоставштина Роберта Пауловића.

⁴¹ АВ, Ф 127. к 1, Решење о ликвидацији ШДБ бр. VII-4158 од 24. јуна 1945.

Станић, Славко, Привредно и социјално стање Дунавске бановине, *Летопис Матице српске*, књ. 329, Нови Сад 1931.
Старчевић, Теодор, *Приватно банкарство у Дунавској бановини*, Нови Сад 1939.

SAVINGS DANUBE BANOVINA – DRIVER HEAD OF ECONOMIC DEVELOPMENT (1932–1941)

ABSTRACT: This paper analyzes the operations of the Savings Bank of the Danube Banovina in Novi Sad from its inception to liquidation. Written at a time of great social and economic changes, both at internal and external levels, faithfully reflect their image. The company's operations affected equally and political changes in the country, as well as events caused by a large global economic crisis. As its organizational network was represented in all major towns provinces, tried to be a driving force and the wearer overall economic development. For the success of its business, however, is of crucial importance was the human factor, because it is largely dependent on the people who led it. In this context, her work was marked by numerous abuses of power, but also principled and consistent work of people who have tried to remain outside the influence of the current policy. The necessary reforms in its operations halted by World War II.

KEYWORDS: *Banking, Voivodina, Serbia, Danube Banovina, Kingdom of Yugoslavia.*

Prikazi i prevodi

Reviews and Translations

Доц. др Михаел Антоловић
Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет у Сомбору

ЛИН ХАНТ¹ О УСПОНУ И ПАДУ ПАРАДИГМЕ АНАЛА

Lynn Hunt, "French History in the Last Twenty Years: *The Rise and Fall of the Annales Paradigm*", *Journal of the Contemporary History*, Vol. 21, No. 2, Twentieth Anniversary Issue (1986), 209–224.

Не постоји ниједан историјски часопис који је данас у свету утицајнији него што су *Анали: економије, друштва, цивилизације*. Можда је то једини часопис који је надалеко познат по краћем облику свога наслова, а његова интелектуална надмоћност унутар кругова француске историје чини га готово неизбежним полазиштем за разматрање расправа и развоја у француској историографији током последње две деценије. Иако приступ изучавању француске историје у Француској није истоветан са приступом у другим земљама, нарочито у Енглеској и Америци, *Анали* су постали стандардно место

¹ Лин Хант (р. 1945) је професорка модерне европске историје на престижном Калифорнијском универзитету у Лос Анђелесу (UCLA). Тежиште њеног научног рада представља историја Француске револуције, историја и теорија историографије, те историја рода и родних односа. Лин Хант је један од најугледнијих представника утицајног правца у савременој историографији под називом „нова културна историја“. Међу бројним радовима истичу се монографије *Политика, култура и класа у Француској револуцији* (1984), *Нова културна историја* (1989), *Породична романа Француске револуције* (1992), *Након културног преокрета* (1999), те *Писање историје у глобалној ери* (2014).

обавештавања о француској историји и за његове поборнике и за његове критичаре.

Данас је добро позната рана историја *Анала*. Основали су га 1929. Марк Блох и Лисјен Февр на универзитету у Стразбуру као *Анале за економску и друштвену историју*; часопис се средином 30-их година са својим оснивачима преселио у Париз, да би своје данашње име добио 1946. године. Блох и Февр су намеравали да створе један отворени форум за интердисциплинарно истраживање и да унапреде конкретан заједнички рад који не би био везан за „позитивизам“ традиционалне историјске науке у Француској. До средине 50-их, *Анали* и с њим повезани историчари су почетну котирајућу усмеру против естаблишмента преобразили у, на свој властити начин, алтернативну естаблирану институцију. Након рата часопис је био повезан са новооснованом Шестом секцијом за економске и друштвене науке унутар *Ecole Pratique des Hautes Etudes*. Под Февром и његовим наследником Фернаном Броделом (од 1956. до 1968), узде Шесте секције и *Анала* водила је једна, временом све снажнија рука. Шеста секција и *Анали* су се током 70-их преселили у нову *Maison des Sciences de l'Homme* која је подигнута средствима Министарства образовања и Фордове фондације, да би Шеста секција 1975. постала независна *Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales*.² Имајући у виду ту повезаност између часописа и институције, не изненађује што многи коментатори говоре о „школи *Анала*“. Чак и поред тога, данас је могуће питати се не чини ли часопис срж „школе“? Искрено говорећи, изгледа

² О историји „школе *Анала*“ постоји обимна литература. Видети, на пример: Traian Stoianovich, *French Historical Method: The Annales Paradigm* (Ithaca 1976); Guy Bourd , Herv  Martin, *Les Ecoles historiques* (Paris 1983); Jean Glenisson, “France”, у: Georg G. Iggers and Harold T. Parker, *International Handbook of Historical Studies: Contemporary Research and Theory* (Westport, Connecticut 1979), стр. 175–92.

непорекиво да је управо таква била намера његових првих уредника.

Углед „школе *Анала*“, због вођства у историјској методологији, досегао је далеко изван француских граница током 60-их и 70-их година. Њен запажен успон ка изузетности забележило је мноштво чланака и књига. Према Трајану Стојановићу, аутору књиге *Француски историјски метод* (у поднаслову – *Парадигма Анала*), „јасно је да ниједна друга група научника током 20. века у било којој земљи није учинила вреднији допринос историографији и историјском методу од „школе *Анала*“.³ Такво признање није било ограничено искључиво на следбенике „нове историје“. У своме уводу за *Међународни приручник за историјске студије* Георг Игерс је однос између Шесте секције и *Анала* описао речима: „Нигде другде на Западу, ипак, нова интердисциплинарна историја није поседовала снажну институционалну основу и утицај у струци ка што је то имала у Француској“.⁴ У истом приручнику, који садржи чланке о Италији, Јапану, Совјетском Савезу, Пољској, Румунији, Латинској Америци, Индији и Африци, постоји више предметних одредница за *Анале* него за било који други појам изузев за Маркса и марксизам. Чак и они припадници историјске професије у Француској који нису били повезани са „школом *Анала*“, или су према њој били критички оријентисани, морали су да признају њен престиж. Према томе, прегледи савремене француске историографије које су писали француски научници редовно започињу са разматрањем *Анала* и њихове надмоћности.⁵

³ Stoianovich, *op. cit.*, стр. 235.

⁴ Iggers and Parker, *International Handbook*, стр. 5–6. За далеко критичнију анализу успеха „школе *Анала*“ видети: Hervé Coutau-Bégarie, *Le Phenomene 'Nouvelle Histoire': Strategie et ideologie des nouveaux historiens* (Paris 1983), који наглашава продор школе у масовне медије и њен утицај унутар водећих издавачких кућа.

⁵ Видети: Bourd , Martin, *Les Ecoles historiques* и Gl nnison, *op. cit.*

У средишту великог дела популарности *Анала* током 60-их и 70-их година налазио се Фернан Бродел. Он је повезивао институционални и интелектуални утицај на изванредан начин. Његови ментори, савременици и следбеници и, у своје време, међународна, нарочито америчка заједница историчара, сви су плаћали данак ширини његових историјских амбиција. Февр је његову докторску тезу *Медитеран и медитерански свет* (објављену 1949) описао као „револуционарно нов начин посматрања историје ... историјску мутацију од прворазредне важности“.⁶ Друга генерација *Анала* названа је „добом Бродела“ и многи коментари о *Аналима* писани током 60-их и 70-их година усредсређивали су се лично на Бродела.⁷ На Њујоршком државном универзитету у Бингхемтону 1977. основан је „Центар Фернан Бродел“ за проучавање економија, историјских система и цивилизација. Центар издаје часопис *Преглед (Review)* који је делимично инспирисан Броделовим делом. Броделову супериорност у међународној заједници Семјуел Кинсер је описао следећим речима: „Да се Нобелова награда додељује историчарима, она би готово сигурно била додељена Фернану Броделу“.⁸

Броделове публикације пружале су прилику за такво мноштво коментара не само зато што су на свој начин биле импресивне већ и зато што су послужиле и као замена за „школу *Анала*“ у целини. Након што се Бродел пензионисао са своје командне позиције 70-их година, научници, нарочито

⁶ Наведено према: Glenisson, *op. cit.*, стр. 177.

⁷ Видети: *Journal of Modern History*, Vol. 44 (December 1972).

⁸ *Review* је 1978. објавио читаву свеску о *Аналима* и њиховом утицају на историјске студије широм света. Потоњих година, ипак, часопис је много очигледније повезан са анализом светског система свога оснивача Имануела Волерстина него са делом Бродела и *Анала*. За Кинсеров навод видети његов чланак: “Annaliste Paradigm? The Geohistorical Structuralism of Fernand Braudel”, *American Historical Review*, 86 (1981), стр. 63–105, посебно стр. 63.

амерички, почели су са покушајима да дефинишу „парадигму *Анала*“ за историјско истраживање. У својој књизи о тој теми Трајан Стојановић је тврдио да је „парадигма *Анала*“ у великој мери потиснула оно што је он означавао појмовима „егземпларне“ (*exemplar*) и „развојне“ (*developmental*) парадигме историјског објашњења. Насупрот тих ранијих облика историјске анализе, „школа *Анала*“ је наглашавала серијалне, функционалне и структуралне приступе разумевању друштва као целовитог узајамно повезаног организма. „Парадигма *Анала* представља истраживање начина на који један друштвени систем или цео колективитет делује у категоријама својих вишеструких временских, просторних, људских, друштвених, економских, културних и менталних димензија“.⁹ Може бити да то није нарочито префињена формулација али она даје одређену представу о томе због чега „школа *Анала*“ треба да се разматра као империјална по своме циљу и намерама.

Броделов посебан допринос парадигми *Анала* означен је као „геоисторијски структурализам“, приступ којим је Роже Шартје означио хуману географију Видала де ла Блаша – „геоисторију прошлих друштава која уздиже земљу, воду и климу до највишег ранга“.¹⁰ Броделов утицај се најчешће повезује са његовом концепцијом о три врсте историјског времена: *structure* (дуго трајање) у основи, затим *conjoncture* (средње дуги временски одсеци од 10, 20 или чак 50 година) и коначно, *événement* (догађај или кратко трајање). *Медитеран* је био подељен у три дела – географски, друштвени и индивидуални који су на општем нивоу били у сагласности са таквом временском поделом.

Бродел је највећу оригиналност испољио у истраживању односа који су обликовали структуре дугог трајања – *longue*

⁹ Stoianovich, *op. cit.*, стр. 236.

¹⁰ Kinser, *op. cit.*; Шартјеови наводи у: Glénisson, *op. cit.*, стр. 177.

durée. Обрнуто, његово дело је најдоследније критиковано због свог програматског потцењивања „догађаја“. Простор, време и човек биле су три владајуће апстракције у Броделовој концепцији историје, али се испоставило да је човек мало шта друго од средства помоћу кога се одвија дуготрајни понављајући однос између простора и времена: „Иза читаве људске историје налази се тај глумац, глумац који се брзо преображава, који је увек вешт, који увек стреми напред и чије су интервенције често пресудне. Како ћемо да га зовемо? Простор? Реч говори сувише мало. Земља? Двосмислен назив. Кажимо – географска средина“.¹¹ Последица таквог приступа јесте да су за Бродела „догађаји прах“ а прах је нарочито дебео у областима политике и интелектуалног живота, два темељна стуба „традиционалне историје“.

Упркос огромног престижа *Медитерана*, Броделов пример унутар заједнице француских историчара није изнедрио много дела за комерцијалну размену на међународном нивоу. Француски историчари, припадници треће генерације *Анала*, радије су се у великој мери усредсређивали на Француску, и то обично на један њен део. Најпознатије од тих великих докторских теза биле су *Сељаци Лангедока* (*Les Paysans de Languedoc*, 1966) Еманиела Ле Роа Ладирија и *Бувежани* (*Beauvais et le Beauvaisis*, 1960) Пјера Губера. Броделов утицај не огледа се толико у избору географског подручја колико у методолошким императивима. Његов хијерархијски модел анализе (структура, процес, догађај) лепо је био усклађен са троделним поднасловом часописа – *економије, друштва, цивилизације* дефинишући широким појмовима програм историчара окупљених око *Анала*.

¹¹ Наведено према: Kinser, *op. cit.*, стр. 67–68. У том одељку умногоне сам се ослањала на Консерову проницљиву анализу која је веома занимљива посебно због пажње коју је посветио реторичким стратегијама у Броделовом писању.

Клима, биологија и демографија били су сједињени са економским трендовима дугог трајања као најосновнијим детерминантама друштва. Друштвени односи који су очигледније били предмет флукуација у процесима били су разматрани као други по реду ниво историјске реалности, док је цивилизација, или оно што се 60-их и 70-их година називало менталитетом, сагледавана као трећи, следећи, и у највећој мери зависан ниво историјског искуства. Модел или парадигма је изазивала дивљење својом једноставношћу: дуго трајање било је повезано са „непокретном историјом“ биолошких и географских детерминанти, средње трајање са економским и друштвеним флукуацијама становништва дефинисаног у категоријама регије или нације, а кратко трајање са политичким и културним изражавањима посебних група или појединаца.

Троструки модел који је повезивао време са историјским детерминантама био је широко прихваћен у француској историјској професији. На пример, у прегледу савремених истраживачких кретања, који је 1966. објавио Пјер Ренувен, распоред излагања је био готово предвидљив: иза економске историје на првом месту следила је друштвена историја а потом социјално-психолошка историја (која је подразумевала интелектуалну и политичку историју и историју религије). Сам Ренувен се жалио да се улога појединаца често сматра „незнатном“ и био је узнемирен сазнањем да се „догађаји исто тако омаловажавају“. Ипак, упркос његове критичности према склоностима младих историчара ка „једностраним интерпретацијама“, он није озбиљно довео у питање владајући трипартитни модел историјског објашњења.¹²

¹² Pierre Renouvin, "Research in Modern and Contemporary History: Present Trends in France", *Journal of Modern History*, Vol. 38 (1966), стр. 1–12.

Историјски часопис (Revue historique), старији и традиционалнији супарник *Анала*, сам је признао растућу надмоћност економске и друштвене историје. Између 1876. (када је основан) и 1972. размера биографских чланака смањила се за приближно 90% док су чланци о политичкој историји опали за више од 35%. Следствено томе, број чланака посвећених економској историји се учетворостручио, а оних о друштвеној историји се скоро удвостручио. Политичка историја остала је највећа појединачна категоријам али су економска и друштвена историја до 1972. ступиле на место биографија и историје религије као следеће по заступљености.¹³

Изгледа да су се чак и научници који су се бавили проучавањем *менталитета* помирили са превлашћу економске и друштвене историје. У чланку о примени квантитативних метода на „трећи ниво“ (сигурно ефективан наслов), Пјер Шони је објаснио: „Она се своди на што је могуће свеобухватније прилагођавање које су прво усавршили економски историчари а затим социјални историчари“.¹⁴ Историчари културе морали су једино да се угледају на своје претходнике на пољу економске и друштвене историје да би успели. Као што је Роже Шартје запазио у недавном прегледу интелектуалне историје у Француској: „Та готово тиранска надмоћ друштвене димензије ... најјаснији је знак зависности културне од друштвене историје, која обележава послератну француску историографију“.¹⁵

¹³ Статистика је преузета из: Alain Corbin, “La Revue historique: Analyse du contenu d’une publication rivale des Annales”, у: Charles-Olivier Carbonell and Georges Livet (eds.), *Au Berceau des Annales: Le milieu strasbourgeois. L’histoire en France au debut du XXe siecle* (Toulouse 1983), стр. 136.

¹⁴ Наведено према: Roger Chartier, “Intellectual History or Sociocultural History? The French Trajectories”, у: Dominick La Capra and Steven L. Kaplan (eds.), *Modern European Intellectual History: Reappraisals and New Perspectives* (Ithaca, N. Y. 1982), стр. 25.

¹⁵ *Ibid.*, стр. 26.

Иако звучи иронично, парадигма *Анала* је почела да се дезинтегрише у самом тренутку свога тријумфа. Након што се Бродел пензионисао напустивши катедру на Колеж д'Франсу, председништво над Шестом секцијом и управљање часописом, „школа *Анала*“ је пролазила кроз континуирани процес фрагментације, па чак и личних сумњи у себе. Распршеност интересовања унутар „школе *Анала*“ не може се у потпуности, а можда се уопште и не може, приписати одласку самог Бродела. Ако је наступило опадање парадигме *Анала* (а мислим да је она у току), онда се „кривица“ мора тражити делимично у успеху парадигме. Ниједан други приступ не може претендовати на толики успех у оспоравању марксизма као главне инспирације у историјском истраживању у многим деловима света. Ипак, пошто се парадигма *Анала* проширила, она је била подложна растућој критици, не само од историчара изван Француске и припадника других усмерења, већ и унутар саме школе.

Има много разлога за фрагментацију „школе *Анала*“ али се један истиче као посебно значајан. Од самог почетка *Анали* су били карактеристични по снажном нагласку на методологији, што је за последицу имало трајно присутну слабост њиховог тежишта. Као метод, парадигма *Анала* вероватно се може применити на било који простор и било коју епоху и она је примењивана на задивљујуће мноштво места и времена. Мање од трећине чланака објављених у *Аналима* између 1965. и 1984. односило се на историју Француске.¹⁶ Ипак, стављање тежишта на оно што је Франсоа Симјан 1901. назвао „чврстим, добро дефинисаним односима“ није било без ризика.¹⁷ Прикупљање серијских података о ценама,

¹⁶ Захвална сам Шерил Кроен на помоћи у прикупљању података о врстама публикација објављиваних у *Аналима* и другим часописима.

¹⁷ Симјанов навод налази се у: Jacques Revel, “The Annales: Continuities and Dis-continuities”, *Review*, Vol. 1 (1978), стр. 12. Симјанов чланак

браковима или производњи књига изгледало је понекад као да представља само себи сврху. У одсуству дефинисаног тежишта истраживања постојао је ризик да метод постане фетиш. Новији, технолошки напреднији облик позитивизма ступио је на место старог.

Нагласак на методу одсликавао је општију реакцију против марксизма. Као што је објаснио Франсоа Фире, бивши претседник *Ecole des Hautes Etudes*, „Анали су понудили готово неограничен опсег тема и метода – од небеса послата оаза на стази удаљеној од стаљинистичко-марксистичког историзма чију смо снагу за мистификацијом тек недавно успели да препознамо“.¹⁸ Иако је „школа *Анала*“ делила са марксизмом инсистирање на првенству економског и друштвеног над политичким и културним, сама парадигма *Анала* није укључивала анализу промена, сукоба и прекида која би се могла супротставити марксистичкој визији историјског процеса (многи унутар школе и изван ње сматрали би то само по себи врлином). То је имало за последицу да се парадигма *Анала* показала много мање прикладном у проучавању главних прекретних раздобља као што су револуције. Парадигма је много више привлачила научнике који су изучавали период пре 1789, а постојала је изразита тенденција наглашавања дуготрајних континуитета (структура) преко флукуација средњег трајања (конјунктура) и тобожњих краткотрајних догађаја. Иако је сразмера чланака објављених у *Аналима* о француској историји након 1815. расла (од 26% између 1965. и 1974. на 35% током последње деценије), још увек је далеко

“Méthode historique et science sociale” из часописа *Revue de synthese historique*, 6 (1903) поново је објављен у *Annales: E. S. C.*, 15 (1960), стр. 83–119, као један од најзначајнијих текстова историчара из „школе *Анала*“. Ни Симјан ни Ревел нису увиђали било какву везу између истраживања чврстих, добро дефинисаних односа и позитивизма.

¹⁸ Francois Furet, “Beyond the Annales”, *Journal of Modern History*, Vol. 55 (1983), стр. 389–410, 391.

значајнији удео чланака посвећених Француској пре 1815. године (65% између 1975. и 1984).¹⁹

Истакнути чланови „школе *Анала*“ и сами су препознали постојање проблема. Жак Ревел је уочио „да се идентификовање постојаног система налази у сржи подухвата. Чак се упадљиво примећује да се историја „школе *Анала*“ ни на који начин није бавила теоријом друштвене промене или смењивањем једног историјског модела његовим наследником (*sic*)“. Као резултат, *Анали* данас стављају нагласак на „експериментисање и испитивање“, вероватно без икаквих јасних идеја на шта би експерименти и питања могли да укажу.²⁰ Фире је приметио да *Анали* данас спроводе „само хегемонију утицаја и репутације“, они нису школа мишљења, а чак не представљају више ни заједнички дух.“²¹

Ревел је фрагментацију *Анала* приписивао општој дезинтеграцији веровања у свеобухватну интердисциплинарност. „Поље истраживања у друштвеним наукама се распарчава. Човек, средишња фигура претходног начина анализе, престао је да буде основна референтна тачка и постао је прелазни објекат и застарео, посебан облик научног дискурса.“ На месту хипотезе о глобалном јединству појавио се нагласак на парцијалним, локалним јединицама и „конкретном научном делу“ чији је дух Ревел бранио као суштински антипозитивистички (зато што он није био мотивисан оптимизмом у погледу постигнућа коначног јединства производа).²²

Тежња „школе *Анала*“ за историјом менталитета пружила је додатни подстицај општој дезинтеграцији веровања у кохерентну уједињену интердисциплинарност. Примена метода *Анала* на „трећи ниво“ самих менталних догађаја коначно

¹⁹ Видети напомену 15.

²⁰ Revel, *op. cit.*, стр. 16.

²¹ Furet, *op. cit.*, стр. 391.

²² Revel, *op. cit.*, стр. 17.

је почела да подрива броделовску троструку методу анализе. О померању интересовања ка менталитетима пружа пример каријера Еманиела Ле Роа Ладирија чији су први чланци били усредсређени на историју и климу и који је у *Територији историчара* (енглески превод из 1979) устврдио да историја која није подложна квантификовању не може полагати право да буде научна. Ипак, током друге половине своје каријере Ле Роа Ладири се све више окретао ка историји менталитета. Дела попут *Монтажу* (енглески превод 1978) и *Карневал у Ромањи* (енглески превод из 1979) готово у целости се одnose на значајне краткотрајне догађаје који су могли бити изабрани како би се открили основни менталитети и, у оштром контрасту са његовим ранијим делом, те су књиге у великој мери приповедачке у начину презентације.²³

Садржај чланака у *Аналима* током 60-их и 70-их година одражавао је интересовање за „трећи ниво“ (видети табелу 1). Иако су демографска и друштвена историја биле много истакнутије у *Аналима* него у *Историјском часопису* (где су оне појединачно чиниле 2,15% чланака), интелектуална и културна историја су биле зачуђујуће добро позициониране и у *Аналима* (док оне нису биле заступљене у више од 25% чланака у *Историјском часопису*).²⁴ Нису сви били ентузијастички у односу на растуће интересовање за менталитете. Извештај Националног центра за научно истраживање (*Сеп-*

²³ Упркос својим некритичким размишљањима о приповедачком начину, многа корисна разматрања о „школи *Анала*“ током 70-их година могу се пронаћи у делу Лоренса Стоуна. Видети: Lawrence Stone, “The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History”, *Past and Present*, Vol. 85 (1979), стр. 3–24. О ставовима Блоха и Февра у односу на историју менталитета видети: Andre Burguiere, “The Fate of the History of Mentalities in the Annales”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 24 (1982), стр. 424–37.

²⁴ Подаци за *Revue historique* односе се на период 1951–72. Corbin, *op. cit.*, стр. 136.

tre National de Recherche Scientifique) је 1969. окарактерисао ту област као „поље са замкама и опасношћу од сувише брзе реализације“.²⁵ У скорије време Фире је отишао чак даље у критици: „Сувише често, то је само француска замена за марксизам и психоанализу“. Експлозију интересовања за менталитете Фире приписује носталгији за укореењеним традиционалним друштвом: „Није случајност да је та врста историје уживала највећу популарност током протекле деценије или две у француском друштву, економским растом снажно одвојеном од своје прошлости, хранећи се надоместком у виду света носталгије.“²⁶

Фиреов критицизам према савременим кретањима у истраживању менталитета могао би се проширити уопште и на „школу *Анала*“ (који није изненађујући датим генералним заокретом школе ка истраживању „трећег нивоа“):

Та историја, захваљујући неодређености речи која јој даје значење ако не и садржај, представља готово безграничан опсег методолошких могућности ... у случајним обрасцима својих различитих примена ... замагљује класичну разлику запажену у истраживању појединца и друштва ... и не нуди никакву истинску додатну објашњавајућу снагу. Ипак, она представља француску историографију са опасношћу самозадовољства у вакууму, пошто реч које се држи као симбол – менталитети – нема еквивалента у другим језицима.²⁷

Према Фиреовом виђењу, управо је недостатак дефиниције широког поља *менталитета* по себи опасан јер он гаји „бескрајну тежњу ка новим истраживачким темама“ које за основу имају једино нетачну интуицију или ефемерну моду. Пошто та истраживања нису утемељена у јединственој

²⁵ Glénisson, *op. cit.*, стр. 182.

²⁶ Furet, *op. cit.*, стр. 404–5.

²⁷ *Ibid.*, стр. 405.

друштвеној теорији она дају „бескрајно спорне резултате“.²⁸ На сличан начин је и Роберт Дарнтон изрекао оптужбу да „упркос бујици пролегомена и расправа о методу, Французи нису развили кохерентну концепцију менталитета као подручја истраживања“.²⁹

Табела 1.

Садржај чланака по областима објављених у Аналима (1965–1984) – у процентима

	Економска историја	Друштвена историја	Историја становништва	Политичка историја	Интелектуална и културна историја
1965–74.	18	22	13	14	34
1975–84.	19	24	13	11	35

* Проценти су заокружени док су у мноштву случајева чланци унесени у више категорија. Наведени постоци могу се посматрати само апроксимативно будући да је веома тешко извршити категоризацију многих чланака који се појављују у *Аналима*.

Историчари који су истраживали менталитете били су и сами забринути у погледу методолошких и теоријских основа својих настојања. Више није довољно задовољити се истраживањима на „трећем нивоу“ парадигме *Анала*. Током 60-их година менталитети су поимани суштински другачије него циљеви традиционалне интелектуалне историје. Пре него да истражују свесне конструкције индивидуалног ума, историчари менталитета су стремили ка „заједничком менталитету који регулише, а да они нису тога свесни,

²⁸ *Ibid.*

²⁹ Robert Darnton, “Intellectual and Cultural History”, у: Michael Kammen (ed.), *The Past Before Us: Contemporary Historical Writing in the United States* (Ithaca 1980), стр. 346.

представе и судове друштвених субјеката“.³⁰ Међутим, да ли је серијална анализа завештања, иконографских тема или производње књига најбољи метод за приступање том заједничком менталитету? Метод квантификације претпоставља да колективне идеје могу бити уочене у „изразима који се најчешће понављају и који су најмање личне природе“, те да се оне могу „редуковати на ограничени број формула које само треба истражити у категоријама њихове различите фреквенције у разним групама популације“.³¹ Како се дела „великих“ мислилаца могу укључити у такву шему и, што је још важније, на који начин може такав приступ утврдити разлоге за замену једног система представа другим? Проблем са којим се парадигма *Анала* суочила у целини изгледала је нарочито акутно онима који истражују колективне менталне представе.

Француски историчари менталитета више нису убеђени да се идеолошки системи или колективне представе могу једноставно узимати као одраз материјалне (тј. друштвене) реалности. Испоставља се да „трећи ниво“ уопште и није ниво већ примарна детерминанта историјске стварности. Као што је Шартје закључио: „Према томе, установљен однос није однос зависности менталних структура од њихових материјалних детерминанти. Представе друштвеног света саме су конституент друштвене реалности“.³² Одатле, коначно, историја менталитета доводи у питање целокупну парадигму *Анала*. Економски и друштвени односи не претходе нити детерминишу културне односе – они су сами области културног деловања и културне производње.

³⁰ Chartier, *op. cit.*, стр. 23.

³¹ *Ibid.*, стр. 30.

³² *Ibid.*, стр. 41. Нарочито оштра анализа појединих епистемолошких проблема везаних за истраживање француске народне културе може се наћи у: Stuart Clark, “French Historians and Early Modern Popular Culture”, *Past and Present*, Vol. 100 (1983), стр. 62–99.

Док су историчари „школе *Анала*“ почели и сами да пропитују интелектуални загрљај своје владајуће парадигме, мноштво најважнијих радова о менталитетима дали су историчари изван школе, попут Филипа Аријеса и Мишела Фукоа. Током 70-их година било је изнова откривено много старије дело Немца Норберта Елијаса – *Процес цивилизације* (немачко издање 1939, француски превод 1973, енглески превод 1978), које је такође имало снажан утицај на анализе и њихова истраживања менталитета. Аријес, Елијас и Фуко делили су са Лисјеном Февром интересовање за дуготрајне трендове промена у психичкој структури али, за разлику од изворног утемељитеља *Анала*, остала тројица су отишла даље од истраживања одређене епохе (Февр се задржавао на 16. веку) како би објаснили општије теорије колективних менталитета.³³

И Елијас и Аријес и Фуко су понудили своје виђење онога што је Елијас назвао процесом цивилизације.³⁴ Елијас је пронашао промене у „прагу стида“ у европској историји приписавши их друштвеној снази елита које дефинишу вредности. Историјски развој идеје о животном циклусу припремио је пут за идеју прогреса путем цивилизације. Фуко је дефинисао суштину процеса цивилизације као процес растуће дисциплине али у много чему његова обухватна шема личи на Елијасову: спонтано понашање било је прихватљиво у средњем веку. Током раног новог века, у име мо-

³³ У овом и наредном пасусу у великој мери се ослањам на корисну критику Патрика Хатона: Patrick H. Hutton, "The History of Mentalities: The New Map of Cultural History", *History and Theory*, Vol. 20 (1981), стр. 237–59.

³⁴ Репрезентативна дела та три мислиоца су: Norbert Elias, *The Civilizing Process*, trans. Edmund Jephcott (New York 1978); Philippe Aries, *Centuries of Childhood*, trans. Robert Baldick (New York 1962); Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, trans. Alan Sheridan (New York 1979).

рала били су наметнути повећани софистицирани системи спољашњег ограничавања, док је у савременом добу дошло до поунутарњења тих вањских ограда. За разлику од Елијаса, Фуко ипак није приписивао те промене дубинским трансформацијама друштвене структуре и расподеле моћи које дефинишу вредности. Иако је Фуко имплицитно предвидео скуп нивоа у процесу цивилизације, он је понављао и инсистирао на дисконтинуитетима у историји. Он је, уместо да преиспита дискурсе дисциплине због њихових основних узрока, радије наглашавао важност разумевања „на који се начин историјски производе последице појма истинитости унутар дискурса који по себи није ни лажан нити истинит“.³⁵

Велики део тренутног рада на колективним менталитетима у француској историји посвећен је објашњавању или супротстављању главним схемама те тројице аутора, од којих ниједан није био историчар у уобичајеном смислу речи. Фукоово дело представља нарочито претећи изазов онима који желе да истражују менталитете будући да његови списи о процесу цивилизације укључују повратне и корозивне нападе на преовлађујуће методе историчара. Фуко има неколико подражавалаца унутар заједнице историчара у Француској, али је он, очигледно, поставио неизбежна питања. Он је најенергичније показао да не постоје „природни“ интелектуални објекти. Као што је Шартје објаснио, „лудило, медицина и држава нису категорије које се могу концептуализовати универзалним терминима чији садржај свака епоха чини посебним“.³⁶ Сам човек је, према Фукоу, скорашњи изум, а чак је и сексуалност произведена у 18. столећу као „дискурзивни објекат“. Оно што је временски ограничено у дискурзивном деловању не може обезбедити

³⁵ Mark Poster, "Foucault and History", *Social Research*, Vol. 49 (1982), стр. 116-42, 128.

³⁶ Chartier, *op. cit.*, стр. 43.

трајне основе за историјски метод. Према томе, хуманистичке науке (како се друштвене науке означавају у Француској) не могу да почивају на потрази за тоталном историјом човека будући да оне саме морају бити историјски деконструисане као производ „микротехнологија моћи“.³⁷

Поједини коментатори пошли би толико далеко да Фуков приступ назову „антиметодом“.³⁸ Фуко га је назвао „археологијом“ (*The Archaeology of Knowledge*, енглески превод 1972), а у скорије време „генеалогичом“.³⁹ Ниједан од тих појмова није био схваћен у конвенционалном смислу као потрага за пореклом. Фуко је експлицитно одбијао већину савремених историјских метода. Он је систематично избегавао било какав облик каузалних анализа (мада би неко могао да устврди да је он то имплицитно учинио) и порицао валидност било какве просте конгруенције или аналогije између дискурзивних облика и њиховог друштвено-политичког контекста. Генеалогича је метод који пориче уобичајене облике обучавања, односно – она не чини неопходном везу у односу на извандискурзивне концепције стварности. Дискурс није идеологија због тога што се он не може објаснити у односу на нешто изван њега. Генеалогича је „дискурс о дискурсима“ чији је циљ да анализира како једна констелација знања и моћи замењује другу. Упркос пажњи према процесу цивилизације, Фуко је стално инсистирао

³⁷ Литература о Фукоу расте великом брзином. За историчаре су најкориснији: Jan Goldstein, "Foucault among the Sociologists: The 'Disciplines' and the History of the Professions", *History and Theory*, Vol. 23 (1984), стр. 170–92; Larry Shiner, "Reading Foucault: Anti-Method and the Genealogy of Power-Knowledge", *History and Theory*, Vol. 21 (1982), стр. 382–97. Видети и обимну књигу: Hubert L. Dreyfus and Paul Rabinow, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics* (Chicago 1982).

³⁸ Видети: Shiner, *op. cit.*

³⁹ Видети: Michel Foucault, "Nietzsche, Genealogy and History", у: *Language, Counter-Memory, Practice* (Ithaca 1977), стр. 139–64.

више на дисконтинуитетима него на континуитетима и, што је још контроверзније, упорно тврдио да није постојао субјект (покретачка сила) у тој историји дисконтинуитета. Насупрот томе, генеалологија је показала како је дискурс произвео субјект. Оно што називамо аутором или појединцем био је производ одређених, временски ограничених дискурзивних облика (слично лудилу, медицини, кажњавању и сексуалности, темама његових главних дела).

Постоји одређена површна сличност између Фукоовог становишта и становишта класичних историчара „школе *Анала*“. Фукоова генеалологија не узима догађаје као конвенционално дате (на пример, велике мислиоце и значајне текстове за историју идеја) већ радије конституише своје сопствене догађаје.⁴⁰ Фуко је тражио анонимна правила која управљају дискурзивном праксом. Бродел је трагао за дубинским структурама у биологији, демографији, клими и економији које су обликовале историју Медитерана. И историчари менталитета тражили су подједнако безимена правила која дају обавештења о колективним менталним представама. Сви они су учествовали у уклањању „субјекта“ из историје (и не само великих појединаца већ и колективних акција уопште). Фуко је, међутим, довео ту намеру до њених логичких последица. Његове тврдње не почивају на неопозитивистичком становишту које претпоставља да све друштвене науке могу да се сједине у истраживању човекове природе. Он се радије посветио подривању вере у континуитет, у концепте као што су човекова природа и методи друштвених наука. Фуко је радикално историзовао сва таква уверења и, инсистирајући на дисконтинуитету дискурзивних облика, изгледа да је сматрао узалудним било какво истраживање историјских процеса који су увек очигледно запрљани великом омаловажавајућом потрагом за пореклом. Стога генеалологија није била други

⁴⁰ Shiner, *op. cit.*, стр. 388.

структуралистички метод (Фуко је структурализам, заједно са марксизмом и психоанализом, одбацивао као „тотализирајуће дискурсе“). Генеалологија или, боље, генеалологије су антинауке посвећене одбрани „захтева за пажњом према локалним, дисконтинуираним, дисквалификованим, нелегитимним знањима“.⁴¹ Због тога није велико чудо што је већина историчара држала да је Фуко користан само у малим количинама. Он је поставио фасцинантне епистемолошке изазове, али су они у великој мери били игнорисани у корист разматрања његових појединачних увида у историјско функционисање посебних институција и типова друштва.

Разматрајући Фукоово дело, ипак би било погрешно сматрати да се француска историографија зауставила у његовим траговима, хипнотисана епистемолошким проблемима које је он тако упечатљиво изложио. Заиста, неке од најживљих дебата и контроверзи у француској историографији током последње две деценије односиле су се на оне епохе и проблеме које су класична парадигма *Анала*, али и радови историчара менталитета, укључујући и Фукоа, оставили релативно недодирнутима. Историја савремене Француске, а посебно историја револуција и друштвених покрета, наставила је да привлачи историчаре у Француској, као и у Енглеској и Америци.

Француска историја, заправо, има растућу публику. Размера чланака посвећених Француској у *Часопису за модерну историју* (*The Journal of Modern History*) порастао је са 22% између 1965. и 1974. на 27% између 1975. и 1984. године. У Америци, методи и перспективе *Анала* нису у потпуности освојили француску историју премда је утицај евидентан. У часопису *Француске историјске студије* (*French Historical Studies*), на пример, политичка историја и даље представља важну категорију (55% чланака између 1965. и 1974. и 41%

⁴¹ *Ibid.*, стр. 396.

између 1975. и 1984. године), док демографска историја није никада постигла напредак (мање од 1% чланака објављених током наведене две деценије). Ипак, успон економске и друштвене историје је очигледан (од 24% чланака објављених између 1965. и 1974. до 46% колико је објављено између 1975. и 1984. године) мада историја идеја и културна историја остају у мањини (19% чланака објављених између 1965. и 1974, 13% током наредне деценије). У целини, друштвена историја је у Америци на првом месту, али методолошки проблеми постављени истраживањем менталитета и даље чине снажан утисак.⁴²

Овде смо веома мало говорили о марксизму у историјском истраживању у Француској. Марксистичке интерпретације и даље имају снажан утицај на историјске расправе у Француској, нарочито, мада не и искључиво, у области модерне историје. Расправе о Француској револуцији дуго су биле главна тема међу заједницом француских историчара, али су од 70-их година полемике у великој мери утихнуле. Каријера Франсоа Фиреа је посебно значајна у том погледу. Од објављивања његове историје револуције (заједно са Денијем Ришеом) 1965/66. он се налазио у средишту узбурканих контроверзи о марксистичким интерпретацијама. Његов фронтални напад 1971. на такозвани „револуционарни катехизам“ још увек је стандардно штиво за студенте основних студија.⁴³ Међутим, у годинама које су уследиле након објављивања његових есеја о Револуцији (1978), Фире је постао све више заинтересован

⁴² Роберт Дарнтон нуди неколико занимљивих података о општем закрету ка друштвеној историји у раду “Intellectual and Cultural History”. Он указује на то да је друштвена историја од 1978. надмашила политичку историју као најважнија област истраживања у докторским дисертацијама у САД.

⁴³ Поново објављено у: *Interpreting the French Revolution*, trans. Elborg Forster (Cambridge 1981).

за методолошке проблеме.⁴⁴ Иако је марксистичка интерпретација Француске револуције наставила да изазива коментаре научника, атмосфера научне размене је изразито мање огорчена него што је то било 10 или 15 година раније.

Јењавање огорчења не значи да је марксистичка интерпретација *passé* у француској историографији. Утицај марксистичких гледишта је још увек веома снажан у многим студијама, на пример о 1848. у Француској.⁴⁵ Чак је и рад који наглашава важност културе у модерној Француској показао знакове марксистичке шеме која вероватно није изненађујућа с обзиром на важност која је дата тренутном дијалогу унутар марксизма о улози „суперструктура“. Много дискусија везаних за истраживање Вилијама Суела о *Језику рада од Старог режима до 1848*, на пример, комбинује антрополошка и марксистичка гледишта у покушају да о француској радничкој класи обезбеди штиво као што је дело Е. А. Томпсона.⁴⁶ Рад Чарлса Тилија о колективној акцији у модерној Француској доследно наглашава два чиниоца од пресудне важности: образовање националне државе и развој капитализма. Током година, Тили се удаљио од урбанизације као примарног фактора у објашњењу широке скале промена у француском друштвеном и политичком животу, у корист

⁴⁴ Његов есеј о „школи *Анала*“ поново је објављен у *In the Workshop of History*, trans. Jonathan Mandelbaum (Chicago 1983).

⁴⁵ Неколико тих студија приказао је Јудин Вебер. Видети: Eugen Weber, “The Second Republic, Politics, and the Peasant”, *French Historical Studies*, Vol. 11 (1980), стр. 521–50.

⁴⁶ William Sewell, Jr., *Work and Revolution in France: The Language of Labor from the Old Regime to 1848* (Cambridge 1980). О Суеловим методама видети: Lynn Hunt and George Sheridan, “Corporatism, Association, and the Language of Labor in France, 1750–1850”, *Journal of Modern History*, Vol. 58 (1986), стр. 813–844.

таквих, очигледно марксистичких чинилаца као што је пролетаризација.⁴⁷

Иако су многи историчари „школе *Анала*“, попут Фиреа, експлицитно дефинисали своја настојања као немарксистичка, „школа *Анала*“ и историчари марксисти нису толико удаљени као што би неко желео да верујемо. Последњих година, пошто се „школа *Анала*“ окренула ка изучавању менталитета, марксисте је привукло изучавање „културе“. Марксистички модел базе и надградње доведен је у питање на истим основама као и трострука парадигма „школе *Анала*“. У самом тренутку када је изгледало да друштвена историја надмоћно влада (унутар оба тора) многи историчари су почели да доводе у питање темеље друштвене историје, парадигму *Анала*, као и марксистички модел објашњења. Док се полемика стишавала, одређене теме, које се стално враћају, избиле су на површину. Да ли је тотална историја могућа или пожељна? Каква је улога културе у свакодневном животу, у друштвеним покретима и у револуционарним променама? Да ли може и да ли треба интересовање за културу или менталитете да буде интегрисано у друштвено-историјску теорију?

У средишту тих питања и тачке конвергенције „школе *Анала*“ и марксистичке историје је тема моћи. И Елијас и Фуко су моћ начинили средишњим концептом у своме раду. За Елијаса је то била моћ елита које постављају вредности, док су за Фукоа то увек биле анонимне микротехнологије различитих апарата за дисциплиновање. Поглед уназад показује да је анализа моћи била састојак који је недостајао и парадигми *Анала* и марксизму. У „школи *Анала*“ моћ је била потиснута у „прашину“ ефемерних догађаја, док је у марксистичким интерпретацијама моћ била исувише ауто-

⁴⁷ Недавни сажетак Тилијевих погледа може се наћи у: Charles Tilly, "Retrieving European Lives", у: Olivier Zunz (ed.), *Reliving the Past: The Worlds of Social History* (Chapel Hill 1985), стр. 11–52.

матска последица економске и друштвене превласти. У последње две деценије та рефлексна реакција претрпела је притисак. Није баш јасно какав ће бити исход пошто сада постоје очигледни проблеми са свим моделима који стоје на располагању.⁴⁸ Није јасно чак ни да ли ће бављење односом моћи и културе дати занимљиве резултате, изоловане локалне студије или ће поставити темеље за нову врсту друштвене теорије. Ипак, очигледно је да ће методолошка софистицираност, па чак и властите сумње француских историчара, представљати занимљиво штиво у деценијама које су испред нас.

⁴⁸ Фуко нуди неколико занимљивих накнадних размишљања о анализи моћи у “The Subject and Power”, у: Dreyfus and Rabinow, *op. cit.*, стр. 208–26.

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
3(05)

CIVITAS : časopis za društvena istraživanja / glavni i odgovorni
urednik Boris Kršev. – God. 4, br. 8 (2014) – Novi Sad : Fakultet za
pravne i poslovne studije, 2011 – 25 cm

Izlazi dva puta godišnje.

ISSN 2217-4958

COBISS.SR-ID 261516807